

INTERETNIKUS
KAPCSOLATOK
INTERETNIKUS
KAPCSOLATOK
INTERETNIKUS

Északkelet-Magyarországon

Kiegészítő kötet

INTERETNIKUS
KAPCSOLATOK

A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
NÉPRAJZI KIADVÁNYAI
XVI.

Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon

II. Kiegészítő kötet

MISKOLC, 1985.

Szerkesztette:
SZABADFALVI JÓZSEF
és
VIGA GYULA

Technikai munkatárs:
FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

Borító:
KAMARÁS JENŐ

ISSN 0544-4233
ISBN 963-01-6419-1 összkiadás száma
ISBN 963-01-6420-5

Kiadja: a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: a múzeum igazgatója
Borsodi Nyomda

Köszöntők

Kedves Kollégák!

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya nevében köszöntöm a tanácskozás résztvevőit.

Azzal kezdem, hogy mindnyájan tudják, hogy olyan megyei székhelyeken, olyan centrumokban mint Miskolc, ahol a felsőoktatás, tudományos kutatás elsősorban műszaki jellegű, természettudományi jellegű, termelésre orientált, komoly problémát okoz mindannyiunknak a társadalomtudományok és benne a történettudományok helye. Mivel Miskolcon nincs humán jellegű felsőoktatási intézmény, nincs humán jellegű egyetem, és az egész régióban is csak az egri iskola tekinthető ilyennek, különös fontossága van annak, hogy a miskolci Herman Ottó Múzeum vállalkozott egy ilyen tanácskozás megszervezésére, bizonyítván, hogy a társadalomtudományoknak és benne a történeti tudományoknak van helye, van mozgástere, van létjogosultsága ezen a vidéken is. Mondanom sem kell, hogy úgy véljük, hogy ez csupán a kezdet, és további erőfeszítéseket kell tenni abban az irányban, hogy a tudományok skálája, a művelt tudományok skálája teljes legyen ebben a régióban is, hiszen úgy gondoljuk, hogy még oly magas műszaki, még oly magas természettudományos kultúra is féloldalas társadalomtudományi és történeti kutatások nélkül. Nem mondom, hogy most nagy beruházási összegekkel és nagy erőfeszítéssel ilyen intézményt kellene létrehozni, de azt, hogy a Miskolci Akadémiai Bizottság és az e területen dolgozó kutatók erőfeszítéseit az ediginél jobban kellene és lehetne koncentrálni, és hogy a múzeum továbbra is szellemi központja legyen ezeknek az erőfeszítéseknek, ez okvetlenül fontos lenne.

Akik ezen a területen dolgoznak, akik ezen a területen kutatnak a társadalomtudományok és különösen a történeti tudományok, a humán tudományok területén, azok kettős szempontból is problémával találják magukat szembe, beszéljünk erről őszintén. Az egyik éppen az, amire utaltam, hogy tudományágaink helye, szerepe, funkciója, létjogosultsága sok helyütt megkérdőjeleződik, őszintén szólva, ha önmagunkba tekintünk, akkor önmagunk számára is fel kell vetnünk, hogy most a 20. század végén, a 20. század nyolcvanas éveiben mi a szerepünk, mi a helyünk, mi a feladatunk. Nagyon élénken él bennem az élmény, hogy néhány héttel ezelőtt Budapesten nemzetközi kongresszusa volt a modern nyelvek és irodalmak nemzetközi szövetségének, amelynek eddig én voltam az elnöke, és ott, nemzetközileg is egy központi kérdéssé vált, a nyelv- és irodalomtudományok, általában a történeti tudományok helye, funkciója a ma világában.

Egy másik oldalról megközelítve a kérdést, és egy kissé utalva a most lezajlott közművelődési konferencia problematikájára, mindnyájan tudjuk, hogy múzeumban dolgozni egyszerre jelent napi létművelő munkát, hadd mondjam meg, igen sok helyütt napi manuális fizikai munkát, amely azonban nem végezhető el tudományos munka nélkül. A múzeumi kutatóhelyeknek, de hozzáteszem a gimnáziumokban dolgozó tanároknak, a levéltárakban dolgozó kutatóknak, a közigazgatásban dolgozó történeti érdeklődésű embereknek az a problémája, hogy saját munkájuk mellett folytonosan haladniuk kell a tudomány újabb eredményeinek tudomásulvétele végett, és, hogy önálló, saját munkát is kell produkálniuk. Én e két szempontból is, tehát olyan szempontból, hogy a történeti

tudományoknak, és közte az itt képviselt néprajznak nagyon fontos helye és funkciója van, mint az előbb is hallottuk a közösség életében, a magyar tudományosság teljes szférájában, és másfelől, hogy mindazok a kollégák, mindazok akik nehéz és bonyolult munkakörülmények között anyagilag sem eléggé dotálva dolgoznak érezzék, hogy munkájuknak fontossága van, hogy az ország számít erre a munkára, hogy lényeges a tevékenységük, és hogy önmaguk új eredményekkel járulhatnak hozzá a magyar tudomány teljességéhez. Hadd tegyem hozzá, hogy egy tudományosság önmagában sohasem csak az akadémikusokból, vagy a néhány egyetemi tanárból áll, a tudományosság igazi egészségét igazi szerkezetét az a sok száz, néha sok ezer munkás biztosítja, akik a területen, a terepen dolgoznak. A mai alkalommal ilyen szempontból szeretném köszönteni önöket, szeretném bátorítani az ittlévőket a további munkára abban, hogy értelmét lássák a munkának, és ilyen alkalmakkor kicseréljék egymással tudományos eredményeiket.

Külön érdekessége a konferenciának tudománymódszertanilag az, hogy néprajzi, kulturális, antropológiai, történeti, nyelvészeti – mindez együtt. Már hosszabb ideje beszélünk arról, hogy a tudományágak határai elmosódnak. Hogy a régi határokon, a régi területeken új tudományágak, új tudományterületek még meg nem nevezett új ismeret-tömbök bukkannak föl. Végigolvastam én is ezt a kitűnő kiadványt, s ebből világosan látszik, hogy itt egy olyasfajta komplex megközelítésről van szó, amely egyszerre településtörténeti, egyszerre politikátörténeti, egyszerre foglalkozik a szokások és magatartástörténetével, dolgozik nyelvészeti eszközökkel, dolgozik a tárgy úgynevezett tárgyi néprajz vagy anyagi kultúra történetével, dolgozik a folklórkutatás módszertanával és dolgozik, hogy egy kicsit haza is beszéljek, dolgozik a klasszikus irodalomtörténet-megközelítésekkel is. Mindezeknek a tudományágaknak az érintkező pontján, határvonalán alakul ki az a komplex új tudományosság, amelyet itt interetnikus kapcsolatok címen tárgyalunk, amely azonban sok más helyütt a magyar tudományban kibontakozni látszik. És mi azért is örülünk – hogy ezt a királyi többszt az akadémia nevében használjam – ennek a mai konferenciának, mert ez a komplex megközelítés, a módszertanok egymásra hatása, a különböző szempontokból való megvilágítás alkalma és terepe lesz. Én is merem remélni, hogy a tanulmánykötet még csak egymásra tett tanulmányok sokasága. Most a vitában kell konfrontálódniuk, egymásnak feszülniük a különböző nézeteknek, kell a terminológiákat egymáshoz igazítani, kell ugyanarról a jelenségről különböző oldalról véleményt adni. Egy igazi interdiszciplináris kutatás ilyen módon bontakozik ki.

És végül hagy utaljak én is, – bár ez már megtörtént – magának a választott témának a fontosságára. Hadd mondjam meg, hogy a magyar társadalomtudományi gondolkodás és különösen a magyar humán tudományok gondolkodása annak ellenére, hogy negyven éve programul tűztük ki, sőt a háború előtt az Apolló folyóirattól kezdve Németh László munkájáig, munkásságáig programul tűztük ki, még nem gondolkodik eléggé Keletközép-Európában, még nem gondolkodik eléggé abban, hogy Magyarország szoros szomszédságban van más népekkel, hogy kultúránk érintkezik más népekével, és nem vesszük eléggé tudomásul, kölcsönösen nem vesszük eléggé tudomásul egymás történetét, egymás értékeit, egymás problémáját. Ez a tudomásul nem vétel – csak két gyakorlati példát mondok mostani munkaterületemről – megmutatkozik az iskolai oktatásban, a nyelvválasztás kérdésében ahol Magyarországon alig választják második nyelvként, sőt fakultatív nyelvként is alig választják a szomszéd országok nyelvét, megmutatkozik egy kissé a könyvkiadásunk kérdésében, és sok más területen. A Magyarországon élő nemzeti-

ségek és a Magyarország körül élő más népek, a magyar népesség érdeke e kapcsolatok szorosabbra fűzése, és egyszerűen tudomásulvétele a tudományos és mindennapi tudatba való bevétele ennek az egymásrautaltságnak, ezeknek a közös, történeti és eltérő történeti, néprajzi, nyelvészeti, irodalmi sajátságoknak.

Az anyagból úgy látom, hogy ezen a nehéz terepen, ezzel az érzékenységekkel, problémákkal, történeti emlékekkel megterhelt nehéz terepen is jelentős lépést jelent a mostani konferencia, a magam számára már ennek az anyagnak az olvasása is vadonatúj összefüggéseket villantott fel ezen a téren olyan kutatási eredményeket, amelyről eddig nagyon kevéssé volt tudomásom. Úgy gondolom, hogy mindez az új szempont mit most igyekeztem elmondani, aláhúzza ennek a konferenciának a fontosságát, amely messze túl nő ezek szerint a megye vagy akár a régió határain, és mondanivalójával országos jelentőségűvé válik.

Kívánok a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya nevében is eredményes, igazán élénk tudományos vitát és a mai vita után a munka szerves folytatását.

SZABOLCSI MIKLÓS

Tisztelt Konferencia!
Kedves Vendégeink!

Engedjék meg, hogy mint az egyik vendéglátó házigazda szeretettel köszöntsem önöket és örömmel fejezzem ki, amiért olyan témát választottak, amelynek nemcsak történeti vonatkozásai kínálkoznak behatóbb vizsgálatra, hanem annak aktualitása is van.

A megyénk területén élő, s etnikai identitásuk tudatát gondozó nemzetiségi csoportok feladatait úgy kell kijelölni, s tiszteletre méltó hagyományápolásuknak úgy kell teret biztosítani, hogy a megyénk egész lakosságának változó feladataival összeegyeztethessük a nemzetiségek gondjait is. Az Északkelet-Magyarország régióban élő nemzetiségek is alapvető és visszavonhatatlan változásokat élnek át. Ezek a változások nem teszik lehetővé a lokális, a kis közösségek hagyományos tevékenységmódjának töretlen folytatását, s az egykor különböző nyelvet beszélő ősök évszázadok során gyűjtött tapasztalatainak zökkenőmentes felhasználását.

Pedig a nemzetiségi sokszínűség kultúránkra gyakorolt hatásáról és ápolásáról sem a jelenben, sem a jövőben nem kívánunk lemondani. Sőt, minden rendelkezésünkre álló eszközzel támogatni kívánjuk, hogy egyéni kultúrájuk továbbra is érték maradjon. Őszintén örülünk annak, hogy az északkelet-magyarországi régió művelődéstörténeti értékeinek feltárására, elemzésére és értékelésére hivatott kutatóhelyünk, a Herman Ottó Múzeum tudós munkatársai elég érzékenységet mutattak arra, hogy a múlt tanulmányozásának egy olyan aspektusát válasszák, amelynek aktuális vonatkozásai ilyen fontosak.

Tanulságos volt átolvasni a konferencia előadásait tartalmazó kötetet. Örömmel láttuk megyénk kutatóin kívül a történettudományok, a néprajz, a művelődéstörténet, a művészettörténet, a nyelvészet országos híré szakembereinek, sőt a szomszédos szocialista országok társadalomkutatóinak tanulmányait. Számunkra — a politikai és közigazgatási feladatok szakemberei számára — azok az elemzések a megfontolandók és hasznosítandók, amelyek arra hívják fel figyelmünket, hogy a területünkön élt különböző nemzetiségű csoportok csak akkor tölthették be történeti hivatásukat, amikor annak keresték a módját, hogyan tudhatnák sajátos történelmi tapasztalataikkal egymás tevékenységét kiegészíteni. A kölcsönös egymásrautaltság belátása, egy-egy népcsoport sajátos ismereteinek megbecsülése, a kölcsönös tisztelet bölcsességére intette a bármely nyelven beszélő, de ezt a tájat hazájául választó elődeinket.

Egymásrautaltság és kölcsönös tisztelet, tehát azok a kulcsszavak, amelyek e tudományos elemzések legfontosabb konklúziói.

Abban a reményben nyitom meg a tudományos megbeszélésük sorozatát, hogy az egymásrautaltság belátása és a kölcsönös tisztelet a jövőben egyre inkább része lesz mindennapi életünknek és távlati terveinknek! Munkájukhoz sok sikert, jó erőt és egészséget, tartalmas, lankadatlan vitakedvet kívánok!

PORKOLÁB ALBERT

Az Északkelet-Magyarországra való szlovák települések problematikájához

Engedjék meg, hogy először is köszönetemet fejezzem ki a rendezőségnek, elsősorban a Herman Ottó Múzeum vezetőségének a szíves meghívásért. Szakemberek találkozási mint amilyen ez a konferencia, azon túl, hogy hozzájárulnak az adott témakör kutatásához a felélesztéséhez és elmélyítéséhez (legtöbbször az egyik szakasz értékelésével, valamint a következő kutatási szakasz kijelölésével), nagyon értékesek abból a szempontból is, hogy találkozhatnak az egy és ugyanazon a kutatási területen vagy rokon ágazatban dolgozó kutatók, akik nemegyszer csak hallásból tudnak egymásról, vagy szakirodalomból értesültek kollégáik kutatási eredményeiről. Ez a megállapítás kiváltképp érvényes a nemzetközi és részint az olyan interdiszciplináris rendezvényekre, mint amilyen ez a konferencia is.

A néprajzkutatók nagyon jól tudják, hogy a tudós fizikai jelenléte a terepen a tudományos kutatás *conditio sine qua non*-ját jelenti. A történészekre ez a megállapítás nem kell, hogy érvényes legyen, viszont azok akik személyes tapasztalatokkal rendelkeznek, biztosabban és jobban igazodnak el a terepen, főleg abban az esetben, ha az újkori történelmi idősakkal akarnak foglalkozni, mivel a levéltári anyag és irodalom nyomán alkotott elképzelések, a történész dolgozószobájában keletkezett elképzelések nem lehetnek és gyakran nem is pontosak, nem felelnek meg a realitásnak. Ezt saját tapasztalatból állítom, mint a régebbi (részben újabb) szlovák kivándorlási folyamat kutatója. Igyekeztünk ugyan elsősorban kompaktabb szlovák település után nyomozni a magyar Alföldön, amit ma is logikus folyamatnak tartunk, de e kompakt vagy kompaktabb település egyes területein elért eredmények sokszor a terepen végzett kutatás lehetőségeitől, az alap- és kiegészítő kutatásoktól függöttek.

Tudomásul vesszük, hogy a szlovák kivándorlás történetének a feldolgozásakor elért eredményeink — ebben a konkrét esetben szlovákok költözése az Alföldre, illetve ezek betelepülése Északkelet-Magyarországra, — távolról sem teljeseek, inkább áttekintés ez mint szintézis, inkább vázlat mint megbízható befejezett tudományos igazság. Bár Miskolc nincs messze, mégis, eltekintve 1983 és 1984 májusi útutazásaimtól, most vagyok itt először. Éppen ezért nagyon örülök, hogy önök körében és önökkel lehetek.

Habár Északkelet-Magyarország, melynek interetnikus kapcsolatai konferenciánk tárgyát képezik, nem képezett kompaktabb szlovák települési területet, mégis olyan terület volt, ahol a szlovák település viszonylag jelentős, habár szétszórótt volt: pl. az 1880-ban végzett népszámlálás Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben 12 415 szlovákot mutatott ki 44 településen belül, amelyek majdnem kétharmadában többségben voltak. A további népszámlálások a statisztikai magyarosítás következményeképpen is, kisebb számokat mutattak ki, ami nem jelentette a szlovák lakosság számának a valóságban csökkenését.

Ismeretes, hogy a 18. századi alföldi betelepülők zömét Szlovákia lakossága alkotta, akiknek a vándorlása, főleg déli irányba részben már a 17. század végén megindult, mikor is csábítani kezdték őket a törökök után elnéptelenedett területek, valamint az a tény is, hogy letelepedésük a szlovák–magyar etnikai határon levő megyék déli részeiben legtöbbször csak átmeneti jellegű volt. Bizonyos idő után az újonnan betelepültek tovább vándoroltak még délebbre, helyükbe pedig a bevándorlók újabb hulláma érkezett, akik már véglegesen települtek le. A 17. század vége és a 18. század eleje felé a szlovák–magyar etnikai határ délebbre tolódott majdnem egész hosszában. Ezt az eltolódást megfigyelhetjük úgy a Nyitra, Bars megyék déli részein, mint a Duna feletti Komárom és Esztergom megyék részeiben is. Hasonlóan Közép-Szlovákiában, Hont és Nógrád megyékből a szlovákok az Ipoly folyótól dél felé vonultak, Nógrád déli és Pest megye északi területeire. A Hernád folyó mentén, Kelet-Szlovákiában élő szlovák jobbágyok a 17. század végétől délebbre ereszkedtek nyelvi határuktól és Abaúj megye déli részén telepedtek le, miközben átjutottak Borsod megyébe is. A szlovákok alföldi településének második hullámában (1719–1740), amely nagyon is intenzív volt, Dunántúl területeire elsősorban Nyugat-Szlovákia lakossága vándorolt, a Duna–Tisza közbe Észak- és Közép-Szlovákia lakossága vonult, akik nagyobb számban települtek Békés környékére, míg Észak-Tiszántúlra elsősorban Kelet-Szlovákia lakossága hatolt be. A többi területtől eltérően szlovák település a mostani Északkelet-Magyarország területén a szlovák etnikum közelében keletkezett és csak néhány esetben tolódott el tőle (pl. Nyíregyháza, de mint tudjuk első nagyobb létszámú betelepülőit nem egyenesen Szlovákiától, hanem a nagy terjedelmű alföldi szlovák településektől, főleg Szarvastól és Békéscsabától kapta és csak a későbbi betelepülők érkeztek Szlovákiából).

Északkelet-Magyarországon a szlovák települési folyamat gyakorlatilag az egész 18. század folyamán kiegészítőddt és átnyúlt a 19. századba is, amikor is ezt a folyamatot a parasztság kolonizációja mellett a munkás kolonizáció jellemzi, főleg az alakuló és már fejlődő ipari központokba (Miskolc, Diósgyőr), amelynek több közös vonása van a régebbi ottlevő huták és hámorok betelepítésével. Ezek a tények (viszonylag hosszú történelmi időszak és folyamatos behatolás az új kisebb létszámú települők részéről, beszivárgásuk viszonylag terjedelmes területekre) sokban nehezítik a történészek kutatómunkáját.

Az eddig ismert levéltári dokumentumokból több adat kínálkozik feldolgozásra a szökött jobbágyok életével kapcsolatban mindkét fél számára; gondolok itt főleg a mi levéltárainkra, amelyek eddig nem voltak megfelelőképpen kihasználva, annak ellenére, hogy Horváth Pál szlovák történész részben feldolgozta már ezt az anyagot 1963-ban kiadott könyvében „Jobbágyság Szlovákiában a 18. század első felében” címmel.

Jó lehetőségeket kínál a sárosi jobbágyok szökéseinek a tanulmányozása, ahol is ezek eléggé nagyszámúak voltak, főleg 1712, 1713–1714-es években. A jobbágyok visszaküldését kérő leveleit Sáros megye gyakran intézte Abaúj, Borsod és Zemplén megyéknek, amiből kitűnik, hogy a legtöbb sárosi jobbágy ezekben a megyékben talált menedéket. Ezek a megyék azonban, úgyszintén mint a többi gyéren lakott délebbi magyarországi megye, nem voltak hajlandók az új jobbágyok visszaszolgáltatására. Ebben az értelemben jellegzetes egy Borsod megyei válasz 1714-ből. Ebben a levélben a megye bevallja, hogy területén nagyobb számú betelepülők csoportja figyelhető meg, akik ide-oda vándorolnak mezőgazdasági munka után, mivel azonban nincs állandó lakhelyük, nem foghatók el és

nem toloncolhatók haza. Állítólag annyira szegények és kiéhezettek, hogy az ilyen bánásmód ezekkel a „keresztényekkel”, akik mindennapi karéj kenyerüket keresik, kegyetlen és könyörtelen lenne. 1723-ban Zemplén megye is beismerte, hogy területén az ide-oda vándorló idegen jobbágyok (főleg a déli részeken) jelen vannak. Mivel ezek a jobbágyok azzal érvelnek, hogy hazatérnek, nem üldözik őket és biztosítják számukra a szabad elvonulást.

További időszakban is (1739–1742) a Sáros megyei jobbágyok (elsősorban úgy mint a makovicai uradalomból) Zemplén, Abaúj és Borsod megyék déli részeibe szöktek (ezen megyékben kimutatják új településeik nevét is). Borsod megyébe szöktek jobbágyok Szepes megyéből is, akik Miskolcon és Szendrő városkában telepedtek le.

Zemplén megyében a jobbágyok főként a megye déli részeibe szöktek, de Abaúj, Szabolcs megyébe és más Tisza menti vidékekre is (Szentés környékére). Az árvai jobbágyok szökéseivel kapcsolatban olyan megállapítások látnak napvilágot, melyek szerint a jobbágyok egy része Heves megyében telepedett le, Gyöngyös környékén, ahová néhány honti, nógrádi és gömöri jobbágy család is szökött. Gömör megyei összeírás alapján 1736-ból, amikor is összeírták a szökött jobbágyok számát, látható, hogy a szökevények fő útiránya Borsod megye volt, ahol több mint 60 település keretén belül szóródtak szét, nagyobb mennyiségben Miskolcon, Diósgyőrben és Mezőkövesden. Mint tudnivaló Északkelet-Magyarország területén kevés levéltári anyag található az újonnan betelepülőkről, éppen ezért a szlovák levéltárakban található adatok részben segíthetnének megállapítani e terület lakosságának etnikai összetételét, aminek megvalósítására dr. Veres László kollégám is törekszik.

Ha egy kimagasló és általánosan elismert magyar etnográfus Balassa Iván (az aki mint szervező és kutató is nagy érdemeket szerzett a néprajzkutatás felélesztésének olyan területein mint a nemzetiségi népi kultúrák Magyarországon és kölcsönös befolyásuk) a konferencia anyagát és értékelését ismertető „Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon” című tanulmányorozatában annak a reményének ad kifejezést, hogy „jó lenne, ha a szlovák és magyar etnográfusok összefogásából egy olyan könyv keletkezne mely az interetnikus kapcsolatokat a népi műveltség valamennyi területén vizsgálná” (mivel már léteznek nemcsak a szükséges előmunkálatok, hanem a jól felkészült és tapasztalt kutatók is) — evvel kapcsolatban szeretnénk a mi oldalunkról megjegyezni, hogy fontosnak tartjuk a történészek együttműködését is, főleg Északkelet-Magyarország kutatásakor. Nézetünk szerint egy ilyen együttműködés segítene pontosítani és kiegészíteni e vidék interetnikus kapcsolatainak az arculatát, valamint segítség lenne számunkra is a készülő történelmi-népművelő könyvünk „Szlovákok Magyarországon” megírásában, amely a „Szlovákok a világban” című sorozat egyik kötetét fogja képezni.

A néprajzkutatók tiszteletre méltó eredményei nekünk történészeknek hajtóerőt jelenthetnének és konkrétabb megbeszélések és tervek kidolgozásához vezethetnének közös témákról, nem feledve az interdiszciplináris együttműködés szükségleteit és lehetőségeit sem, főleg ha e területen mindkét fél szükségét érzi az együttműködésnek.

Az árucseré szerepe az északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokban

Konferenciánkról bizvást elmondhatjuk, hogy párját ritkítja. Legalábbis abban a vonatkozásban, hogy a tanácskozás előadásainak az anyagát, némely hiányzó, időben el nem készült tanulmány kivételével, jóval konferenciánk előtt nyomtatásban, könyv formájában megjelentették. A kötet méltó a tanácskozás rendkívül fontos tárgyához, mindenki meglelégedéssel vette kézbe, olvasta. Természetesen én is, aki pedig nem olvashattam a könyvben a saját előadásomat, aminek az elkészítésére, közlésre való megküldésére annak idején rendben felkértek a konferencia szervezői, a kötet szerkesztői. Előadásom azonban nem készült el és így nem is szerepelhet a kiadott anyag között. Én vagyok a hibás, engem terhel a felelősség nemcsak azért, mert ígéretem ellenére nem készítettem el időben a dolgozatot, hanem azért is, hogy ilyenformán az a bizvást fontos tárgykör, amiről az én előadásomnak kellett volna szólnia, kimaradt a kötetből. Az árucseré szerepét az élet minden területén, így az interetnikus kapcsolatokban is alapvető, meghatározó erejű fontosságúnak tartom, sehogy se hiányozhat a téma kifejtése egy olyan komplex történet-, néprajz-, társadalomtudományi feldolgozásból, mint amilyen ez a konferencia, illetve amilyen ez a tanulmánykötet is.¹ Előadásommal ezt a hiányt akarom pótolni, megköszönve a rendezőszerveknek, hogy előadásom megtartására lehetőséget biztosítottak.

Tárgyam igen fontos, az árucseré szerepét vizsgálja, mutatja be az interetnikus kapcsolatokban, illetőleg az északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokban. Átnézve az anyagot azt tapasztaltam, hogy az árucseré szerepével az interetnikus kapcsolatokban érintőlegesen két tanulmány is foglalkozik. *PETERCSÁK Tivadar* a zempléni vándoriparosok szlovák kapcsolatairól, *VIGA Gyula* pedig a bükk-i szlovák falvaknak a táji munkamegosztásban elfoglalt helyükről szólva érint árucseré-tényezőket is.² De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy a kötet sok más közleménye is tartalmaz adatokat, utalásokat az árucserére vonatkozóan, elárulva ezzel is, hogy az árucseré kérdése mily nagy jelentőséggel bír, mennyire jelen van mindenfajta kutatásunkban, feldolgozásunkban.

Azzal kell kezdenem, hogy az árucseré néprajzi kutatása az utóbbi két évtizedben erőteljesen fellendült. Sokan ma, ebben a korábban periférikusnak tartott és akként is

1. KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. (Az 1984 októberében megrendezett konferencia anyaga.) A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XV. Miskolc, 1984.
2. PETERCSÁK Tivadar: A zempléni vándoriparosok szlovák kapcsolatai. I. m. 237–240.; VIGA Gyula: A bükk-i szlovák falvak szerepe a táji munkamegosztásban. I. m. 241–248.

kezelt tárgykörben vélik felfedezni azt az alapvetően fontos témakört, amely a népélet egésze, beleértve változásait is, megismerése szempontjából komplex ismereteket képes nyújtani. Korábban a néprajztudomány a település, az építkezés és a lakásbelső összefüggő tárgykörét tartotta ilyen komplex, a népkultúra minden tényezőjére nézve jó, kielégítő felvilágosításokkal szolgáló témakörnek. Azonban az árucsera kutatása ennél is szélesebb területet ölel fel, sokkal többirányú felvilágosításra képes, nyomon követi az egész kultúrát. Ezért kutatása igen fontos és az interetnikus kapcsolatok szempontjából is alapvető jelentőségű.³ Az elmúlt két évtized folyamán sikerült ezt a felfogást széleskörűen elterjeszteni. Ennek nyomán számos vizsgálat indult meg és több feldolgozás is készült az árucsera néprajzáról és ma már ott tartunk, hogy minden valamire való helytörténeti tanulmány vagy éppen könyv, a helyi árucsera viszonyait, alakulását, történetét és jelenbeli helyzetét szinte kötelező erővel bemutatja.⁴ Ezek a feldolgozások gyakran tekintettel vannak az árucseréhez fűződő, annak lefolyásánál kialakuló interetnikus kapcsolatokra is.

A sok kutató és feldolgozás közül, ha nem is északkelet-magyarországi vonatkozású, elsőnek *GUNDA Béla* 1940-ben megjelentetett tanulmányát kell említenem (Szlovák népi kapcsolatok a Garam és Ipoly menti magyarsággal. Földrajzi zsebkönyv. Bp. 1940. 170–174.) *GUNDA Béla* sorra látogatta a szlovák vándorok falvait is, ahogy arról többek között Néprajzi gyűjtőúton című könyvében be is számolt (Debrecen, 1956. 116–125., 167.). *GUNDA Béla* tárgykörét vitte tovább *IKVAI Nándor*, amikor az Ipoly két partján etnikai és interetnikai vizsgálatokat folytatott és azok tanulságairól írt (Etnikai és interetnikai vizsgálatok tanulságai az Ipoly két partján. *JÁN Botik–MÉRY Margit* szerk.: A csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatása. Bratislava, 1981. 108–113.). Az interetnikus kapcsolatok kérdését kimondottan a vásárok és piacok felé terelte *PÁT-*

3. DANKÓ Imre: A vásárkutatás néprajzi jelentősége. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1973. Debrecen, 1974. 281–304. – Vö.: DANKÓ Imre: The functions of Hungarian fairs. *Studia Ethnographica et Folkloristica in honorem Béla GUNDA*. Debrecen, 1971. 607–617.; DANKÓ Imre: An outline of migration interlinked with the exchange of goods in the Carpathian Basin. *Ethnographica et Folkloristica Carpathica I*. Debrecen, 1979. 7–21.; DANKÓ Imre: A dunántúli népi árucsera nemzetiségi vonatkozásai a 18–19. század fordulóján. A Dunántúl településtörténete II./1. Pécs, 1977. 239–250., DANKÓ Imre: Vándorlás és árucsera. (Vázlat és irodalmi tájékozódás a kárpát-medencei árucsera és migráció kapcsolatának kérdéséhez.) A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Debrecen, 1979. 251–290.; DANKÓ Imre: Az árucsera nemzetiségi vonatkozásai. A II. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. II. Békéscsaba, 1981. 291–301. – Lásd: KÓS Károly: Az árucsera néprajza. Népélet és hagyomány. Bukarest, 1972. 9–51.
4. Például: VARGA Ádám–BODA Ferenc (szerk.): Mőzs község története. Szekszárd, 1973. 165–198., 334–337.; DANKÓ Imre (szerk.): Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló, 1975. 447–466.; JUHÁSZ Antal (szerk.): Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből. Kistelek, 1976. 469–500.; BALOGH Sándor (főszerkesztő): Balassagyarmat története 1896–1962. Balassagyarmat, 1977. 57–77., 105–122.; SZABÓ Ferenc (szerk.): Gyomai tanulmányok. Gyoma, 1977. 225–230.; id. JUHÁSZ Antal (szerk.): Sándorfalva története és népelete. Sándorfalva, 1978. 203–246.; HORVÁTH Ferenc (szerk.): Sárvár monográfiája. Szombathely, 1978. 243–500.; BALASSA Iván (szerk.): Alsónémedi története és néprajza. Alsónémedi, 1980. 345–351.; VARGA Gyula (szerk.): Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu, 1981. 323–338.; DANKÓ Imre (szerk.): Békés város néprajza. Békés, 1983. 543–570. stb.

KOVÁ Járnila rövid, de alapos cikke, 1966-ban: Trhy a jarmoky na Slovensku (Krásy Slovenska 53. 1966. 334–335.). PALÁDI-KOVÁCS Attila pedig több tanulmányt szentelt az interetnikus kapcsolatok terén olyan nagy szerepet játszó vándorárusoknak, cserekereskedelemnek. Közülük különösen egyre hívnám fel ezúttal a figyelmet. Az Ethnographia 1966-ban adta közre Gömöri magyar vándorárusok az Alföldön című írását (Ethnographia LXXVII. 1966. 295–296.). Talán az eddigieken is felbuzdulva fordult MARKUS Michal figyelme és érdeklődése az árucseréhez fűződő interetnikus kapcsolatok felé. 1967-ben adta közre Význam tradicnych trhov a jarmarkov pre ľudovú kultúru východného Slovenska című tanulmányát (Kollokvium... Košice, 1967. 110–115.). Hamarosan egy magyar nyelvű cikkben számolt be a szlovák–magyar interetnikus néprajzi kutatások állásáról (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 15. 1966. 135–143.). KRUPA András folklór vonatkozásban tágitotta tovább a kérdéskört, 1977-ben írt Magyar–szlovák kölcsönhatások békési hiedelemmondákban című dolgozatával (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 15. 1977. 145–155.). ÚJVÁRY Zoltán gömöri tekintetben konkretizálta a kérdést 1982-ben írt Interetnikus kapcsolatok Gömör népi kultúrájában című tanulmányában (VIGA Gyula szerk. 20–32.). ÚJVÁRY Zoltánnal kapcsolatosan meg kell említenem tanítványát VIGA Gyulát, aki nemcsak szerkesztője volt az ÚJVÁRY Zoltán tanulmányát is közlő, A gömöri falvak néprajza című kötetnek (Miskolc, 1982.), hanem már azt megelőzően is nagyszerű tanulmányt írt az árucseréhez kapcsolódó északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokról: A Bükk hegység szlovák meszeinek kereskedőútjai az Alföldre című tanulmányára gondolok (Ethnographia XCI. 1980. 252–258.). Azonban nem céloim itt bibliográfiai bevezetést nyújtani, legkevésbé a teljesség igényével. A felsorolt munkákról csak azért szóltam, mert területileg meghatározott tárgykörömhöz a legtöbb indítást adták.

Az árucseré viszonyainak, alakulásának nagy szerepe van az interetnikus kapcsolatok terén is. Így az északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokban is. Mielőtt ezeknek a kapcsolatoknak a leglényegesebb részeiről szólnék, szükségesnek érzem elmondani, hogy az árucseré *etnológiai* vizsgálata során nyert eredményeket két csoportba oszthatjuk. Az első csoport vizsgálati eredményei közé tartozik, hogy megállapítottuk és meghatároztuk az árucseré különböző formáit: a javak tényleges cseréjét, az értékközvetítővel való árucserét, az árucseré egyáltalán nem vagy csak esetlegesen szervezett, illetőleg szervezett formáit, az utóbbiakban a piacot, a hetivásárt, a vásárt, mindhárom különböző fajtáit, a kereskedelmet, a csere- és vándorkereskedelemtől az áruházig, az árutermelésen alapuló boltot, a piaci-vásári kereskedelmet, az ezekhez az árucseréformákhoz kapcsolódó sajátos életformációkat, termelési, szállítási (közlekedési), mérési, fizetési szokásokat, eszközöket; azaz összefoglalva, az *anyag kultúra körébe* tartozó kutatásokat folytattunk.

A második csoportot az árucserében jelenlevő, ott kibontakozó olyan tényezők alkotják, amelyek túlvannak a javak tényleges cseréjén. Az árucseré soha sem korlátozódik a javak valóságos cseréjére, mert minden esetben számos kulturális-társadalmi elemet „mellékjelenséget” is tartalmaz. Az árucseré nemcsak az adott-vett anyagok, termelvények, készítmények cseréje révén, hanem a tényleges adás-vétel ügyletéhez kapcsolódó sok más, ha szabad így fogalmazni, társadalmi és kulturális tényező, összetevő cseréjét, illetőleg átvételét, elterjesztését is jelenti, a piaci-vásári viselkedésformáktól kezdődően az árucseré gazdag folklórvilágáig bezárólag. Azaz az árucserének az anyagi kultúra világába

tartozó konkrét részén, a javak cseréjén túl is sok más funkciója van.⁵ Ezek az anyagi kultúra keretébe tartozó jelenségeken túli funkciók igen sokfélék és esetenként bizonyára vannak olyan jelentősek, mint maga az árucseré-folyamatokban realizálódó javak cseréje. Ezeket a funkciókat összefoglalva az *árucseré folklórvilágának* nevezhetjük. Ezek közül a funkciók közül csupán néhányat sorolok föl, a legfontosabbakat:

1. Az árucseré mindig *hírközlési* alkalom is. Az árucseré-folyamatokban sok *információcsere* is lezajlik. Ide sorolhatjuk a *novatiók* alkalmazását, az elterjesztés, az adaptálás folyamatait is.

2. Az árucseré a *migráció* egyik legfontosabb forrása. Mind az egyes népiéletbeli tényezők, folklórmotívumok, nyelvi jelenségek stb., mind pedig az úgynevezett humán migráció (időszakos vagy állandó vándorlás, áttelepülés) tekintetében. Az árucserével kapcsolatos migráció hármasságú: részt vesz a migrációban az *áru* (legyen az bármi is: anyag, termény vagy termék), az *eladó* és a *vevő*.

3. Az árucseré nagyban elősegíti a *kulturális integrációt*, mind az anyagi, mind a szellemi kultúra területén. Ez a kulturális integrálódás szoros kapcsolatban van az elsőként említett árucseré-funkcióval, a hírközléssel, információcsérével.

4. Az integrációval ellentétben, de vele párhuzamosan, bizonyára furcsa, paradox módon az árucseré-folyamatok esetenként a *kulturális elkülönülést* is szolgálják. Erősíteni, fenntartani, fokozni kívánják a tényezők közti különbözőségeket.

5. Az árucseré-alkalmak állandósuló ismeretségi, barátsági, sőt rokoni kapcsolatokat is teremtenek. Az összetartozás érzését erősítik, a közösségi tudatot szélesítik.

Ajánlatos ezeket az árucseré-jelenségeket az árucseré kapcsán kialakuló interetnikus kapcsolatok vonatkozásában elemeznünk. Elemzésünk funkionalista és szükségszerűen figyelemmel van az *ösztönösségre* és a *tudatosságra*. Az árucserében alapvetően *két ember* szerepel: az eladó és a vevő. Mindkét fél biológiailag, genetikailag, földrajzilag, történelmileg, kulturális tekintetben, illetőleg mindezeket összefoglalva etnikailag *meghatározott* személyiség. A különféle árucseré-alkalmak, a tényleges csere körülményei, a piacok, a hetivásárok, a vásárok, a boltok úgy tudnak az előbb említett funkcióknak megfelelni, ha rajtuk *azonos és nem azonos korú*, *azonos és nem azonos nemű*, *azonos és nem azonos műveltségű*, *azonos és nem azonos foglalkozású*, *azonos és nem azonos vallású*, *azonos és nem azonos etnikumú* emberek találkoznak egymással és cserélik ki nemcsak áruikat, hanem híreiket, ismereteiket, véleményeiket is. Természetesen ezek a funkciók olyan esetben is hatékonyak, amikor *azonos korú*, *nemű*, *műveltségű*, *foglalkozású*, *vallású* és *etnikumú* emberek találkoznak egymással javaik kicserélése kapcsán.

Az olyan helyek, ahol az árucseré legeredményesebben lebonyolódhat, általában ott alakultak ki, ahol különböző földrajzi tájak találkoznak egymással, az úgynevezett *peremterületeken*. A településföldrajz ezeket a területeket *vásáröveknek* vagy *vásárövezeteknek*, a konkrét helyeket, településeket pedig *vásárhelyeknek* nevezi.⁶ A földrajzi különbözőség

5. DANKÓ Imre: A magyar vásárok funkciói. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I. Hajdúböszörmény, 1973. 155–168.

6. MENDÖL Tibor: Általános településföldrajz. Budapest, 1963. Vásárövek: 322., 396., 406–463., 466., 469., 471–473., 475. – Vö.: VAGÁCS András: Vásárvonalak a Kárpátok vidékén. Budapest, 1946.

általában azt is jelenti, hogy a különböző földrajzi tájakon másfajta vegetáció, másfajta mezőgazdasági termelőtevékenység, másfajta anyagok és ennek megfelelően másfajta kézművességek, mesterségek találhatók, illetve fejlődtek ki. A vásárhelyeken, a vásárövnben ennek a két, egymástól földrajzilag, ebből következően egymástól termelési viszonyaik vonatkozásában különböző területnek az *anyagai, termelvényei és termékei* cserélnek gazdát. A különböző tájak anyagainak, terményeinek és termékeinek árucseréjéről szólva területünkre vonatkozóan meg kell említeni a Felvidékről az Alföldre szállított követ, meszet, fát, faszenet, vasat, fazekasföldet, sőt stb. mint anyagokat; gombát, gyümölcsaszalványokat, kender- és lenrostot, növényi fűszereket, mint például sáfrányt stb., mint termelvényeket és fa-, cserép-, üveg-, fém (főleg vas) eszközöket, szerszámokat és edényeket, bőröket, vásznat, posztót stb. mint termékeket. Ugyanakkor az Alföldről a Felvidékre kevésbé anyagokat, mint inkább terményeket, búzát, rozsot, árpát, zabot, illetve lisztet, gyümölcsöket s mint termékeket szalonnát, zsírt, bort, lekvárt, aszalványokat stb. szállítottak. Általában is, de kárpát-medencei vonatkozásban különösen elmondhatjuk, hogy a földrajzi, táji különbözőség egyúttal etnikai különbözőség is. Így a köztük kialakult és lefolyó árucsera-kapcsolatok egyúttal etnikai kapcsolatok, azaz sajátos műszavunkkal élve *interetnikus kapcsolatok* is.

Északkelet-Magyarországról szólva ez a vásáröv Gyöngyöstől nagy ívben kelet felé haladva Ungvárig–Munkácsig tart, tele nagyszerű, fényes történetű vásárhelyekkel, mint amilyen például Gyöngyös–Rimaszombat (Rimavska Sobota), Heves, Eger, Miskolc–Rozsnyó (Roznava), Tokaj, Szerencs, Abaújszántó–Kassa (Košice), Sárospatak, Sátoraljaújhely–Töketerebes (Trebišov), Ungvár (Uzgorod), Kisvárd, Nyíregyháza–Ungvár (Uzgorod), Munkács (Mukacsevo), illetve számos kisebb vásároshely részben a vásárövön belül, részben a vásárövön kívül. A vásárövön kívüli vásárhelyek távolabbi területek és etnikumok közti interetnikus kapcsolatok kialakulásának színhelyei és lehetőségei. Hogy északkelet-magyarországi vásárövön kívüli helyet említsek, délen Debrecenre, Északon pedig Eperjesre (Prešov), illetőleg ott Tarnovra, Krakkóra és Sztříjre, Lvovra utalok. Debrecen vásárain a magyar és szlovák etnikumon kívül, mint távolabbi etnikumok lengyelek, ukránok és románok is találkoztak és léptek árucsera-kapcsolatba egymással.

Különben az a terület, amelyről előadásaink szólnak: Északkelet-Magyarország, a Tisza jobb oldalától a Kárpátok vonulatával a Zagyva völgyével és a Heves megyei határral lezárt táj. Ezen a tájon részint közvetlen környezetükben, részint távoli vásárhelyeken árucsera keretében magyarok, szlovákok, cipszerek, németek, ruténok, ukránok, oroszok, lengyelek, románok, zsidók, cigányok és bolgárok (a történetiségben még macedónok, görögök, örmények stb. is) találkoztak egymással és létesítettek interetnikus kapcsolatokat.

Az árucsera etnokulturális kérdéseivel régóta foglalkozom, ezen belül az árucserében lehetséges interetnikus kapcsolatokról is többször szóltam. Sőt, kutatásaim eredményeit táji tagoltságban is feldolgoztam. 1977-ben a dunántúli árucsera etnokulturális és interetnikus kérdéseit vázoltam fel.⁷ 1979-ben, általánosítva a kérdést, a kárpát-medencei

7. DANKÓ Imre: A dunántúli népi árucsera nemzetiségi vonatkozásai i. m.

árucseré és a migráció kapcsolatáról írtam, éppen az interetnikus vonatkozások jegyében.⁸ Ezt a tárgykört dolgoztam aztán fel, bőséges irodalmi áttekintéssel *Vándorlás és árucseré* címmel, ugyancsak 1979-ben.⁹ Kutatásaim során az árucseréhez kapcsolódó kulturális jelenségek közül legfontosabbnak a *migrációt* tartottam, természetesen tág értelmezésűen, az anyagi-fizikális és az átadás-átvétel, az alkalmazás folyamatait is migrációnak minősítve, a társadalmi-kulturális migrációt is bennefoglalóan. Úgy, ahogy azt *ÚJVÁRY Zoltán* éppen északkelet-magyarországi–szlovákiai vonatkozásban az 1980. május 26–28-án dunaszerdahelyi néprajzi szemináriumon kifejtette.¹⁰ *ÚJVÁRY Zoltán* számos, az árucseréből fakadó migrációs jelenségre utalt szlovák–magyar vonatkozásban, részben régi leírások, statisztikák, részben saját gyűjtései alapján. *FÉNYES Elek* idézve mondta például, hogy Gömörből Debrecenbe minden országos vásárkor több száz szekér ment le vassal, sajtárokkal, vedrekkel, szekrényekkel, s más faeszközökkel terhelve, s visszamenet . . . gabonát, szalonnát, bort vittek. Említette a rozsnyói vászonfehéritőket is, akik a debreceni vásárok alkalmával összeszedték a vásznakat és a rozsnyói réteken fehéritették. A vásározással, kereskedéssel összefüggő migráció Gömörben különösen jelentős volt a fazekassággal kapcsolatosan. Sok gömöri falu, mezőváros fazekasságáról volt híres, *MAGDA Pál* 1819-ben mondott szavaival: „Zsaluzsán körül több faluk igen sok tserép edényeket készítenek 's azt le hordván az alföldre szép móddal kipótolják a' vissza hozott gabonával szükségleteiket”.¹¹ *ÚJVÁRY Zoltán* hangsúlyozta, hogy a gömöri szlovák és magyar fazekasok közt helyben, lakóhelyeiken is sok kapcsolat volt: a magyar fazekasok gyakran szlovák mestereknél tanultak.¹² Azonban nemcsak a fazekasság vonatkozásában létesültek szlovákok és magyarok közt árucserén alapuló interetnikus kapcsolatok, hanem egy sereg más mesterség révén is. Már *FÉNYES Elek* 1851-ben, híres geográfiai szótárában az egyes településeknél sorra vette, hogy melyik mire, miféle készítményekre specializálódott: a hegyvidék, a sok erdő-fa indokolta, hogy több faluban faeszközkészítők dolgoztak és termékeiket – dézsát, orsót, guzsalyt, rokkát, kanalat, lapátot, villát, különböző ládákat stb. – az Alföldön értékesítették. A *hutás falvak* lakosai üvegárut készítettek és hordtak eladásra az Alföldre, a *hámorokkal* bíró községek népe pedig *vasárut* készített és árult. Az egykori Felvidéken, ahol kevés lehetőség volt a földművelésre és különösen a búzatermesztésre, nagyobb mértékben kézművességre szorult a nép, mint az Alföldön. Nagy részük mint vándoriparos járta az országot, kialakítva egy-két jellegzetes „mesterséget”, vándoripart, ami egyúttal etnikai meghatározó is volt. Nevében is kifejeződött: a *drótostótra*, az *üveges tótra*, a *gyolcsos tótra*, a *vasas tótra* ma már alig emlékszünk. A vándoriparosok csak igen kis részben voltak vándorkereskedők is. A vándorkereskedők, inkább *vándorárusok* külön csoportot alkottak. A vándorárusok gyakran nem *hazai* készítményeket is árusítottak. Ha a magukkal hozott áru elfogyott, nem minden esetben

8. DANKÓ Imre: A magyar vásárok funkciói i. m.

9. DANKÓ Imre: *Vándorlás és árucseré* i. m.

10. ÚJVÁRY Zoltán: A migráció és a kolonizáció szerepe Gömör népi kultúrájában. JÁN Botik-MÉRY Margit (szerk.): A csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatása. A Dunaszerdahelyen 1980. május 26–28-án megrendezett szeminárium beszámolója. Bratislava, 1981. 54–62.

11. MAGDA Pál: Magyarország és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819. 67.

12. ÚJVÁRY Zoltán: A migráció és a kolonizáció szerepe Gömör népi kultúrájában i. m. 56.

mentek haza újabb áruért, hanem a nagyobb városokban létesített lerakatokból újították meg készletüket, esetleg frissítették föl. Ha nagyon távol kerültek otthonról és a közelben lerakatról sem tudtak, titokban ugyan, de helyi-környékbeli kismesterekhez, kereskedőkhöz is fordultak áruért.

Mind a Felvidékről lejáró iparosoknak, mind a különböző helyeken lerakatokat létesítő kereskedőknek, de a vándoriparosoknak és a vándorkereskedőknek, de árusoknak is, legalább is egy darabig, *áruszállításra* volt szüksége. A felvidéki falvak egyike-másika ugyanúgy specializálta magát a *fuvarozásra*, mint valamelyik egy-egy iparra, kézműves-ségre. A fuvarozás gyakran — mai szóval élve — piackutatás is volt egyúttal, de a migrációnak egyik fajtája is volt és a tényleges migráció kiindulópontja is lehetett. Területünk áruszállítási lehetőségei és módjai között igen előkelő hely illeti meg a vízi szállítást. A Tisza és mellékfolyói *tutajozása* a só, a fa, a gyümölcs, az aszalványok szállítása szempontjából rendkívüli nagy jelentőséggel bírt.

Az árucseré egyike érdekes, gyakran etnikus jellegű velejárója az úgynevezett „*népi márkák*” kialakulása és elterjedése. Szlovák–magyar vonatkozásban többre is hivatkozhatunk. A sok közül mindössze egyet említek. A *liptói túró*, vagy röviden csak *liptói*, esetleg *liptai*, a jófajta *Liptó* megyei juhtúrót jelenti. Mondhatni, hogy az egész magyar nyelvterületen elterjedt ez a márkanév s napjainkra érdekes jelentésváltozáson is ment át. Ma már nem is szükséges a *túró* szó használata. A *liptai* önmagában is juhtúrót jelent.

A „*népi márkák*” említésénél kínálkozik legjobb alkalom kitérni, ha csak néhány szó erejéig is, azokra az *árujelölésmódokra*, amelyekben az illető árut egy bizonyos *nép-névv*el, mint jelzővel határozzuk meg s egyszersmind minősítünk. Általánosan ismert még ma is a *tót edény*, a *tót cserép*, a *tót kanta*, a *tót fazék* elnevezés. Ez az elnevezés egyszerre jelez etnikumot és hozzákapcsolódóan minőséget, illetve készítményt, technológiát is. Mint köztudott, a *tót edény mázatlan cserépedény*, legfeljebb földfestéssel díszített, leginkább korsó, fazék és fedő. Ugyanakkor jelez bizonyos formai, díszítő eljárásbeli, sőt funkcióbéli sajátosságot is.¹³ A legismertebb „*tót edény*” kifejezésen kívül több más hasonlót is ismerünk. Különösen Borsodban talált gazdára sok *tót guzsaly* és *tót rokka*.¹⁴

Az árucseré interetnikus vonatkozásairól szólva még két olyan problémáról kell szólnunk, amelyekre vonatkozóan tudományágunk még nem adott megnyugtató választ. Az első kérdés az, hogy az árucseré etnikai, interetnikus kapcsolatait vizsgálva fel kell vetni az áruknak, az anyagi kultúra tényezőinek, a termékeknek az etnikumát.¹⁵ Az áru útját illetően ugyanis sajnálatos egyoldalúságnak lehetünk tanúi. Általában csak arról esik szó, hogy egyik helyről mit vittek egy másik helyre, egyik helyen mit termeltek, mit készítettek, hogyan csinálták, hogyan juttatták el a vevőkhöz, akik esetleg nem azonos

13. DANKÓ Imre: A gyulai vásárok. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 44–46. Gyula, 1963. 49.

14. DOBROSSY István–FÜGEDI Márta: A paraszti fonalkészítés eszközei és elterjedésük Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. Miskolc, 1977. 106–107.

15. J. V. BROMLEJ (ford.: F. NAGY Géza): Etnosz és néprajz. Budapest, 1976. 334–345.

etnikumúak a készítőikkel, az árusokkal. Vagyis, csaknem kizárólag az árusról, az eladóról beszélünk, tudunk: a vevőről, a felhasználóról alig, vagy inkább semmit sem szólunk. Holott a két fél között nincsen különbség, nem is lehet: minőségi különbség semmi esetre sem. Mert egyrészt az eladó *szükségből árul*, a vevő pedig ugyancsak *szükségből* vesz. Az áru készítésében, piacra vitelében messzemenően érvényesülnek a *vevő igényei*, azok az elvárások, feltételek, követelmények, amiket a piacokon, vásárokon megjelent, más vidékről jövő, sok esetben más etnikumú vásárolók, piacológok a piaci, vásári vagy bármely más árucserre-alkalommal megismertek. A megrendelésre való készítés vagy szállítás esetében ez a meghatározottság világosabban áll előttünk: bár így van, ilyen meghatározó erejű más, kevésbé áttekinthető viszonylatokban is. Mindennek az illusztrálására az úgynevezett *debreceni kapa* esetére hivatkozom. A debreceni kapát jobbára szlovák vasasok készítették a *jolsvai* és környékbeli, mint például a *kecsői* hámorokban. Ezt a bizonyos formájú kapát szekereken szállították Debrecenbe, ahol aztán vásárokon, illetőleg később lerakatokban-boltokban, mint amilyen volt például a híres *Sesztina-lerakat*, később cég: árusították. A debreceni kapafajta aztán távolabbi vidékeken is elterjedt, a környékbeliek is megvásárolták őket, mert talajviszonyaik, termelési kultúrájuk és termelési eljárásaik ezt a kapaformát igényelték. A környék és a messzibb vidék *debreceni kapát* vásárló és használó népe mitsem tudott arról, hogy hol, ki készítette ezt az eszközt! Debreceni kapa néven ismerte, használta és mint ilyet kereste az árusoknál és vette is meg.¹⁶

A másik, az említetthez hasonlóan fontos kérdés annak tisztázása, hogy az áruért, bármi legyen is az, a vevő vagy közvetlenül (mint például a cseréknél), vagy közvetve (pénzt ad az áruért, amiből aztán az árus megvásárolja ott helyben vagy otthon a számára szükséges anyagot, terményt vagy terméket) az árus számára *szükséges* dologgal fizet. Szlovák–magyar árucserre vonatkozásában általában csak arról írtunk, arról beszéltünk, hogy a szlovák vándoriparosok, vándorárusok mit szállítottak az Alföldre, és más igen távoli vidékekre, és mit adtak ott el. Újabban fordult csak a kutatás, éppen az interetnikus kapcsolatok vonatkozásában eléggé nem helyeselhető módon, ha egyelőre csak kis közleményekben is, a különféle árukért cserébe adott, vagy az Alföldön eladott áruk fizettségéből itt vásárolt és a Felvidékre szállított szalonnárról, makói hagymáról.¹⁷

Az északkelet-magyarországi árucserén alapuló interetnikus kapcsolatok vonatkozásában is lehet, sőt kell szólnunk az úgynevezett *emberpiacokról* is. Köztudottan rendkívül elterjedt volt, hogy különféle mezőgazdasági munkák elvégzésére, főleg aratásra, cséplésre az Alföldre, otthon verbuválódott *szlovák munkacsoportok* jöttek. A szlovákság életében olyan nagy fontosságú volt ez a munkavállalás, hogy miatta minden más tevékenységet abbahagytak. Idővel az egyes csoportoknak kialakultak az állandó helyeik. Munkájuk fejében általában terményt kaptak és vittek haza. A szlovákiai vándormunkások egyik érdekes csoportját képezték a *mecenéziefiek*. Ezek a szlovákiai németek egyaránt vállaltak mezőgazdasági és ipari munkát. Szorgalmukért, megbízhatóságukért, eredményes

16. Cs. SEBESTYÉN Károly: Magyar kapaformák. Ethnographia LV. 1944. 94–95.; Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 1980. 32–34.; Michal MARKÚŠ: Felső-magyarországi kapaformák. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 6. 1964. 35–41.

17. RÁCZ Sándor: A makói hagyma útja Gömörbe és Gömörben. Honismeret XI. 1983. 4. sz. 30.

munkájukért szívesen alkalmazták őket, még erdélyi manufaktúrákban is.¹⁸ Ezeknek a mecenzéfi munkáscsoportoknak is állandó helyeik, munkáik alakultak ki az idők folyamán. A szlovák mezőgazdasági munkások és a mecenzéfiak több jól használható mezőgazdasági eszközt, eszközfajtát elterjesztettek az Alföldön vagy másutt, ahol dolgoztak. Otthon pedig számos itt látott, használt, tehát kipróbált eljárást, eszközt meghonosítottak. Meg kell említenünk az árucserében megnyilvánuló etnikus tényezők sokoldalúsága miatt azokat a többek között Kassa köré települt *bolgárkertészeket* is, akik ott is elterjesztették az intenzív, iparilag folytatott zöldségtermesztést. A Kassa környéki bolgár kertészek árutermelők voltak, áruikat a kassai piacokon értékesítették.¹⁹

Északkelet-Magyarország piacain, vásárain és egyéb árucseré-alkalmain nemcsak szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok teremődtek. A szepességi *cípszerek*, a híres vászon-gyolcs-szövők, ugyanúgy részt vettek bennük, mint a már említett *bolgárok*. De nagy részük volt benne a *lengyeleknek* is, és nemcsak a borkereskedelem révén, mint gondolnánk, hanem majdnem minden anyagra, terményre és termékre nézve, amit közvetlenül vagy közvetve magyarok árúsítottak *Novy-Targ*, *Tarnow*, *Novy Sacz*, *Sanok*, *Rzeszow* és nem utolsósorban *Krakkó* piacain, vásárain. Vagy azokra nézve, amiket *lengyelek* adtak el vagy vásároltak meg az általuk oly nagy szeretettel látogatott sárosi, bártfai, sztropkói, homonnai, eperjesi piacokon, vásárokon. De itt, ezen a területen alakultak ki a szomszédos ruszin, kárpátukrán lakosok révén magyar–rutén, – kárpátukrán interetnikus kapcsolatok is, főleg a nagybereznai vásár juh-gyapjú adás-vételéhez fűződően.²⁰

18. IMREH István: Az erdélyi manufaktúraipar munkásairól a 19. század első felében. CSETRI Elek – IMREH István – BENKŐ Samu: Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről. Bukarest, 1956. 69.

19. BOROVSZKY Samu (szerk.): Abaúj–Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. 411.

20. DANKÓ Imre: Vándorlás és árucseré i. m. 267–271. – Vö.: BIELEK Anton: Obchod, priemysel a hospodárstvo v Trenčianku. Slovenské pohľady 11. 1891. 78–83.; SZABÓ Endre: Ipar, kereskedelem és hitelügy (Gömörben); BOROVSZKY Samu (szerk.): Gömör-Kishont vármegye. Budapest, év n. 253–285.; MATTER János: Trencsén megyei drótosaink. A csurgói ev. ref. főgymnázium értesítője. 1899.; CZIPPÉK János: Adatok a felvidéki „olejkárok” házaló gyógyszerárúszok történetéhez. Néprajzi Értesítő VIII. 1907. 247–268.; SOMOGYI Manó: A hazai vándoripar és vándorkereskedelem. Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből Földes Bélának. Budapest, 1905. 194–249.; Martin SLÁVIK: Hospodárstvo, priemysel a obchod na Myjave. Myjava, 1911.; SZABÓ Orest: A magyar oroszokról. (Ruthének.) Nemzetiségi Ismertető Könyvtár. Budapest, 1915.; P. ZÁTKO: Domácka výroba najmä na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi. Bratislava, 1931.; FEKETE NAGY Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934.; Ivan HOUDEK: Cehhovnictvo na Slovensku. Turčiansky Svätí Martin, 1943.; Zoltán ÚJVÁRY: Slovak Itinerant Artisans in Hungarian Folk-Plays. Ethnologia Slavica I. 1969. 143–156.; Anton ŠPIESZ: Remeslo na Slovensku v obdobi existencie cechov. Bratislava, 1972.; Miroslav A. HUSKA: Slovenski pltnici. Život práca a kultura slovenských pltnikov. Martin, 1972.; PETIK Rezső: Hegyközi drótosok. Anna GYIVICSANOVÁ – András KRUPA (red.): Národopis slovákov v Maďarska. Budapest, 1975. 165–186.; Emilia MARKOVÁ: Slovenské ľudové tkaniny. Bratislava, 1976.; Mária PRASLIČKOVÁ: Zábojný spolok voštinárov v obci Ostrany. Gemer 3. Rimavska Sobota, 1978. 5–84.; Andrej POLONEC: Domácka a remeselná výroba v oblasti myjakovej pahorkatiny. Zborník Slovenského múzea LXXII. Etnografia 19. Martin, 1978. 11–43.; Mária PRASLIČKOVÁ: Brdárstvo a voštinárstvo v západo Gemeri. Košice, 1979.; Jozef HROZIENČIK: Turčianski olejári a šafranici. Bratislava, 1981.; Marta KOMOROVSKÁ: Črpáky v slovenských múzeách. Bratislava, 1982.

Az elmondottakban csupán a leglényegesebbekre szorítkozó vázlatát tudtam ismertetni az északkelet-magyarországi árucserén alapuló, azzal összefüggő interetnikus kapcsolatoknak. Hozzászólásommal nem is annyira az árucserében megnyilvánuló konkrét interetnikus kapcsolatokról szerettem volna szólni, mint inkább a kérdés, a tárgykör rendkívüli fontosságára szerettem volna a figyelmet felhívni. Köszönöm, hogy meghallgattak!

A gazdálkodás és az etnikum viszonya

E problematikához kapcsolódóan, de – összehasonlításként – egy más országrész, a Dél-Dunántúl folyamatairól szeretnék néhány szót szólni. Ebben a feltételezett régióban, azaz Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyékben egy 181 kutatópontra kiterjedő, széles körű, kérdéskörét tekintve összetett etnopszociológiai kutatást folytattam, amely érdekes konklúziókat eredményezett.¹

A vizsgálat a 20%-os minta alapján próbálta az adott egységek, ill. a régió gazdaságának és társadalmának alapvető struktúráját leképezni, de ezen túl a két szféra összefüggéseit, kapcsolataik mibenlétét is megpróbálta feltárni. Ennek érdekében kétféle adatbázissal, lágy és kemény adatokkal, azaz kérdőíves anyaggal és statisztikai adatok sorával dolgoztam.² Most az utóbbi feldolgozás legfontosabb eredményeiről szólnék, ami lényegesen megváltoztathatja a kultúrák, ill. a kulturális és/vagy etnikai csoportok egymáshoz való viszonyáról, kapcsolatairól vallott felfogásunkat.

A kultúrák érintkezése – mely fogalmat széles értelemben használom, a társadalmi-gazdasági totalitást érve alatta –, napjaink folyamata is, egészen hétköznapi jelenség pl. egy több nemzetiségű falu esetében. Erre a dél-dunántúli régióban bőven van példa. Kérdés azonban az, hogy ebben az esetben is ugyanazok a folyamatok játszódnak-e le, mint távoli kultúrák találkozásánál, s feltételezhetjük-e, hogy az érintkező egységek egymástól alapjaikban eltérő intakt struktúrák, illetve azt, hogy azok az etnikus specifikumok, amit mi annak vélünk, valójában az etnikumból mint elkülönítő tényezőből eredeztethetők-e, vagy valami másból. Mire is gondolok? Pl. *VIGA Gyula* a bükki szlovák falvak táji munkamegosztásáról írt tanulmányára,³ amelynek kapcsán felmerült bennem a kérdés, hogy vajon az adott esetben a „bükkiség” ténye, vagy szlovák mivoltuk a döntő jellemző. Véleményem szerint az előző. Azaz a munkamegosztásban elfoglalt helyet a táj ökológiai adottságai határozzák meg elsősorban, nem pedig az etnikum jellege.

Az említett példa is bizonyítja, hogy általában hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy A és B kultúra találkozásánál e kettő alapvetően eltérő egymástól, csak épp az nem tisztázott, hogy mit tekintünk annak. Ebből következően – kis túlzással – esetenként és kutatóként más és más elem- vagy jelenségkomplexum válik fontossá. De elsősorban nem az a baj, hogy mindenki a maga területe felől közelíti meg a problémát, hanem az, hogy nagyon gyakran az „input-output” szintnél, azaz a jelenségek elemzésénél nem jutunk

1. NÁDASI Éva: Falu és csoporttípusok (kutatási zárótanulmány). Pécs, 1983.

2. NÁDASI i. m. (1983).

3. VIGA Gyula: A bükki szlovák falvak szerepe a táji munkamegosztásban. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványa XV. Miskolc, (1984).

tovább, s ráadásul nem mindig kerülnek helyükre, nem „súlyozódnak” az eredmények. Ez a gyakorlat általában nem alkalmas arra, hogy a tényleges folyamatokat feltárja. Véleményem szerint erre a komplex szemlélet, azaz egy-egy alrendszer – a gazdaság, a társadalom vagy a kultúra – egészének szisztematikus feltárása, ill. ezek összefüggéseinek vizsgálata lenne alkalmas.

Ilyen kutatások híján is vannak azonban az alrendszerek működésével kapcsolatos feltételezéseink. Többé-kevésbé elfogadott pl. ugyanis DÖMÖTÖR Sándor véleménye, mely szerint „... nem csak a társadalmi formákat, hanem minden embercsoport néprajzi jellegét a termelési mód határozza meg, vagyis a munka, amellyel önmaga újjátermelését biztosítani tudja.”⁴ Ez az állítás implicit azt is jelenti, hogy az eltérő kultúrák, azaz a néprajzi csoportok különbségei gazdasági eltérésekre vezethetők vissza, sőt, a specifikumokat egyenesen ez az alrendszer generálja. Ezáltal feltételezi tehát a sajátos egységek alapvető, lényegi szférákban való különbözőségét is.

Max WEBER ezzel szemben azt állítja, hogy azonos gazdasági struktúra esetében is létrejöhetnek, s létre is jönnek eltérő kulturális formák.⁵

A dél-dunántúli régió heterogén ökológiai térsége és etnikai képe jó vizsgálati, ill. modellterületnek tűnt e két ellentétes állítás valamelyikének igazolására, ill. másikának cáfolására.

A vizsgálat statisztikai anyagának analízise számítógéppel történt.⁶ Tíz – problematikáját és idősíkját tekintve – eltérő metszetben elemeztem először külön-külön a gazdaságot és a társadalmat, majd a kettőt együtt. A társadalom és a gazdaság együttes vizsgálata két időpontra, 1890-re, ill. 1930-ra készült el. Itt most csak az előbbiről szeretnék szólni, mivel az, amit mi tradicionális társadalomnak és gazdaságnak nevezünk, az ekkor még intakt módon funkcionált.⁷

A számítógépes analízis három, egymásra épülő vizsgálati szintet, ill. az ezek alapján elkészített csoportosítást foglalta magában. A metszetbe meghatározott – a gazdaságra és a társadalomra vonatkozó – statisztikai adatokat vontam be, melyek a művelési ágak arányára, a lakosságszámra, az etnikai, ill. vallási megoszlásra vonatkoztak. E 25 változó alapján készítettük el a közgazdász-matematikussal az alapstatisztikai vizsgálatokat, a korrelációs mátrixot, ill. a faktoranalízist, azt a matematikai-statisztikai eljárást, amely a tényezők korrelációja alapján hatáscsoportokat mutatott ki a vizsgálati bázisra vonatkozóan. Ezek a hatáscsoportok, melyeket faktoroknak neveznek – mutatják meg a mintára vonatkozóan azokat a fő- és mellékrendeket, amelyekkel az adott idő és térbeli struktúra jellemezhető. A három szint eredményei nem mondhatnak ellent egymásnak, így ezek elemzésekor kontrollálhatjuk a módszert és a konklúziókat egyaránt.

Alapstatisztikai szinten öt változó tűnt ki struktúraalakító hatásával, ill. egymáshoz viszonyított körülbelül azonos arányával, mely tulajdonképpen azt jelzi, hogy kb. azonos

4. DÖMÖTÖR Sándor: Hozzászólás GUNDA Béla előadásához. Műveltség és Hagyomány V. Debrecen, (1963). 14–15.

5. WEBER, Max: Gazdaság és társadalom. Budapest, 1967.

6. A számításokat BÁRTFAI Imre, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola matematikusa végezte az intézmény Számítástechnikai Intézetében, BMDP-programcsomag felhasználásával.

7. NÁDASI Éva: A gazdasági és a társadalmi szféra összefüggései, kapcsolatai egy elvégzett matematikai-statisztikai vizsgálat alapján. (Tanulmánykötetbe leadott kézirat). 1984.

a viselkedésük a struktúrában: a határkiterjedés, a házak, a lakosság száma, valamint a szántó és a kert aránya. A társadalmi-gazdasági folyamat szempontjából ez azt jelenti, hogy egységnyi területre mindenütt kb. azonos lakos és ház jut, ill., hogy a határban a szántóterület részesedése hasonló arányú, valamint, hogy többé-kevésbé minden házhoz tartozik intenzív művelési terület (kert) is. Ezek együttesen a gazdaság és a társadalom alapvető összefüggéseire: az eltartóterület és a népesség viszonyára utalnak, melyek ezek szerint az adott időszakban relatíve constansak, s a populáció egyéb jellemzőitől – pl. etnikum, vallás – függetlenek. Vagyis egységnyi terület mindenütt kb. azonos számú népességet tud eltartani, s ebből a szempontból a társadalmi-kulturális különbségek indifferensek. Emellett azonban alapvonásaiban hasonló társadalmi jellemzőkre is következtethetünk, mivel a közel egyenes arányosság meglelte prejudikálja a népesség hasonló demográfiai magatartását is. Tudniillik, ha egységnyi terület mindenütt azonos számú populációt tud eltartani, akkor a népességnövekedésnek mindenütt alapvető feltétele a falu határának növekedése, ill. ennek állandó volta esetén a populáció számának is constansnak kell maradnia. Úgy tűnik tehát, hogy a társadalom demográfiai önszabályozása mindenütt hasonló okok miatt, hasonló jelleggel – de nem biztos, hogy hasonló módszerrel – zajlik. Ez utóbbinál már lényegesek lehetnek az objektív lehetőségek mellett a kulturális különbségekből, a tradíciókból fakadó eltérések (pl. születéskorlátozás, elvándorlás, határmagyság növelése, ipari vagy egyéb munka vállalása stb.).

A korrelációs mátrix szintjén – ahol a két-két tényező közötti kapcsolatokat, azaz a lineáris viszonyokat tárunk fel – lényegében ugyanezt az eredményt kaptam. Erős kapcsolat mutatkozott pl. a szántóterület és a lakosságszám között, amely a föld eltartóképességének azonos voltán túl arra is utal, hogy a műveléshez – földrajzi fekvéstől függetlenül – mindenütt ugyanannyi élőmunkaerőre volt szükség, mivel a művelési módok és a technikai színvonal is mindenütt hasonló volt. A gazdálkodás alapvető jellege is megnyilvánul a szántó és a rét, ill. a szántó és a legelő közötti erős kapcsolat következtében. E tények, s az első két tényező erősebb összefüggése azt mutatja, hogy a tradicionális gazdaság már elmozdult a belterjesség irányába. Végül a lakosságszám és a házak száma közötti nagyon erős korrelációból következtetni lehet egyrészt a családszerkezet hasonlóságára, másrészt – ebből, valamint a relatíve homogén gazdálkodásból eredő – kulturális vetületére: a lakáshasználat hasonló módjára.⁸

A faktorokról – mivel a módszer részletes bemutatására nincs lehetőség – annyit kell elmondanom, hogy bizonyos jelenségek létrejöttében és alakulásában több tényező együttes hatását ragadják meg, s így a valóságnak adekvátabb megközelítést jelentik. Segítségükkel a tényezők belső kapcsolatrendszere is feltárul, mivel kiderül, hogy a megfigyelt tényezők milyen mértékben dominánsak, ill., hogy mennyire függenek egymástól. A faktorok tehát tulajdonképpen a struktúra összetett alakelemei, melyek segítségével elemezhetjük, rekonstruálhatjuk a tényleges folyamatok viszonyait, tartalmát és mértékét. Ezek mind adott mennyiségként jelentkeznek, melyeket „le kell fordítanunk” saját diszciplinánk nyelvére, de ezen túl az eredményeknek annak rendszerében is helytállónak kell lenniük.

8. A konferencia résztvevői BALASSA M. Iván korreferátumából értesülhettek arról, hogy a ház szerkezetében sem mutat etnikumhoz köthető sajátosságokat, mivel országszerte hasonló funkciókat kellett ellátnia. Kettőnk kutatási eredménye – mely egymástól függetlenül, eltérő területeken folytatott vizsgálatok konklúziója –, kölcsönösen kiegészítik és igazolják egymást.

A faktorszerkezetből kiderült, hogy az adott bázisban a magyar népesség dominanciája jellemző, amely még a soknemzetiségű területen sem jelent újdonságot. Sokkal érdekesebb a másik konklúzió, amely alapján megállapítható, hogy nem minden nemzeti-ségi-vallási, ha tetszik etnikai egységhez rendelhető egyértelműen egy gazdálkodási típus, ill. meghatározott csoport jelenléte. Pontosabban két kivétel, két egyértelmű megfelelést mutató típus van, amelyeknél a művelési ágak faktorsúlya is számottevő, azaz struktúraalakító hatása fontos vagy nem hanyagolható el, az egyik a magyarokhoz kapcsolódó vegyesgazdálkodás, a másik a németeknél található intenzív kultúrák megléte, ami első-sorban szőlő- és bortermelést jelent. E megfelelések azonban nem zárják ki e típusok más csoportoknál való meglétét sem, pusztán azt jelentik, hogy az említett etnikumoknál mindig megtalálhatjuk őket. Vagyis ez a tény igazolni látszik, hogy a gazdálkodás alap-struktúráját tekintve homogén, s nem generál specifikus csoportokat, ill. megfordítva: a sajátos egységek elkülönülése, létrejötte nem gazdálkodási különbözőségekből adódik. Az eltérések – a kutatás alapján – elsősorban etnikai-vallási természetűek. E megállapítás nem zárja ki azonban finomabb vizsgálatok nyomán feltáruló egyéb különbségek meglétét sem.

A gazdálkodás viszonylagos homogenitásán túl a már említett társadalmi jellemzők, – pl. az egységnyi területre, ill. az egy házra jutó népesség száma – e szinten is kis intervallumban mozognak, azaz relatíve egységesnek mutatkoznak, ami megerősíti az elmondottakat, vagyis a populáció demográfiai magatartásának hasonló voltát. Ez a tény mondhatni természetes, hiszen egy népcsoport szaporodásbiológiai viselkedése az az alapvető társadalmi tényező, amely szorosan kapcsolódik az adott terület népességtartó képességéhez és a gazdálkodáshoz. Az egy irányba való elmozdulás az ismert technikai színvonal és a művelési módok azonossága mellett szinte szükségszerű e két változó esetében.

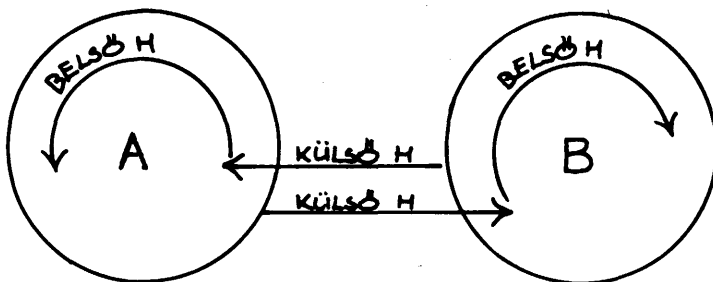
Összefoglalva elmondható tehát, hogy a vizsgálat szerint a különbségek a gazdálkodáson kívüli szférák hatásának köszönhetők. Mindez alátámasztja azt a korábbi feltevésemet, miszerint a már definiált néprajzi csoportok megléte nem biztos, hogy alapvető eltérések létezését is bizonyítja. Ez az eredmény azonban nem jelenti általában a specifikumok tagadását, hanem pusztán annak állítását, hogy a társadalmi-gazdasági szerkezet alapvető váza a vizsgált mintában azonos, lényegi különbségek nem mutathatók ki benne. Ezt a tényt bizonyítja a gazdaság önálló alrendszerként való vizsgálata is, amely – az analízis minden időmetszetében – feszebb, kevesebb típussal jellemezhető, kevésbé specifikus struktúrának mutatkozott, mint a társadalom. Hogy a gazdaság mégsem teljesen egynemű, az többnyire az adott népesség ökológiai kényszerűségekhez való alkalmazkodásának következménye. Tehát a különféle típusok létrejötte alapvetően az adott terület természeti viszonyaihoz, népességtartó képességéhez való alkalmazkodás eredménye, nem pedig az etnikumból következő sajátosság. Vagyis egy adott területet, mondjuk a Bükköt – az ismert gazdasági körülmények és a technikai színvonal mellett –, más etnikum sem tudta volna alapvetően másképp hasznosítani, mint a szlovákok. De természetesen az ökológiai kihívásokra adott kulturális válaszoknak – itt megint csak széles értelemben használom a szót –, bizonyos intervallumban több alternatívája is lehetséges, ezért – bár az alapstruktúra relatíve azonos – a jelenségek szintjén a népi kultúra igen differenciált. A két szintet azonban nem szabad összetéveszteni és azonosítani. E konklúziók nyomán erősen feltételezhető, hogy a néprajzi csoportok létezése dominánsan tudati tényezőknek, ill. bizonyos mértékig a kulturális alrendszer differenciált struktúrájának köszönhető, ill. csak ezek alapján verifikálható.

A kulturális kölcsönhatások külső és belső mozgásáról

Hozzászólásomban a kulturális kölcsönhatásról, az átvételek-átadások nyomán kialakult új kulturális értékrendszerekről, ezek funkciójáról, illetve a kölcsönhatás „kettős” fogalmáról, pontosabban értelmezéséről szeretnék szólni.

Ismert, s elfogadott a kölcsönhatásnak az a szakterminológiai értelmezése, hogy a kulturális átvételek-átadások folyamatában kétirányú mozgásnak kell végbemennie népek, népcsoportok, etnikai kisebbségek stb. között. Ha adva van két népcsoport, mondjuk *A* és *B*, akkor a mozgás *A*-tól *B*-ig, illetve *B*-tól *A*-ig irányul. Ha ezt a kétirányú mozgást ideális feltételek közé helyezzük, vagy képzeljük el, ez egyenrangú, azonos intenzitású is lehetne. A valóságban azonban e kétirányú mozgás szinte sohasem azonos erejű¹, s az új, átvett kulturális elemek különbözőképpen és különböző formában rakódnak rá az *A* vagy a *B* közösség kulturális rétegeire. Ez az átvétel-átadás függ az *A* vagy a *B* közösségnek a társadalom egészében, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyétől. Az *A* és *B* közötti viszony történetileg is változik. Mások a kulturális kölcsönhatások pl. a 15–16. században, s mások a 19. század folyamán, főleg itt, Közép-Kelet-Európában, ahol a nemzeti karakter hangsúlyozása nyomot hagyott a népi kultúrában is, s ez rányomta a bélyegét e kultúrák kapcsolatára. S természetesen mások a hatások a modern, univerzálódó kultúra korszakában.

Egy vagy több, eltérő kultúrendszerrel rendelkező népcsoportok, közösségek között létező kulturális hatásokat külső kölcsönhatásnak nevezem (*Kh*), megkülönböztetve ettől az ún. belső kulturális kölcsönhatást (*Bh*). Amikor az egyik közösségtől átvett kulturális elem bekerül a másik közösség kulturális rendszerébe az eredeti és az új elem belső kapcsolatba kerül egymással, egymást mozgásba hozzák. Ennek következtében az alapelemek is megváltoznak, de megváltozhat a befogadott elem funkciója is. Ezáltal mind a két közösségben új kulturális értékrend jöhet létre. Az eddigi *A* és *B* sémánk tehát eszerint a következőképpen alakul:

1. ÚJVÁRY Zoltán: Interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrájának vizsgálatában. SZABADFALVI József–KUNT Ernő–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 37–52. A szerző is felveti a kölcsönhatások azonos és leginkább eltérő intenzitását.

- Kh = külső hatás: a megismerés, az átvétel-átadás, a befogadás folyamatát foglalja magában.
- Bh = belső hatás: az új kulturális elem beépülését, az új rendszeren belüli funkciót, a változások, s a változtathatóság lehetőségét foglalja magában.

A régi, tehát a meglévő elemnek és az átvett újnak az egymás mellett élése, illetve új szerves egységgé szerveződése különösen akkor szembetűnő, ha létük és megnyilvánulásuk ezen a kulturális egységen belül két különböző nyelvhez kapcsolódik. Ugyanis ebben az esetben jóval könnyebben kísérhetjük figyelemmel az elemek szimbiózisát, az említett belső kölcsönhatást, mint akkor, amikor a két közösség azonos nyelvet beszél.

Elsősorban e belső kulturális kapcsolatok révén keletkezett az a kétnyelvű népi kultúra, amelynek népszokásaikra, s más folklór műfajokban jelentkező megnyilvánulásaira régóta figyel a néprajzi kutatás. Változatos variánsaira, nemzetközileg is elterjedt különböző típusaira a két békéscsabai nemzetközi nemzetiségi konferencia (1975, 1980) külön is felhívta a figyelmet. Ismeretes, hogy a kétnyelvű kultúra elsősorban – bár nem kizárólagosan – többségi etnikummal körülzárt kisebbség kultúráját jellemzi, s annak is csak egy meghatározott – bár időben hosszú – fejlődési fázisát jelenti.

E kétnyelvű kultúrákat vizsgálva, kevésbé figyeltünk fel arra, hogy a kétnyelvűség gyakorlata miképpen él a közösségen belül, milyen társadalmi, pszichikai vagy más tényezők mozgatják. Mi határozza meg, hogy egy egységen belül melyik elem kapcsolódik csak az egyik nyelvhez, s melyik – kizárólagos érvénnyel – a másikhoz, s melyek azok a népszokások, vagy népi vallásosság körébe sorolható folyamatok, ahol a nyelvben is teljes párhuzamosság mutatható ki, s a közösség a szokást mindkét nyelven gyakorolja.

A kétnyelvű kultúra és a közösség, illetve az egyén viszonyát Répáshuta példáján szeretném érzékeltetni. Répáshuta etnikai – népi kultúrájának főbb vonásaira röviden a most megjelent Répáshuta-kötetben közölt tanulmányomban utaltam.² Most e kétnyelvű kultúra mai funkcióját, pontosabban egy-egy elemét mutatnám be, mert az egész működési rendszer mélyebb elemzésére itt nincs lehetőség.

Az 1979–80-ban Répáshután végzett vizsgálatokat 1982–83-ban kontrollvizsgálatokkal egészítettem ki azok között a répáshutaiak között, akik 1947-ben települtek át Csehszlovákiába. Őket először Karlovy Vary (Karlsbad) melletti volt német falvakba, tehát cseh környezetbe telepítették, ahonnan azonban, mivel kissé idegenül érezték magukat, 12 család 1951-ben Közép-Szlovákiába, Privigye (Prievidza) mellé települt át, de közülük is 4 család 1957-ben visszatelepült szülőfalujába, Répáshutára. A kontrollvizsgálatot a ma is Privigye környékén élő családoknál végeztem.

A kétnyelvű kultúra funkcióját két területen mutatom be: 1. egy karácsonyi szokásban, – ablakok alatti kántálásban –³ 2. és a hitéletben, ahol főleg a reggeli és az esti szubjektív, egyéni imádkozást és éneklést kísérem figyelemmel.

2. Vö. GYIVICSÁN Anna: Etnikai fejlődésváltozatok Répáshután. SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XIII. 424–425.

3. A karácsonykor elhangzó, s a következő kezdetű dal:

Jaka jasna hvezďička
na nebi svitila
tedi panna Marija
sina poroďila

(Mikor fényes csillag
az eget beragyogta
Szűz Mária fiát
a világra hozta)

variánsai minden kelet-magyarországi szlovák faluban ismertek. Talán elterjedtsége is hozzájárult ahhoz, hogy Répáshután mindmáig élő hagyományként funkcionál.

A répáshutaiak katolikus morvaországi németekből, csehekből és szlovákokból kialakult szlovák közösséget alkotnak. Írásos adatok és a népi emlékezet szerint kb. a századfordulótól csak magyar nyelvű egyházi gyakorlaton vettek részt. Ennek következtében is családi és közösségi szokásaik szöveges részei nagyrészt elmagyarosodtak. Így az igen erőteljesen élő karácsonyesti énekek és a hozzájuk kapcsolódó prózai szövegek is magyar nyelvűvé váltak. Viszont e magyarul elhangzott szokáson belül még 3–4 évtizedig a gyerekek szlovákul mondták karácsony első napján és újévkor a köszöntő rigmusokat, s e magyar nyelvű rendszeren belül mindmáig megmaradt egy szlovák nyelvű karácsonyi dal, melyet még napjainkban is öregek, fiatalok, s gyerekek karácsony estéjén rokonok, szomszédok ablaka alatt énekelnek.

E szlovák nyelvű népi szöveg, amellett, hogy az etnikum nyelvi hovatartozását demonstrálja, a közösségi együvé tartozás jelképe lett. A szokásnak ez utóbbi, az előbbinél – a nyelvinél erőteljesebb szerepét az is bizonyítja, hogy mindmáig gyakorolják azok a családok is, amelyek Csehországban, illetve Szlovákiában élnek. Igaz, ott kissé megváltozott a funkciója. A dalszöveghez tartozó magyar köszöntő prózai szövegek itt lassan elmaradtak. Amíg itthon, Répáshután a szokás még az egész közösséget nyilvánosan megmozgatja, addig Szlovákiában és Csehországban az éneklés már az utcáról bevonult az ajtók mögé. A családok egymást látogatva – vagy csak gyermekeiket elküldve – éneklék el a dalt. A szokás zártabbá vált a megcsönkült, régi hagyományaival kisebbségbe került közösség számára.

Az anyanyelven funkcionáló szokás ebben az esetben elsősorban szimbólumszerepet tölt be. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy a szokásnak szlovák nyelven azok a gyermekek is gyakorlói, hordozói, akik a közösség nyelvét már aktívan, nyelvi kommunikációban nem használják.

Az anyanyelvű szokáshoz hasonló metamorfózis útját az átvett, más nyelven funkcionáló kulturális elem is bejárhatja. Az analógia főként akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a közösség vagy az egyén régi környezetéből kiszakadt s új közösségbe és teljesen új kulturális rendszerbe kerül. Ennek bemutatásakor ismét répáshutai példához fordulnék: Répáshután már a 70–90 évesek is csak magyarul imádkoznak. Szlovák imáknak csupán a töredékeit ismerik. Már az idősebbek is nemcsak a templomban és az iskolában, hanem már édesanyjuktól is magyarul tanultak imádkozni. A lelkiélet ily módon szorosan összefonódott a magyar nyelvvel. Erre az erős pszichikai-nyelvi hatásra utal az is, hogy a ma Csehországban és Szlovákiában élő, 30–40 évesen áttelepült asszonyok otthon még mindig magyarul imádkoznak, annak ellenére, hogy több mint három évtizede csak cseh, illetve szlovák nyelvű hitéletben vesznek részt. Hogy nem kivételes, hanem általánosabb szociokulturális meghatározott jelenségről van szó, azt a közelmúltban szerzett tapasztalataim is mutatják.

1984 szeptemberében volt alkalmam megfordulni a Horvátországban, kisebb tömbben élő csehek között, akik 1750, illetve 1880 óta élnek Dél-Szlavóniában, Mária Terézia kialakította határőrvidéki településeken és Daruvár környékén. Az általam meglátogatott, etnikailag-nyelvilag eléggé zárt katolikus cseh falvakban, ahol évtizedeken keresztül legtöbbször csak a pap volt horvát, mindig horvát nyelvű volt a hitélet, s az ahhoz kapcsolódó szertartások is. Az öregek ezekben a falvakban csak horvátul tudnak imádkozni, cseh nyelvű imát a településeken nem sikerült gyűjtenem.

Természetesen a nyelv és a hitélet, továbbá két nyelv, esetleg két kultúra esetén is az említetteknel jóval összetettebb viszonyok, kapcsolatok, kölcsönös negatív vagy pozitív hatások mutathatók ki. Igen gyakran például ellenkező folyamatok játszódnak le más kétnyelvű kulturális rendszerekben, mint Répáshután. Így pl. görögkatolikus kelet-magyarországi településeinken, ahol 1910 táján magyarosodott el az egyház, az idős asszonyok többsége még ma is anyanyelvén – illetve, ahogy maguk mondják, oroszul – imádkozik.⁴

De sokszor a teljes közösségen belül is a magyar nyelvű egyházi kultúra mellett legálisan, az egyházi rendszeren belül, vagy féllegálisan, évtizedeken keresztül fenntartják annak anyanyelvi – ez esetben szlovák – változatát.⁵

Talán az említett két konkrét példa általánosabb tanulságokat is nyújthat és nemcsak a nyelvi átvételek esetében útmutatóul szolgálhat más formájú, más típusú kulturális átadások-átvételek fejlődési folyamatainak feltárásához is. Azáltal ugyanis, hogy a kétnyelvű népi kultúra mozgását igen érzékenyen, s kézzel foghatóan tudjuk figyelemmel kísérni még napjainkban is, a kulturális kölcsönhatások törvényszerűségeinek megismeréséhez járulhatnak hozzá az e területen folytatott kutatások.

4. Vö. PETERCSÁK Tivadar: Filkeháza. Kézirat.

5. Például a Békés megyei Kétsopronyban, amikor az 1930-as évektől az egyházi szertartások már csak magyarul folytak, a katolikus szlovákok – illegálisan – egy-egy lakóházban gyülekezve, tartották meg az egyházi szertartásokat – pap nélkül – anyanyelvükön. Mindmáig teljes tartalmi, szlovák–magyar nyelvű párhuzamosság létezik az egyház keretén belül is, pl. Piliscséven és Pilisszentkereszten.

Répáshuta nevének interetnikus vonatkozásai

Az eddigiek során megtartott nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferenciák előadói közül többen is szóvá tették az együtt élő népek (nemzetek) és nemzetiségek egymásba fonódó kultúrája interdiszciplináris szempontú vizsgálatának a szükségességét.¹ E kíváncsi jegyében megkísérjük a Bükk hegységben fekvő egyik szlovák község, *Répáshuta* helynevének keletkezését és annak további interetnikus alakulását közelebbről megvilágítani.

Répáshutának nincs sok évszázados múltja. Keletkezését történészeink és nyelvészeink a 18. század második felére helyezik.² Elnevezésének kérdésével a magyar nyelvészek közül *KISS Lajos* foglalkozott legelőször.³ Megállapításaiban elsősorban *ILA Bálint* történész véleményére támaszkodik.

ILA Bálint szerint a *Répás* nevű települések általában olyan erdőből irtott helyet jeleznek, amelybe az erdőirtás után a helyi lakosok, (vagy maguk a favágók) *közönséges* (takarmány) *répát* (*Betula vulgaris*) ültettek. Az ilyen kapásnövény elültetésével az erdei talajt igyekeztek jobban megmunkálni, gyökérteleníteni, – hogy az így nyert talajba később más mezőgazdasági kultúrnövényt lehessen elvetni. Az erdőirtás után ugyanis még sokáig nem lehetett gabonát vetni. Ezért a kapásnövény termelése több éven át is tartott. Végül az így megjavított, megművelt határrészt sokfelé *Répásnak* nevezték. A megművelt határrészen több helyen település is keletkezett és az átvette az irtvány nevét. *ILA Bálint* szerint az erdőirtásnak ez a módja és velejáró talajjavítás formája még a 20. század elején is gyakorlatban volt.⁴

Répáshuta nevének magyarázatánál *ILA Bálint* nézetét *KISS Lajos* is átvette. Az alábbiakban ezt a magyarázatot „finomítani”, jobban mondva elfogadhatóbbá szeretnénk tenni. Érveinket elsősorban történeti, néprajzi (etnobotanikai) és nyelvészeti adatokkal kívánjuk alátámasztani.

1. Mindannyian tudjuk, hogy a közönséges répa (*Beta vulgaris*) újabb kori mezőgazdasági kultúrnövény Magyarországon. Termesztését az 1790-es években *TESSEDIK Sámuel* kezdte terjeszteni.⁵ Aligha hisszük, hogy a *TESSEDIK* által propagált takarmányrépa termelés módja a 18. század utolsó évtizedeiben már eljutott volna a Bükk hegység-

1. Gondolunk itt az 1975-ben és 1980-ban Békéscsabán megrendezett I. és II. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferenciára, melynek anyaga nyomtatásban is megjelent.

2. VERES László: Bükk hegység üveghutái. Miskolc, 1978. 31–32.; SIPOS István: Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges. Budapest, 1958. 20.

3. KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980. 542.

4. ILA Bálint: Gömör megye. Budapest, I. 1976. 138.

5. Néprajzi Lexikon. IV. kötet. Budapest (1981). 338.

nek ezen falvaiba. A Bükk hegység erdőit irtó szlovák favágók — akik kezdetben Óhután és Újhután laktak, — nemigen értek rá földműveléssel foglalkozni. Fő munkájuk az volt, hogy minél több fát termeljenek ki a közelben lévő hámorok, massák, huták számára. Ez az oka annak, hogy például magának Répáshutának — mind a múltban, mind a jelenben sincs 30—40 hektáryi termőföldje a legszükségesebb kenyérmagvaknak a termelésére.

A Bükk hegység ezen részén sem a múltban — sem a jelenben nem voltak meg a mezőgazdálkodás legfontosabb kellékei és feltételei. Gondolunk itt például a szegényes termőtalajra, a zord éghajlatra és a magas fekvésre. E nézetünkben nem állunk egyedül, igazolják ezt a földrajz-, történettudomány, és néprajz többi kutatói is.⁶

Répáshuta tulajdonosa, a koronauradalom maga sem akarta és nem kívánta a kiirtott erdőket mezőgazdálkodás céljaira beállítani. Az itt dolgozó erdőmunkások, a favágók, szénégetők, mészégetők a kenyérnek való gabonaműveket a Bükk hegységtől délre fekvő falvakban szereztek be. Az élet fenntartásához szükséges javakat elsősorban csere, vagy pénz formájában szereztek meg. Ezt a közvetítő tevékenységet a községben élő fuvarosgazdák közvetítették az erdei munkások számára.⁷ Répáshután nem volt mód takarmányrépa termelésére. A fuvaros gazdáknak is gondot okozott a marhaállomány kiteleltetése, a fiatalabb üszöket, tinókat a délibb fekvésű magyar községekbe adták ki tartásra.

2. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a Bükk hegységnek azt a részét, ahol a mai Répáshuta fekszik, már az 1760—1770-es években — a koronauradalom térképei szerint — egyszerűen csak *Répásnak* nevezték. A koronauradalom térképei szerint az itteni erdő két részre oszlott: *Nagy és Kis Répásra*.⁸ Igen tanulságos, hogy ha hallgatjuk a szomszédos falvak lakóit, akkor azok még ma is legtöbbször csak *Répásnak* nevezik a községet. A 18. század második felében az itt dolgozó favágók eleinte csak ideiglenes *kolibákban* vagy *krámokban* laktak. Amikor már megfelelő térséget irtottak ki, az erdőigazgatóság engedélyével kisebb faházakat is építettek maguknak. Ezek faházikók véleményünk szerint a lassan kialakulóban lévő völgy menti úton sorakoztak egymás mellé. Ez lehetett a mai Répás község magva. Az 1790-es években már kiépülőben volt az itteni üveg-huta is.

Nyelvészeink és történészeink megállapítása szerint az itt dolgozó erdőmunkások zöme Gömör megye északi részeiből húzódott ide (Murány, Revuca, Ratkó, Štítník környékéről). De jöttek a Felső-Garam völgyéből is (Šumiac, Telgárt, Pohorella községekből). Érkeztek a Szepességéből is. Ez a vidék még ma is a favágók igazi hazája — ahonnan minden időben jöttek újabb rajok az erdők irtására. Néhány répáshutai család emlegette, hogy rokonaik maradtak a Gölnc-völgyében (Žakarovce, Mníšek, Švedlár, Štós). A 19. század első felében újabb erdőmunkások érkeztek Zemplénből is (Zamutov, Slánka

6. BAK János: A borsodi Bükk hegység települései. Budapest, 1932. 14.; SZABADFALVI József—VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. Miskolc, 1984.; HEVESI Attila: A falu természetföldrajzi viszonyai. 16.; MÁDAI Gyula: Hagyományos erdőgazdálkodás. 60.; KÓCZIÁN Géza: Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután. 229.; PETERCSÁK Tivadar: Az erdő haszna. 75.; SELMECZI KOVÁCS Attila: A mezőgazdasági eszköz kultúra. 126.

7. VIGA Gyula: Árucsera. SZABADFALVI József—VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta 172.; MÁRKUS Michal: Táplálkozás. SZABADFALVI József—VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta 202.

8. VERES László: Településtörténet. SZABADFALVI József—VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta 25.

Huta). Ezzel még színesebbé vált a répáshutai erdei munkások társadalma.⁹ A néphagyomány szerint ezek az utóbbi – zempléni rajok őrizték meg legtovább a népviseletet Répáshután.

Mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, mert ezek az erdőirtó munkások olyan vidékekről kerültek ide, ahol az erdőn növekvő gyökérművelvények egy részét a maguk nyelvjárásában *repa*, *repnica* és *repka* néven nevezték és nevezik még ma is.¹⁰

Az etnobotanika anyagából tudjuk, hogy a *repa*, *repka* elnevezés alatt több olyan „*répa formájú*” – sokszor gumós erdei növényt értenek. Ezek azonban nincsenek semmi rokonságban a *repával* (*Beta vulgaris*): Ismert volt ez a gyakorlat a Kárpátok övezetében – tehát egész Szlovákiában is, különösen a hegyvidéken.

A magyar botanikusok közül *RAPAICS Rajmund* is szóvá teszi, hogy egyes helyeken a *répa* elnevezés alatt sokszor valamilyen más, archaikus, vastagabb gyökerű, (répaszerű) vagy répa formájú, gumós erdei növényt neveznek az erdőn járó emberek és asszonyok.¹¹

Ugyancsak *RAPAICS Rajmund* írja, hogy a 17–18. században több ilyen „répaszerű” ősi, erdei gyökérművelvényt fogyasztottak az európai népek konyháin. Mi ezeket a példákat a Felső-Garam mentéről bizonyíthatjuk. Ilyen gyökérművelvények voltak pl. *bojtorjánlapu* (*Artium*), a *raponc* (*Campanula*), az *útifű* (*Plantago*), a *bábakalács* (*Carlina*), a *bakszakáll* (*Tragopogon*), a *fekete gyökér* (*Scorsonera*), a *pasztinák*, (*Pastinaca*), – de ebbe a kategóriába sorolják még a *vad turbolyát*, (*Chaerophyllum*) is. Az etnobotanikai gyűjtésünk során ezek közül a növények közül igen sok előfordul a Bükk hegységben is.

3. Ismert ez a gyakorlat már a kora középkorban is. Számos olyan községnévünk van – mely a „*répa*” nevet viseli. Ezeknek egyike sem vehette elnevezését a takarmányrépa nevéből. Így például a Szepes megyei *Alsó és Felső Répás*, (szlovákul: *Nížné a Vyšné Repaše*) példája is ezt igazolja. Középkori okleveleink már 1342-ből, 1400-ból, és 1773-ból is így emlegetik. Ugyanígy a *Repisko* helynév az Erdős Kárpátok területéről. De ugyanez az eset a Bars megyei *Repiskoval* is. Ennek a középkori feljegyzésekben *Répás-falu* volt a magyar neve.

A továbbiakban ki szeretném emelni a Gömör megyei *Ratková* melletti *Repšte* helynevet. Ezt a községet már az 1427-es évekből emlegetik az oklevelek. Az oklevelekben *Repas Slavonicum* néven tartották nyilván.¹² Későbbi magyar neve egyszerűen csak *Répás*. Az 1910. évi névmagyarosítás után *Gömör-Répás* néven tartották nyilván. Amint a bükkírtványfalvak és üveghuták anyakönyvei is bizonyítják, *Ratková* környékéről több gömöri szlovák család került le a Miskolc környéki falvakba. A nyelvjárás kutatója is

9. ŠTOLC J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Madarsku. Bratislava, 1949. 291–394.; SIPOS István: A bükkírtványfalvak nyelvi sajátosságai. SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta 35.

10. MARKUŠ Michal: Zberné hospodárstvo na Horehroní. Slov. národop. 1961. 211–214.; MÁRKUŠ Michal: Zberné a koristné hospodárstvo. Publ. Slovensko Lud' II. Bratislava, 1975. 745.

11. RAPAICS Raymund: A kenyér és a táplálékot szolgáltató növényeink története. Budapest, 1934. 36–38

12. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava 1977. 480.

igazolja, hogy bükki hutás falvak szlovák nyelvjárása igen hasonlít a Ratkova körüli gömöri szlovák falvak nyelvjárásához. Ezért a gömöri *Répás* község és a borsodi, bükki *Répás* község helynevében is azonosságot kell feltételeznünk.

4. De nemcsak a szlovákiai adatok támogatják feltevésünket. Kárpátukrajna területén is sokféle néhány erdei gyökérműveget a *répa'* névvel jeleznek. Így például az erdei bojtorjánt (*Arctium*): *repjak*, *replach*, *repejnik* névvel jelzik. A szerb tövist (vagy más néven: a *disznómogyorót*, *Xanthium*): *repich*, *repjach*, *repeska*, *repjačka* néven ismerik. Ezek a kárpátukrajnai variánsok sem állhatnak távol a gömöri példától, mert mint tudjuk a valach kolonizáció – éppen ezeken a helyeken érintette Gömör megyét.¹³

Összegezve az elmondottakat, úgy véljük, hogy a számba vett történeti, néprajzi, etnobotanikai, nyelvészeti bizonyítékok alapján *Répáshuta* nevét nem a közönséges (takarmány)répa (*Beta vulgaris*) nevéből, hanem inkább a bükki erdőségekben is növő „répaszerű” gyökérműveget valamelyikéből származtathatjuk a legsikeresebben. Nem lehetetlen – hogy a szlovák *repa*, *repeň*, *repka* és *repnica* növényneveknek itt a Bükkben a Veszelszki által emlegetett „tót répa” (*Helianthus tuberosus*) elnevezés felelne meg a legjobban, amit itt Gömörben G. Reuss szerint „*vlašská repa*”-nak neveztek. Ezeket az erdei gyökér- és gumós növényeket minden bizonnyal mind a szlovákság, mind a környékbeli magyarság is egyformán ismerte és nevezte el.¹⁴

13. KOMENDAR L.: Likarski rostlini. Užgorod, 1971. 233–234.

14. REUSS G.: Května Slovenska. B. Stiavnica 1854. 34.; VESZELSZKI Antal: A növényplánták országából való erdei és mezői gyűjtemény. Pest, 1798. 453.

Interetnikus kapcsolatok a fakitermelés szókincsében

Hazánk erdő borította vidékein a falvak népe éppúgy természetes közegnek tekintette a környező, évszakonként változó arculatú erdőket, mint a szántókat, a megművelt területeket. Az erdők a fakitermelésen túl is több szállal kapcsolódnak a népi gazdálkodás rendszeréhez. Elég itt csak az erdei legeltetésre, a lomb és a makk takarmányként való felhasználására, illetve a különböző bogyók és gombák gyűjtögetésére utalni. Az erdők a széles körű gazdasági hasznosításon kívül olyan formán is szerves részei a népéletnek, hogy számos monda, hiedelemtörténet fűződik bizonyos pontjaikhoz, s nemegyszer az erdő a színtere a mágikus gyógyító eljárásoknak.

Mindezek ellenére az erdő néprajzi kutatása, a TAGÁNYI Károly által „erdészeti ethnographiának” nevezett¹ terület a magyar néprajzi kutatások viszonylag későn önállósult ága.

Korábban az erdő néprajza címszó alá sorolható jelenségeket a klasszikus néprajzi felosztásnak megfelelően a gyűjtögetés körébe utalták. Az okleveles anyagok elemzése² és az uradalmak erdőgazdálkodásának feldolgozása³ mellett újabban egyre nagyobb figyelem irányul a népi erdőkiélés különböző formái felé is.⁴

Az utóbbi évtizedekben a Bakonyra⁵ és az észak-magyarországi területekre vonatkozóan öröndetesen megsaporodtak a publikációk.⁶ Ez utóbbiakat PETERCSÁK Tivadar nemrégén számba vette és a további kutatási feladatokat is felvázolta.⁷

1. TAGÁNYI Károly: Magyar erdészeti oklevéltár I–III. Budapest, 1896.

2. CSÖRE Pál: A magyar erdőgazdálkodás története (középkor). Budapest, 1980.

3. SZILAS Géza–KOLOSSVÁRY Szabolcsné: A diósgyőri kincstári uradalom erdőgazdálkodása. In: KOLOSSVÁRY Szabolcsné (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Budapest, 1975. 140–174.

4. HEGYI Imre: A népi erdőkiélés történeti formái. Budapest, 1980.

5. TÁLASI István: Adatok a Bakony erdei életéhez. Néprajzi Értesítő, XXXI. 153–154.; HEGYI i. m.

6. MÁDAI Gyula: Diósgyőri adatok a közös népi gazdálkodás és birtoklás módjához. Történelmi Évkönyv I. Miskolc, 125–143.; MÁDAI Gyula: A hagyományos paraszti erdőgazdálkodás kutatásának általános kérdései. In: MÁDAI Gyula (szerk.): Népi kultúra Borsodban. Miskolc, 1970. 30–38.; MÁDAI Gyula: Hagományos fadöntés a Bükk hegység borsodi erdőiben. A Herman Ottó Múzeum Közleményei 9. 1971. 104–109.; É. KOVÁCS László: Erdei munkások életviszonyai Gömörszőlősen a XX. század első felében. In: DOBROSSY István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976. 143–157.; BOZÓ József: Bükkzsérci erdők. In: ZUPKÓ Béla (szerk.): Népünk életéből. Mezőkövesd, 1970. 95–109.; D. TÓTH Piroska: Népi erdőgazdálkodás Dédestapolcsány környékén. In: MÁDAI Gyula (szerk.): Népi kultúra Borsodban. Miskolc, 1970. 30–38.; JÓSVAI Gizella: Az erdő haszonvétele Erdőhorvátiban. In: DOBROSSY István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976. 159–169.

7. PETERCSÁK Tivadar: A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. Agria. Az egri Múzeum Évkönyve XIX. Eger, 1982–83. 375–393.

Rövid hozzászólásomban a népi erdőgazdálkodás egy részterületét — a Bükk hegység falvaiban folyó fakitermelés⁸ szókinsét — vizsgálom meg az interetnikus kapcsolatok szempontjából. Arra keresem a választ, hogy a népi kultúrának e kis szeletében, a fakitermelés szókinsében fellelhetőek-e egyáltalán interetnikus kapcsolatok, és ha igen, akkor ezek a kapcsolatok milyen jellegűek.

A fakitermelés terminológiáinak körében a magyar nyelvtörténet különböző periódusaiban keletkezett és meghonosodott szavak, köztük finnugor eredetűek, korai szláv átvételek és a későbbi századok során szlovák és német eredetűek egyaránt megtalálhatóak.

A fakitermelés központi mozzanata, a fadóntás technikája az egész magyar nyelvterületen azonos, s ehhez egységes eszközanyag és szókins tapad. A vidékenkénti eltérések alig tarkítják ezt a képet. Szembetűnő mindenütt a fejsze elsőrangú szerepe és funkcionális-formai differenciáltsága.⁹

A magyarság körében a fadóntás technikájának igen korai ismeretét perdöntően bizonyítja hogy az *ék*, a *fejsze* és a *hajkolás*, *hakkolás* szavunk finnugor eredetű.¹⁰

A *hajkolás*, *hakkolás* szavak jelentése némi magyarázatra szorul hiszen a köznyelvben ezek nem használatosak, az erdészeti műnyelv népnyelvi eredetű szakkifejezései.¹¹ A fa döntéséhez az ország legnagyobb részén úgy fognak hozzá, hogy a fa egyik oldalán fejszével egy vízszintes, majd egy rézsűtos bevágást végeznek, ennek következtében a törzsből egy nagyobb darab kiesik. Az így keletkező cikkes bevágást, valamint a kieső darabot *haloknak*, *hajknak*, *hakknak* nevezik. Aki *hajkot* vág az *hajkol*, *hakkol*, magát az eljárást hajkolásnak, vagy *hakkolás*nak hívják.

A szó *hajk* alakja — ez a keleti nyelvjárás-területről és a székelység köréből ismert — került be az erdészeti műnyelvbe és a mesterségek szakkifejezései közé.¹² A mesterségek közül természetesen a famegmunkálását végző, a fát alapanyagul használó tevékenységeknél bukkan fel ez a szó az erdészettel azonos jelentésben. FRECSKA Y János a Mesterségek Szótárában az ácsok szakkifejezéseit ismertetve ezt írja: „A faragás könnyebbségére a tönköt legalább megcsapálják, meghajkolják (ausstechen) vagyis rovásokat (Kerbe), hajkokat (Stiche) vágnak bele”.¹³

A szó származékai közül a *hókács* alak az Ormánságban forgács jelentésben ismert.¹⁴ Egy másik alakváltozat a *hajkács* pedig szintén a famegmunkáló mesterségek körében használatos, a népnyelvvel azonos jelentésben. A *hajkács* (die Schwarte) ácsműszó, illetve (Schmalbrett) asztalos műszó. E szavak cs elemében a népnyelvi alakban és

8. MÁDAI Gyula: Népi erdőgazdálkodás a Bükk hegységben. Miskolc, 1967. (kézirat); MÁDAI Gyula: Az erdő szerepe a bükki falvak népének életében. In: VIGA Gyula (szerk.): Nemzetiségi falvak a Bükk hegységben. Miskolc, 1980, 26–36.; KOLODZEY Zoltán: Az erdő szerepe Répás-huta népeletében. In: MÁDAI Gyula (szerk.) Népi kultúra Borsodban. Miskolc, 1970. 39–56.; D. TÓTH i. m.; BOZÓ i. m.

9. HEGYI i. m. 53.

10. HEGYI i. m. 198.

11. HORVÁTH Károly: Halok, hajk. Magyar Nyelv XXIII. 1947. 17–23.

12. DIWALD Adolf–WAGNER Károly: Magyar–német és német–magyar erdészeti műszótár. Pest, 1968. 38.

13. FRECSKA Y János: Mesterségek szótára. Budapest, 1912. 14.

14. KISS Géza: Ormánsági szótár. Sajtó alá rendezte: KERESZTES Kálmán Budapest, 1952. 236.

az ács-, illetve asztalos műszóban is nyilván az ismert kicsinyítőképzővel van dolgunk.¹⁵

A finnugor szavak után időrendben előrehaladva a korai szláv átvételből származó *pagony*¹⁶ (ez a vágásra kijelölt erdőréssz megnevezése) alkotja a következő nyelvtörténeti réteget. Ez az első idegen eredetű szó a fakitermelés szókincsében, a kulturális kölcsönhatás korai, ma már pontosan fel nem deríthető emléke.

A Bükk hegység falvaiban folyó fakitermelés szókincsében ezen túl számos idegen eredetű, szlovák és német átvételből származó szó található még. Minden ilyen esetben, amikor egy adott területen lejegyzett szókincsben több idegen eredetű elem található, vizsgálat alá kell vonni a terület településtörténetét, a lakosság eredetét, a nemzetiségi viszonyokat, az asszimilációt.¹⁷

Ennek megfelelően a szlovák és a német terminológiák esetében előtérbe kerülnek a telepítéssel kapcsolatos kérdések.

A XVIII. század előtt a Bükk hegység lakossága egységesen magyar volt. A diósgyőri koronauradalom ekkor szláv és német nyelvterületről szervezett telepítést hajt végre. A bükki huta és hámortelepülések ennek köszönhetik létüket. Ezenkívül az etnikai képen jelentős változást idézett elő a spontán népmozgás is.¹⁸

A fakitermeléssel kapcsolatos szlovák terminológiák csak azokon a területeken kerültek feljegyzésre, ahol a szlovák eredetű lakosság megléte bizonyított. Ezért ezeket az adatokat nem tekinthetjük az interetnikus kapcsolatok kifejezőinek. Azokban a falvakban pedig ahol a betelepült szláv népelem nem volt jelentős számú, az asszimiláció korán bekövetkezett és a fakitermeléssel kapcsolatos szókincsben nem maradt a szláv eredetre utaló kifejezés.

A szlovák telepesek egy régóta kialakult erdőgazdálkodást, fakitermelést találtak a Bükk hegységben, átvették az itt kialakult módszereket, munkaeszközöket. Ezért szlovák eredetű szavak csak kis számban találhatók a fakitermelés szókincsében.

Kimutathatóan hatással volt azonban a szlovák telepesek erdőkultúrája is az itt élő népesség erdőgazdálkodására. *MÁDAI Gyula* ilyen kulturális hatásnak tartja a kétrészes, a hosszú nehéz rönkök közelítéséhez használt lóval vontatott *csuklós szánkót*.¹⁹ Valószínű-

15. HORVÁTH i. m. 20.

16. BÁRCZI Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941. 232.; KNIEZSA István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1974. I. 371–372.; CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: A magyar nyelv szótára. Pest–Budapest, 1867–1874. V. 11.; HEGYI i. m. 37.; DIWALD–WAGNER i. m.

17. UJVÁRY Zoltán: Az interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrájának vizsgálatában. In: KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 37–53.; GUNDA Béla: Néhány megjegyzés a szláv eredetű magyar gombanevekhez. Ethnographia LXXXVII. 228.

18. VERES László: A Bükk hegység üvegheutái. Miskolc, 1978. 16.; VERES László: Adatok Borsod megye 18. század eleji újratelepítésének történetéhez. Herman Ottó Múzeum Közleményei 17. Miskolc, 1978–79.; VERES László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In: KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 30.

19. MÁDAI i. m. (1967). 70–71.

síthető, hogy ezt a szánt, — *lacsuha*²⁰ néven a zempléni hegyvidéken is ismert — szlovák ölfavágók terjesztették el a Bükk hegység falvaiban.

A német eredetű kifejezések esetében is joggal gondolhatunk arra, hogy a betelepült német eredetű lakosság szókincséből kerültek át a magyarba.

A Bükk hegység falvaiban a fadóntésnél fejszével kivájt befelé keskenyülő résznek — amivel a fa dőlését irányították — s ennek a munkafolyamatnak többféle elnevezése ismert: *hakkolás, hókácsolás, réhelés*.

Feltűnő, hogy ennek a műveletnek a megnevezésére szláv elnevezések azokban a falvakban sem ismertek, ahol a betelepült lakosság más műveletekkel és eszközökkel kapcsolatban megtartotta az anyanyelvi kifejezéseket.

Ezt a munkafolyamatot Kisgyőrben is a németes hangzású *réhelés* szóval jelölik.²¹ Magától értetődőnek tűnik itt is korábbi német telepítésre gondolni. A bükki üvegutak létesítésénél a szlovák népesség mellett német eredetű szakmunkások is letelepedtek itt.²² A hutatelepüléseken azonban a *réhelés* elnevezés egyáltalán nem ismert, csak Kisgyőrben, ahol néhány szlovák elemet ki tud mutatni a kutatás, de németet nem.²³

Ebben az esetben tehát az idegen eredetű terminológia fennmaradását nem tudjuk településtörténeti adatokkal alátámasztani.

Valószínűbbnek tűnik a *MÁDAI Gyula* által is felvetett megoldás,²⁴ miszerint a famegmunkálással kapcsolatos kismesterségek többnyire német eredetű műszókincséből kerülhetett át ez a kifejezés e munkafolyamat jelölésére is. Tájszótáraink közül csupán *SZINNYEI* közli munkájában a *réhel* szót bevág jelentésben a Hegyaljáról.²⁵

Feltételezésünket azonban nem támasztja alá *FRECSKAY János* Mesterségek Szótára című munkája sem, hiszen egyetlen mesterség szókincsében sem említi ezt a kifejezést.²⁶

A *réhel* szóhoz közel álló *sréh, srég* alakot a famegmunkálással kapcsolatos népi kismesterségek szókincsét vizsgáló tanulmányok és a tájszótárak is említik.²⁷

Valószínűleg a *schräg* = ferde jelentésű német szó többszöri változáson átment származéka lehet a *réhel* szó.

Kisgyőr esetében az is a mesterség szókincséből való átkerülés mellett szól, hogy a famesterségek a falu életében a mai napig jelentős szerepet töltenek be. Kisgyőrben ott-

20. Vö.: TAGÁN Galidsám: Pusztafalu gazdálkodása. Néprajzi Értesítő XXXI. 155.; PETERCSÁK Tivadar: Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In: SZABADFALVI József (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Miskolc, 1981. 53.; BALASSA Iván: Földművelés a Hegyközben. Budapest, 1964. 50.; IKVAI Nándor: Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Debrecen, 1967. 46.

21. MÁDAI i. m. (1967) 24.

22. VERES i. m. (1978) 16.

23. VERES i. m. (1978–79) 63.

24. MÁDAI i. m. (1967) 24–25.

25. SZINNYEI József: Magyar tájszótár. Budapest, 1897–1901. 265.; Vö.: MAJOR Lajos: Tájszók. Más-más vidékek. Magyar Nyelvőr VI. 1877. 425.

26. FRECSKAY i. m.

27. Vö.: MOLNÁR Mária: Faragóspecialista műhely Faddon. Néprajzi Értesítő XLVII. 1965. 329–336.; BALÁZS Géza: A kazári népi erdőgazdálkodás munkamenete és szakszókincsé. Budapest, 1982. 39.; BURA László: A szatmári fafeldolgozó mesterség szakszókincsé. Budapest, 1981. 231.

hon a famegmunkálás közben fejszével gyakran *réhelnek*, azaz ferdén bevagdossák a fát, hasonlóan mint a fadöntés korábban ismertetett mozzanatánál.²⁸

A Gömör megyei szárazvölgyi falvakban azt a folyamatot, amikor a kidöntendő fa törzsén ék alakú bevágást képeznek szintén németes hangzású szóval jelölik meg, *srá-molás*nak nevezik.²⁹ Gömörszőlősen ugyanezt *bestáholás*nak mondják.³⁰

A *srámol* szó esetében feltételezhető, hogy a német eredetű bányászati műszókincs-ből kerülhetett jelentésszűküléssel a fakitermelés e munkafolyamatának megnevezésére.³¹

Összegzésképpen megállapítható tehát, hogy a Bükk hegység falvaiban a fakitermelés szókinccse tükrözi a nyelvtörténeti többévszázados egymásra rétegződését. A finnugor és a korai szláv átvételből származó szavak mellett az újabb szlovák és német eredetűek utalhatnak interetnikus kapcsolatokra, az együtt élő népek kultúrájának kölcsönhatására.

A fadöntés terminológiáinak (*hajkolás, réhelés, srámolás*) vizsgálata pedig arra az érdekes összefüggésre irányítja rá a figyelmet, hogy a népnyelvi kifejezések és a mesterségek műszavai kölcsönösen átmehetnek a másik csoportba. Népi kifejezés, a *hajkolás* meghonosodott a mesterségek szakkifejezései között, illetve idegen eredetű tanult mesterek által használt szó válhatott torzult formában népi kifejezéssé. E két nyelvi réteg között tehát állandó kölcsönhatást fedezhetünk fel, mely végül is a kulturális kölcsönhatás tükrözője.

28. MÁDAI i. m. (1967) 25.

29. NAGY MOLNÁR Miklós: A Gömör megyei Szárazvölgy népi erdőgazdálkodása. Debrecen, 1984. (kézirat) 32.

30. É. KOVÁCS i. m. 146.

31. Vö.: ADELUNG JOHANN Cristoph: Grammatik kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten besonders aber Oberdeutschen. Wien, 1640. Dritter Theil. 1640.; GRIMM Jacob—GRIMM Wilhelm: Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1899. Neunter Band. 1626.

Egy gömöri szlovák telepítésű falu asszimilációja

A történeti Gömör-Kishont vármegye területe ma jórészt Csehszlovákiához tartozik, a dél-gömöri területnek 21 települése található Magyarország területén.¹ Ezek közé tartozik Serényfalva. Ezt a falut korábban Málénak nevezték. Az elnevezés személynévi eredetű, a szláv Malej, Mali-mir stb. kicsinyített alakváltozata.² A település a Hanvák birtokába,³ majd királyi adományként – kb. a XIII. század elején – a Putnoky család tulajdonába került⁴ – ekkor indult nagyobb fejlődésnek.⁵ 1560. körül a vidék török pusztítások következtében hanyatlásnak indult. A török és tatár seregek 1566-ban felégették a falut. A lakosság elmenekült, majd egy része lassan visszaszivárgott, ám a gyakori harcok következtében a település az 1680–1690-es évek folyamán teljesen elnéptelenedett, a megmaradt lakosság Putnokra vagy távolabbi vidékekre költözött.⁶ Az újratelepítést 1710 után Serényi Farkas és Orlay Borbála végezte, Trencsén megyei birtokukról, Béláról és Csicsmányból hozattak szlovák telepeseket.⁷ Neveik egyértelműen bizonyítják szláv, illetve szlovák eredetüket: Smisko, Bacsinecz, Belanecz, Bridinszky, Kucsera, Novisedlák, Placsko, Szma, Csicsmanyetz.⁸ Ezen nevek közül több még a közelmúltban is megtalálható volt, illetve napjainkban is él. Néhányan a Felvidék visszacsatolásakor magyarosították nevüket, így lett a Klenicsből Kassai valamint Kishonti, a Sisákból Serényfalvi stb.

A tervszerű telepítési akció eredményeként az 1840-es pestisjárvány pusztításai ellenére 1773-ra a lakosság valamelyes szaporodását jegyezték fel.⁹

A telepítés csak 1759-ben fejeződött be véglegesen.¹⁰ A máléi telepesek úrbéres parasztok lettek.¹¹ Málé lakossága részére a földesúr szlovák ispánt és intézőt rendelt Putnokra. Az uradalmi igazgatás és a számadások az 1730–40-es években szlovák nyelvűek voltak, ugyanis így sokkal eredményesebben meg lehetett tartani az új telepeseket.

1. Ezek a következők: Aggtelek, Alsószuha, Bánréve, Hangony, Hét, Imola, Kánó, Kelemér, Pogonypusztá, Putnok, Ragály, Sajóújszék, Serényfalva, Susa, Szentsimon, Szuhafő, Trizs, Uraj, Zádorfalva, Zubogy és Zabar. Közigazgatásilag az első húsz Borsod-Abaúj-Zemplén megye részét képezi, Zabar Nógrád megyéhez tartozik.

2. ILA Bálint: Gömör megye. III. Budapest, 1946. 4.

3. ILA i. m. 4.

4. ILA i. m. 4.

5. ILA i. m. 5.

6. ILA i. m. 5.; ILA Bálint: Gömör megye. I. A megye története 1773-ig. Budapest, 1976. 453.

7. ILA i. m. (1946) 5.; ILA i. m. (1976) 453.

8. ILA i. m. (1946) 8.

9. ILA i. m. (1946) 5.

10. ILA i. m. (1976) 454.

11. ILA i. m. (1976) 453.

A siker nem is maradt el, Málában 1773-ban 51 név közül 45, vagyis 88% szlovák eredetű.¹² Az 1773-as helységnévtár szerint köznyelvként a szlovák nyelv használatos.¹³

A falu lakossága túlnyomórészt római katolikus hitvallású volt. Részükre az uraság Szendrőből ferences atyát hozatott és mivel a helységben templom nem volt, maga adott épületet istentisztelet céljaira.¹⁴ Templomuk 1849-ben épült.¹⁵

A máléi gyerekek szlovák nyelvű iskolába jártak Putnokra.¹⁶

Fényes Elek 1837-ben és az 1847-ben megjelent munkájában azt írja, hogy a putnoki járást egészen magyarok lakják,¹⁷ s a falvankénti felsorolásban is Málét magyar faluként említi.¹⁸ Az 1851-es művében már „tót–magyar” faluként szerepel, s azt is megjegyzi, hogy „bár eredetükre nézve tót ajkúak, mind a mellett mindnyájan magyarul jól beszélnek”.¹⁹ A XX. század első évtizedében megjelent vármegyei monográfia szerint a község már teljesen elmagyarosodott és szokásaiban, viseletében is alkalmazkodott a környező magyarsághoz.²⁰ Az 1937-es helységnévtár a lakosságot magyar anyanyelvűnek mondja.²¹ Az 1941-es népszámlálás szerint a falu anyanyelvét és nemzetiségét tekintve 100%-osan magyar.²² Az 1960-as népszámláláskor az egész putnoki járásban (közel 33 ezer fő) mindössze 20 ember vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, viszont anyanyelvén kívül szlovákul is beszél 192 ember (ebből 189 magyar).²³

A település hivatalos elnevezése *Málé* volt, egyházi névtárakban s más okiratokban a *Máló*, *Mali* elnevezések is előfordultak.²⁴ A Málé név sok csúfolódásra, tréfálkozásra adott okot, ezért a hagyomány szerint az 1914-es háborúból visszatért katonák szorgal-

12. ILA i. m. (1976) 454.

13. ILA i. m. (1976) 436.

14. ILA i. m. (1976) 455.

15. VENDE Aladár: Gömör-Kishont vármegye községei. In: BOROVSZKY Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Budapest, é. n. 70.; ILA Bálint tévesen azt írja, hogy a templom 1879-ben épült, ám a forrást is megjelöli (*Vm. monogr. 70.*), ahol azonban nem ez az év, hanem 1849 szerepel. [ILA i. m. (1946) 6.] ILA Bálintnál valószínűleg elírás történt.

16. ILA i. m. (1976) 437., 455.

17. FÉNYES Elek: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. III. Pest, 1837. 134.; FÉNYES Elek: Magyarország leírása. II. Pest, 1847. 253.

18. FÉNYES i. m. (1837) 173.

19. FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. III. Pest, 1851. 64.

20. KOMORÓCZY Miklós: Gömör-Kishont vármegye népe. In: BOROVSZKY Samu (szerk.) i. m. 164.

21. Magyarország helységnévtára 1937. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, é. n. 468.

22. Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947. 530–531.; illetve Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1976. 202–203.

23. 1960. évi népszámlálás. 3. g. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc személyi és családi adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1961. 150.

24. DVORZSÁK János (szerk.): Magyarország helységnévtára tekintettel a közigazgatási, népességi és felekezeti viszonyokra. I. Budapest, é. n. 222.

mázták a név megváltoztatását.²⁵ Ekkor a telepítőről *Serényifalvának* nevezték el a községet. 1957-ben ezt *Serényfalvára* változtatták,²⁶ azóta is ez a hivatalos elnevezése.

A hagyomány szerint a századforduló táján és az 1910-es években „még tótul beszélt az egész falu”. Az iskolában ekkor már magyarul folyt az oktatás, de a ma 70–80 éves öregek visszaemlékezése szerint az ő nagyapjuk szlovákul tanult, tehát a múlt század közepe táján, harmadik negyedében még volt szlovák nyelvű iskola. Az egyik idős adatközlő²⁷ visszaemlékezése szerint az 1924-ben 80 éves korában elhunyt nagyapja csak idős korára tanult meg magyarul.

Az idős nemzedék tudatában még elevenen él szlovák eredettudatuk, de a nyelvet már nagyon kevesen beszélik. Akik ismerik is őseik nyelvét, azoknál is inkább csak passzív nyelvtudásról beszélhetünk, ugyanis a faluban már a legidősebbek sem beszélnek egymás között szlovákul. A középkorúak és a fiatalok már ilyen passzív nyelvtudással sem rendelkeznek.

A nyelvváltás valószínűleg a századforduló éveire tehető. A múlt században a két-nyelvűség lehetett a jellemző. Valószínűleg erre utalnak a korabeli statisztikák,²⁸ amelyek magyar, illetve magyar–tót településről beszélnek. A kétnyelvűség időszaka kb. 1910–1920. között ér véget, ekkor kerül sor a teljes nyelvváltásra. Az ekkor, illetve a két háború közötti időszakban született nemzedék már egynyelvű, nem beszél és nem is érti meg a szlovák nyelvet. A nyelvváltás természetesen nem egy-két év alatt lejátszódó gyors folyamat, hanem hosszú évtizedekre elhúzódó jelenség, valószínűleg lassan, fokozatosan ment végbe. A gyerekeket feltehetően már a századforduló környékén sem tanították meg minden családban a nagyszülők nyelvére (ezzel magyarázható, hogy ma csak a legidősebbek és közülük sem mindenki beszél a nyelvet), de az öregek egymás között még szlovákul beszéltek.

A betelepített lakosság pásztorkodással, juhtenyésztéssel foglalkozott. Nehezen adta fel korábbi életmódját, ami miatt a szomszéd községekkel gyakran került ellentétbe. Korabeli forrásokra hivatkozva *ILA Bálint* is megemlíti,²⁹ hogy a beilleszkedés szempontjából a juhászzattal foglalkozó csicsmányiak okozták a legtöbb gondot. Nekik nagy legelőre volt szükségük és állataikat nemcsak saját határaikra, hanem a szomszéd községek legelőire is hajtották. Az ily módon károsult birtokosok és parasztok úgy védekeztek, hogy a nyájakat elfogták és behajtották. Ebből nagy viták és összeütközések támadtak,

25. Lásd MÉSZÁROS Ágnes: Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások Serényfalván. Szakdolgozat. (Kézirat) Debrecen, 1982. KLTE Néprajzi Tanszékének Adattára (a továbbiakban DÉNIA) Gömöri Archivum 609. 22.

26. A községnev-változtatásokra vonatkozóan lásd: Magyarország helységnévtára 1967. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1967. 730. Az itt található táblázat szerint a *Málé* nevet 1928-ban *Serényimálra*, majd ezt egy évvel később *Serényifalvára* változtatták. A község 1957-ben kapta mai nevét. *ILA Bálint* csak megemlíti a névváltozást [*ILA i. m. (1976) 465.*], pontos évszám nála nem szerepel. MÉSZÁROS Ágnes szerint . . . a *Serényfalva* nevet 1948-ban adták a falunak. MÉSZÁROS i. m. 22.) Hivatkozást itt nem találunk, az évszám valószínűleg téves.

27. KISHONTI Béla, szül. 1895-ben.

28. FÉNYES i. m. (1837) 134.; FÉNYES i. m. (1847) 253.; VENDE i. m. 70.; FÉNYES i. m. (1851) 64.; A magyar korona országainak helységnévtára. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1873. 803.

29. *ILA i. m. (1976) 457.*

amelyeknek olykor emberélet is esett áldozatul. A környező falvak népe elzárkózott a máléiak elől, kerülte őket, semmi közösséget nem vállalt velük, míg a XVIII. század végén fel nem hagytak a juhászattal. FÉNYES Elek a XIX. század közepén megjelent munkájában azt írja, hogy „a lakosok úgy a férfiak, mint az asszonyok még a szomszéd vmegyékben is juhnyírásról ismeretesek.”³⁰ Ám a juhtenyésztést végleg feladták, ezt igazolja a XIX. század végéről származó adat, mely szerint a községben 12 juhot írtak össze 148 gazdaságban,³¹ s a szántóföld az összes földterületnek közel 50%-át teszi ki, míg a legelő területe 10% alatt marad.³²

Most tekintsük át a község jeles napi szokásainak egy részét, mégpedig a téli ünnepkör szokásait a karácsonyi ünnepkörrel bezárólag, párhuzamba állítva a környező magyar falvak³³ szokásaival.

A szakirodalom a téli ünnepkör kezdetét általában Márton napjával (nov. 11.) jelöli. E naphoz fűződő szokás nem került elő ebben a faluban, de a környező magyar falvakban sem.³⁴ Így a téli ünnepkör első jelentős napja Katalin (nov. 25.). Itt is ismeretes a széles körben elterjedt, teljesen általános időjósítás: „Ha Katalin kopog, karácsony pocog”. Iskolás gyerekek ezen a napon zöld ágat törtek és vízbe tették. Ennek karácsonyig kellett kihajtania. Itt már csak a rítust tudták elmondani, a hozzá fűződő hiedelemre nem emlékeztek. Ez a szokás a környező magyar falvakban is ismeretes. Az ottani magyarázat szerint amelyik lánynak kivirított az ága, az a következő évben férjhez megy,³⁵ illetve a kivirított ág szerencsét jelent.³⁶

A zöld ág és a kivirított ág problémakörére és gazdag irodalmára itt nem kívánok kitérni, csupán azt jegyzem meg, hogy nemcsak Katalin-naphoz, de más napokhoz (pl. Borbála, Luca stb.) is kapcsolódhat.³⁷

András-napon (nov. 30.) kezdődött a sertésvágás. A lány az udvarlóját mindig elhívta a disznótoros vacsorára. A vacsora után a fiús házhoz mentek és ott reggelig mulattak.³⁸

Ám elsősorban nem emiatt tartjuk számon e napot a jeles napok között, hanem mert férjjeső cselekedetek egész sora fűződött ehhez a naphoz.³⁹ Ezen a napon a lányok

30. FÉNYES i. m. (1851) 64.

31. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első rész. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam. XV. kötet. Budapest, 1897. 361.

32. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. i. m. 358.

33. KOTICS József gyűjtése alapján Alsószuha, Zádorfalva és Szuha-fő református, valamint MOLNÁR Mihály gyűjtése alapján Bánréve katolikus falu szokásaival áll módomban összevetni a serényfalvi adatokat. Itt jegyzem meg, hogy a serényfalvi gyűjtések egy részét BÓDI Erzsébettel közösen végeztük.

34. KOTICS József: Karácsonyi ünnepkör szokásai a Szuha-völgyben. Szemináriumi dolgozat. (Kézirat) Debrecen, 1981. DÉNIA Gömöri Archívum 482. 2.

35. KOTICS i. m. 2.

36. MOLNÁR Mihály: Bánrévei jeles napok. Pályázat. (Kézirat) 1980. DÉNIA Gömöri Archívum 244. 7.

37. Ezzel kapcsolatban lásd pl. NIEDERMÜLLER Péter: A Katalin-ág az abaúji nép szokásaiban. HOM Közl. 15. 1976. 69–73.; MANGA János: Ünnepi szokások a Nyitrai megyei Menyhén. Budapest, 1942.; MANGA János: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Budapest, 1968.

38. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 53.

39. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 53.

nem ettek, egész nap böjtöltek. Este gatyamadzagot fogtak a jobb kezükbe és úgy feküdtek le. Az éjszaka folyamán megálmodták, hogy ki lesz a férjük. Egy másik elmondás szerint a lány csak ciberelevest evett és este háttal ment be a házba. Megszámolta visszafelé a gerendát, majd lefeküdt és megálmodta a vőlegényét. Egy másik változat szerint András-napkor a lányok az olvasójukon kilenc szemet fogtak a markukba, háromszor körülfutották a házat, majd beszaladtak és a tükörbe nézve meglátták maguk mellett a jövőbeli férjüket. A következő variáns szerint a lány az András-napi miséről hazafelé menet megkérdezi a legelső kisleányt a nevét. Amilyen nevű a fiú, olyan nevű lesz a lány férje. Sokfelé elterjedt szokás az ólomöntés. Serényfalván András-nap estéjén lefekvés előtt a lány lopott kulcs fülén átfűzött egy hajszálát, majd ólmot öntött rajta keresztül, de vigyázva, hogy a hajszál megmaradjon. Ha elégett, a lány nem megy férjhez. Mások a lopott kulcs fülén vacsora előtt jobb szemmel úgy néztek át, hogy végigláttak a falun és így vőlegényüket is meglátták.

Ilyen és hasonló férjjósló cselekedetek azonos funkcióval gyakran más jeles napokhoz is kapcsolódnak. Erre a jelenségre *UJVÁRY Zoltán* is felhívta a figyelmet és hangsúlyozta, hogy az azonos szerepű és funkciójú szokásokat a gyakorlás alkalmától függetlenül azonos helyen kellene tárgyalni.⁴⁰ Jelen esetben ezt mégsem így teszem, ugyanis itt az egyes községek szokásainak, hagyományának párhuzamba állítása, egymás melletti bemutatása a célom. Ám természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy pl. a férjjósló szokások András-napról átmehettek más napokra is, mint ez valószínűleg (a későbbiekben majd látni fogjuk) esetünkben is előfordult. Különböző férjjósló cselekedetek a környező magyar falvakból is ismertek. Ismert az ólomöntés, szintén a kulcs fülén át – a kiformalódott alakból következtettek a férj foglalkozására.⁴¹ Derelyefőzés – a lány minden derelyébe belegyúrt egy-egy cédulát, amelyre előzőleg egy-egy férfinévét írt. Olyan nevű lesz a férje, amilyen név az elsőként megfőtt derelyében volt található.⁴²

Borbálát (dec. 4.) sem Serényfalván, sem a környező falvakban nem tartották számon a jeles napok között.⁴³

Miklós (dec. 6.) estéjén az anya lefekvés előtt diót, almát tett a gyermek párnája alá. Az ötvenes évek elején végzett gyűjtés szerint a gyerekek nem teszik ki az ablakba a cipőjüket, csizmájukat, „még ez a szokás nem jött divatba”.⁴⁴ Ám a maszkos, nagy szakállú, kifordított ködmönt viselő Mikulás már régóta jutalmazza a jó gyerekeket cukorkával, míg a rosszakat virgáccsal fenyíti.

A Miklós-napi ajándékozás új keletű, városi eredetű szokás,⁴⁵ a környező falvak egyikében-másikában nem vált jelentőssé.⁴⁶

Luca napjához (dec. 13.) nagyon sok hiedelem, szokás kapcsolódik. Ezekből sokat Serényfalván is gyakoroltak. A századforduló táján még készítettek lucanaptárt, ez ma

40. *UJVÁRY Zoltán*: *Varia Folkloristica*. Debrecen, 1975. 69. *KOTICS József* is hivatkozik rá. (*KOTICS* i. m. 13.)

41. *KOTICS* i. m. 5–6.; *MOLNÁR* i. m. 10.

42. *KOTICS* i. m. 6.

43. *MOLNÁR* i. m. 10.

44. *UJVÁRY Zoltán* gyűjtése. 1952. *DÉNIA Gömöri Archivum* 343. 9.

45. *ORTUTAY Gyula* (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Budapest, 1980. 618.; *HORVÁTHOVÁ, Emília*: *Zvykoslovie a poverty*. In: *FILOVÁ, Božena*–*MJARTAN, Ján* (szerk.): *Slovensko*. 3. *Žud*. II. rész. Bratislava, 1975. 1008.

46. *KOTICS* i. m. 6.

már csak emlékezetben él. E napon kezdték el a lucaszék készítését is, amelyről meglátták a „bosorká”-t. A szék karácsonyra készült el. Karácsonykor a készítője elvitte a templom-ajtóba és ráült. Amikor a boszorkány belépett, nem volt szabad hátranéznie és amikor elment mellette, megtudta, hogy ki a boszorkány. Miután a templomból kijött, a széket ötfelé kellett elhajítania.⁴⁷ Más adat szerint mákot szórt szét hazafelé, hogy amíg azt a boszorkány összeszedi, addig ő elszaladjon. Utoljára a negyvenes évek elején készítettek lucaszéket.

Luca a boszorkányok napja. Ezen a napon akiről úgy tudják, hogy boszorkány, annak a kerítéséből napfelkelte előtt egy darabot el kellett lopni és parázsra el kellett füstölni, hogy a boszorkány ne tudjon a házhoz beférkőzni.⁴⁸ A boszorkányok a teheneket is megrontották. A megrontott teheneknek csak a régi pásztoremberek tudták visszadni a tejet. A rontás ellen úgy lehetett védekezni, hogy Luca napján egy vénasszony hajából levágtak egy darabot, de úgy, hogy ő ne tudja, s ezzel személtapáton parázs felett körülfüstölték az ólat.⁴⁹ Ezen a napon nem volt szabad az ajtókat és az ablakokat nyitva tartani, mert ilyenkor nagy volt a gonoszjárás.⁵⁰

Nagy jelentőséget tulajdonítottak a Luca-napi baromfietetésnek. Az asszonyok jobb lábuk sarkával egy kört írtak le a tyúktól előtt és ebbe a körbe vetették nekik az ételt, hogy mindig együvé járjanak.⁵¹ Luca napján bosszantó tréfákat is űztek a faluban. A suhancok lelopták a kiskaput, vagy lemorzsolts kukoricát szórtak az ablakokba. A terménynek az ablakba való szórása eredetileg a termékenység szimbóluma lehetett. Ez a szokás a szomszédos magyar falvakban is megvolt, s ott a rítus közben elhangzott mondokából erre következtethetünk.⁵²

A felsorolt Luca-napi szokások variánsai nagyrészt a környező magyar falvakban is megtalálhatók. Azokban is ismeretes volt a lucaszék.⁵³ A baromfiakra vonatkozó termékenységvárakozó rítusok sokasága élt ezekben a falvakban.⁵⁴ A Luca-napi tréfákat is gyakorolták.⁵⁵

Az európai paraszti társadalom egyik legjelentősebb ünnepe a karácsony. Serényfalván karácsony estéjét *karácsony böjtjének*, szlovákul *Štedrý večer*-nek nevezik. A pásztorok, a csordás járták a falut, *pattogtak, trombitáltak, csengöztek*. A kondás is megfújta a túlköt, szagatatott fúvásokkal ment végig a falun, ezáltal jelezte Jézus születését.⁵⁶ A gazda vagy a gazdasszony bort, kalácsot, lángost vitt ki nekik. Ilyenkor elmondták Jézus születésének történetét, a szálláskeresést:

„Szűz Mária elment a faluba szállást keresni Szent Józseffel. Először a kovácshoz

47. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 47.

48. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 46.

49. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 45.

50. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 43.

51. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 44.

52. KOTICS i. m. 7.; MOLNÁR i. m. 9. (Bánrévén a szokás nem Lucához, hanem András-naphoz kapcsolódott.)

53. A zömében református Alsószuhán, Zádorfalván és Szuhafőn a keresztútra vitték ki a lucaszéket (KOTICS i. m. 6.), a katolikus Bánrévén szintén a templomba (MOLNÁR i. m. 12–13.).

54. KOTICS i. m. 9.

55. KOTICS i. m. 7.; MOLNÁR i. m. 15–17.

56. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 22.

mentek be, tőle kértek szállást. Itt a pásztorok elénekelték a következő éneket:
Chodela Mária po tom bielem svete,
nosela synáčka sem čistém životem.

Kováčo mōj milý, daj že mi nocl'ahy.
Kde by's tu ležala, mesta by nemala.

Čo kuješ, čo kuješ, kováčo mōj milý?
Kujem ja, kujem ja tri železné kliny
čím budú pribíjat' pána Krista s nimi.

A kovács nem adott szállást, ezért húzódtak meg egy istállóban.⁵⁷

Hasonló szokás a szomszédos magyar falvakban is volt, de ott nem a szálláskeresés motívuma került előtérbe, hanem a csendbontás, zajongás. Karácsony estéjén a csordás, a kondás és a pásztorok itt is csengővel, kolomppal járták a falut. Bementek minden házhoz és a pásztorok megkérdezték, hogy megfordíthatják-e a nyáját. Ha a gazda igenlő választ adott, akkor éktelen zajongásba kezdtek. Ezután borral, pálinkával, a gazdasszony kaláccsal ajándékozta meg őket.⁵⁸

Karácsonykor a házat szalmával hintették fel. Később a szénát vagy a szalmát csak az asztal alá tették.⁵⁹ A szalmával Jézus születésének körülményeire utaltak. Erre a szokásra sokan már a legidősebbek közül sem emlékeznek, pedig mind a magyar, mind a szlovák néphagyományban általánosan elterjedt jelenségről van szó.⁶⁰ Vacsorára mindig a tiszta szobában terítettek. Az asztalt háziszőttes fehér abrosszal takarták le. Pénzt is tettek rá, „hogy mindég legyen belőle,”⁶¹ továbbá búza, szőlő, árpa és dió is került az asztalra. Amikor az első csillagot meglátták az égen és az utcáról eltűntek a pásztorok, kezdetét vette a vacsora. Az egyik asztalfőn a nagyapa ült, a másikat az apa foglalta el. A karácsonyi vacsora lefolyása kötött, nagyjából az egész faluban egységes volt. Mindenütt imával kezdődött. Az imát az apa kezdte, a család mondta utána. Aztán minden családtag kapott egy porció (kb. 0,5 dl) házi *szilvóriumot*. A pálinka után fogyasztották az ostyát, amit a kántortanító süített még karácsony előtt.⁶² Az ostyát mézzel kenték meg és egy gerezd fokhagymát is tettek rá. Az ostya után böjtös ételeket ettek, általában savanyúkáposzta-levest – ebben csipdelt tészta és szárított gomba volt. Ezután következett a mákos guba, vajjal leöntve. Ezt követték a kalácsok: túrós lángos, mákos, diós, lekváros kalács; majd alma, dió, aszalt szilva, vadkörte. Végére maradt a saját termésű bor.

„Amikor gyerek voltam, anyám főtt kukoricát szórt a gyerekekre ezekkel a szavakkal: Az aranycsikó szaladozik”.⁶³ Aki megszegte a böjtöt, az nem látta meg az aranycsikót.⁶⁴

57. Adatközlő KISHONTI Béla, szül. 1895-ben.

58. KOTICS i. m. 10., 11.

59. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 32.

60. Vö. ORTUTAY (főszerk.) i. m. 66–67.; HORVÁTHOVÁ i. m. 1012.

61. Adatközlő KOZÁR Zoltán, szül. 1900-ban.

62. A tanító a gyerekekkel küldte szét a házakhoz az ostyát. Nem volt megszabva az ára, mindenki tetszés szerint fizetett érte. A gyerekeknek 1–2 forintot, a kántortanítónak pedig búzát adtak. (UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 33.)

63. Adatközlő KISHONTI Béla, szül. 1895-ben.

64. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 35.

A karácsonyi asztalra a szomszédos községekben is bőven tettek mindenből, hogy a család a jövő esztendőben se lálsson hiányt semmiből. A vacsora étrendje ezekben a falvakban is kötött volt. Szárított tinórú gombából savanyú gombalevest főztek, utána mákos bobájkat ettek.⁶⁵

Az ételmaradékot egy tálba gyűjtötték, ez volt a *karácsonyi maradék*, amit ünnepek után a marhának, disznónak adtak, vagy a tyúkokkal etettek meg, hogy sokat tojjanak. Más adat szerint az ételmorzsalékot a verebeknek hintették a szín vagy a csűr tetejére, vagy a csűr piacára, hogy azok megkíméljék a búzát.⁶⁶ Ám nemcsak a maradékot etették meg a jószággal. A gazda előbb az állatokat tartotta jól, csak azután ment be vacsorázni.⁶⁷ Bőségesen ellátta őket takarmánnyal, sőt a marhának kalácsot és ostyát is adott. Az ostyát a gazda szitára rakta, rá mézet és fokhagymát tett, aztán odaadta a jószágnak. Előtte ezt mondta:

„Časčitujem vám tento Nový rok,
aby vám pán Boh dal zdravia, šťastia,
dišičkám polepšenie
a po smrti kráľovské nebeské.”⁶⁸
(Köszöntelek titeket az Újév alkalmából,
adjon az Úristen egészséget, szerencsét,
a lelkecskéknak javulást
és a halál után a mennyek országát.)

Karácsony estéjén minden szemes terményből – búzából, zabból, árpából, babból, kukoricából, borsóból stb. – szakajtóba tettek egy marékkal, s az ünnepek után ezt megetették a tyúkokkal, hogy jobban tojjanak.⁶⁹ A baromfivarázslás, termékenységarázslás fontos szerepet töltött be a karácsonyi ünnepekörben. Serényfalván karácsony estéjén megpiszkálták a tyúkólat. A gazdasszony a vállán kivitt egy zsákot a tyúkökhöz és fejszével megdöngötte az ólajtót, megrázta a zsákot, közben ezt mondta: Ezt tojjátok tele jövő évben.⁷⁰ A méheknek a gazda cukros vizet vitt és azt betette a kaptárba.⁷¹ A baromfivarázslás motívuma a szomszédos magyar falvakban is megtalálható. Abroncsból etették a tyúkokat, hogy jobban tojjanak; valamint, hogy a tyúkok jól üljenek, a karácsonyi vacsora után az egész családnak ülnie kellett.⁷²

Figyelmet érdemel a karácsonyi időjóslás. Karácsony estéjén, ha nagyon csillagos volt az ég, az hideget jelentett, márpedig ha nincs hó, elfagy a vetés.⁷³ Ha viszont az idő

65. KOTICS i. m. 10.; MOLNÁR i. m. 18–22.

66. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 23.

67. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 24.

68. Adatközlő KISHONTI Béla, szül. 1895-ben. Hasonló jókívánságok a szlovák néphagyományban újév napjához kötődnek (vö. HORVÁTHOVÁ i. m. 1013.) Eredetileg valószínűleg ezt is akkor mondták.

69. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 34.

70. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 36.

71. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 20.

72. KOTICS i. m. 10.

73. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 29.

Huta). Ezzel még színesebbé vált a répáshutai erdei munkások társadalma.⁹ A néphagyomány szerint ezek az utóbbi – zempléni rajok őrizték meg legtovább a népviseletet Répáshután.

Mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, mert ezek az erdőirtó munkások olyan vidékekről kerültek ide, ahol az erdőn növekvő gyökérnövények egy részét a maguk nyelvjárásában *repa*, *repnica* és *repka* néven nevezték és nevezik még ma is.¹⁰

Az etnobotanika anyagából tudjuk, hogy a *repa*, *repka* elnevezés alatt több olyan „*repa formájú*” – sokszor gumós erdei növényt értenek. Ezek azonban nincsenek semmi rokonságban a *repával* (Beta vulgaris): Ismert volt ez a gyakorlat a Kárpátok övezetében – tehát egész Szlovákiában is, különösen a hegyvidéken.

A magyar botanikusok közül *RAPAICS Rajmund* is szóvá teszi, hogy egyes helyeken a *repa* elnevezés alatt sokszor valamilyen más, archaikus, vastagabb gyökerű, (répaszerű) vagy répa formájú, gumós erdei növényt neveznek az erdőn járó emberek és asszonyok.¹¹

Ugyancsak *RAPAICS Rajmund* írja, hogy a 17–18. században több ilyen „répaszerű” ősi, erdei gyökérnövényt fogyasztottak az európai népek konyháin. Mi ezeket a példákat a Felső-Garam mentéről bizonyíthatjuk. Ilyen gyökérnövények voltak pl. *bojtorjánlapu* (Artium), a *raponc* (Campanula), az *útifű* (Plantago), a *bábakalács* (Carlina), a *bakszakáll* (Tragopogon), a *fekete gyökér* (Scorsonera), a *pasztinák*, (Pastinaca), – de ebbe a kategóriába sorolják még a *vad turbolyát*, (Chaerophyllum) is. Az etnobotanikai gyűjtésünk során ezek közül a növények közül igen sok előfordul a Bükk hegységben is.

3. Ismert ez a gyakorlat már a kora középkorban is. Számos olyan községnevünk van – mely a „*repa*” nevet viseli. Ezeknek egyike sem vehette elnevezését a takarmányrépa nevéből. Így például a Szepes megyei *Alsó* és *Felső Répás*, (szlovákul: *Nížné* a *Vyšné Repaše*) példája is ezt igazolja. Középkori okleveleink már 1342-ből, 1400-ból, és 1773-ból is így emlegetik. Ugyanilyen a *Repisko* helynév az Erdős Kárpátok területéről. De ugyanez az eset a Bars megyei *Repiskoval* is. Ennek a középkori feljegyzésekben *Répásfalu* volt a magyar neve.

A továbbiakban ki szeretném emelni a Gömör megyei *Ratková* melletti *Repíšte* helynevet. Ezt a községet már az 1427-es évekből emlegetik az oklevelek. Az oklevelekben *Repas Slavonicum* néven tartották nyilván.¹² Későbbi magyar neve egyszerűen csak *Répás*. Az 1910. évi névmagyarosítás után *Gömör-Répás* néven tartották nyilván. Amint a bükki irtványfalvak és üveghuták anyakönyvei is bizonyítják, *Ratková* környékéről több gömöri szlovák család került le a Miskolc környéki falvakba. A nyelvjárás kutatója is

9. ŠTOLC J.: Nářečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava, 1949. 291–394.; SIPOS István: A bükki szlovák falvak nyelvi sajátosságai. SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta 35.

10. MARKUŠ Michal: Zberné hospodárstvo na Horehroní. Slov. národop. 1961. 211–214.; MARKUŠ Michal: Zberné a koristné hospodárstvo. Publ. Slovensko Lud' II. Bratislava, 1975. 745.

11. RAPAICS Raymund: A kenyér és a táplálékot szolgáltatató növényeink története. Budapest, 1934. 36–38

12. Vlastivedny slovník obcí na Slovensku. Bratislava 1977. 480.

igazolja, hogy bükki hutás falvak szlovák nyelvjárása igen hasonlít a Ratkova körüli gömöri szlovák falvak nyelvjárásához. Ezért a gömöri *Répás* község és a borsodi, bükki *Répás* község helynevében is azonosságot kell feltételeznünk.

4. De nemcsak a szlovákiai adatok támogatják feltevésünket. Kárpátukrajna területén is sokfelé néhány erdei gyökérnövényt a *répa* névvel jeleznek. Így például az erdei bojtorjánt (*Arctium*): *repjak*, *replach*, *repejnik* névvel jelzik. A szerb tövist (vagy másképpen: a disznómogyorót, *Xanthium*): *repich*, *repjach*, *repeska*, *repjačka* néven ismerik. Ezek a kárpátukrajnai variánsok sem állhatnak távol a gömöri példáktól, mert mint tudjuk a valach kolonizáció – éppen ezeken a helyeken érintette Gömör megyét.¹³

Összegezve az elmondottakat, úgy véljük, hogy a számba vett történeti, néprajzi, etnobotanikai, nyelvészeti bizonyítékok alapján *Répáshuta* nevét nem a közönséges (takarmány)répa (*Beta vulgaris*) nevéből, hanem inkább a bükki erdőségekben is növő „répaszerű” gyökérnövények valamelyikéből származtathatjuk a legsikeresebben. Nem lehetetlen – hogy a szlovák *repa*, *repeň*, *repka* és *repnica* növényneveknek itt a Bükkben a Veszelszki által emlegetett „tót répa” (*Helianthus tuberosus*) elnevezés felelne meg a legjobban, amit itt Gömörben *G. Reuss* szerint „*vlašská repa*”-nak neveztek. Ezeket az erdei gyökér- és gumós növényeket minden bizonnyal mind a szlovákság, mind a környékbeli magyarság is egyformán ismerte és nevezte el.¹⁴

13. KOMENDAR L.: Likarski rostlini. Užgorod, 1971. 233–234.

14. REUSS G.: Května Slovenska. B. Stiavnica 1854. 34.; VESZELSZKI Antal: A növényplánták országából való erdei és mezői gyűjtemény. Pest, 1798. 453.

Interetnikus kapcsolatok a fakitermelés szókincsében

Hazánk erdő borította vidékein a falvak népe éppúgy természetes közegnek tekintette a környező, évszakonként változó arculatú erdőket, mint a szántókat, a megművelt területeket. Az erdők a fakitermelésen túl is több szállal kapcsolódnak a népi gazdálkodás rendszeréhez. Elég itt csak az erdei legeltetésre, a lomb és a makk takarmányként való felhasználására, illetve a különböző bogyók és gombák gyűjtögetésére utalni. Az erdők a széles körű gazdasági hasznosításon kívül olyan formán is szerves részei a népeletnek, hogy számos monda, hiedelemtörténet fűződik bizonyos pontjaikhoz, s nemegyszer az erdő a szintere a mágikus gyógyító eljárásoknak.

Mindezek ellenére az erdő néprajzi kutatása, a *TAGÁNYI Károly* által „erdészeti ethnographiának” nevezett¹ terület a magyar néprajzi kutatások viszonylag későn önálló-sult ága.

Korábban az erdő néprajza címszó alá sorolható jelenségeket a klasszikus néprajzi felosztásnak megfelelően a gyűjtögetés körébe utalták. Az okleveles anyagok elemzése² és az uradalmak erdőgazdálkodásának feldolgozása³ mellett újabban egyre nagyobb figyelem irányul a népi erdőkiélés különböző formái felé is.⁴

Az utóbbi évtizedekben a Bakonyra⁵ és az észak-magyarországi területekre vonatkozóan örömdetesen megszorodtak a publikációk.⁶ Ez utóbbiakat *PETERCSÁK Tivadar* nemrégben számba vette és a további kutatási feladatokat is felvázolta.⁷

1. TAGÁNYI Károly: Magyar erdészeti oklevéltár I–III. Budapest, 1896.
2. CSÖRE Pál: A magyar erdőgazdálkodás története (középkor). Budapest, 1980.
3. SZILAS Géza–KOLOSSVÁRY Szabolcsné: A diósgyőri kincstári uradalom erdőgazdálkodása. In: KOLOSSVÁRY Szabolcsné (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Budapest, 1975. 140–174.
4. HEGYI Imre: A népi erdőkiélés történeti formái. Budapest, 1980.
5. TÁLASI István: Adatok a Bakony erdei életéhez. Néprajzi Értesítő, XXXI. 153–154.; HEGYI i. m.
6. MÁDAI Gyula: Diósgyőri adatok a közös népi gazdálkodás és birtoklás módjához. Történelmi Évkönyv I. Miskolc, 125–143.; MÁDAI Gyula: A hagyományos paraszti erdőgazdálkodás kutatásának általános kérdései. In: MÁDAI Gyula (szerk.): Népi kultúra Borsodban. Miskolc, 1970. 30–38.; MÁDAI Gyula: Hagyományos fadöntés a Bükk hegység borsodi erdőiben. A Herman Ottó Múzeum Közleményei 9. 1971. 104–109.; E. KOVÁCS László: Erdei munkások életviszonyai Gömör-szőlősen a XX. század első felében. In.: DOBROSSY István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976. 143–157.; BOZÓ József: Bükkzsérci erdők. In.: ZUPKÓ Béla (szerk.): Népünk életéből. Mezőkövesd, 1970. 95–109.; D. TÓTH Piroska: Népi erdőgazdálkodás Dédestapolcsány környékén. In.: MÁDAI Gyula (szerk.): Népi kultúra Borsodban. Miskolc, 1970. 30–38.; JÓSVAI Gizella: Az erdő hasznvétele Erdőhorvátiban. In: DOBROSSY István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976. 159–169.
7. PETERCSÁK Tivadar: A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. Agria. Az egri Múzeum Évkönyve XIX. Eger, 1982–83. 375–393.

Rövid hozzászólásomban a népi erdőgazdálkodás egy részterületét — a Bükk hegység falvaiban folyó fakitermelés⁸ szókincsét — vizsgálom meg az interetnikus kapcsolatok szempontjából. Arra keresem a választ, hogy a népi kultúrának e kis szeletében, a fakitermelés szókincsében fellelhetők-e egyáltalán interetnikus kapcsolatok, és ha igen, akkor ezek a kapcsolatok milyen jellegűek.

A fakitermelés terminológiáinak körében a magyar nyelvtörténet különböző periódusaiban keletkezett és meghonosodott szavak, köztük finnugor eredetűek, korai szláv átvételek és a későbbi századok során szlovák és német eredetűek egyaránt megtalálhatóak.

A fakitermelés központi mozzanata, a fadöntés technikája az egész magyar nyelvterületen azonos, s ehhez egységes eszközanyag és szókincs tapad. A vidékenkénti eltérések alig tarkítják ezt a képet. Szembetűnő mindenütt a fejsze elsőrangú szerepe és funkcionális-formai differenciáltsága.⁹

A magyarság körében a fadöntés technikájának igen korai ismeretét perdöntően bizonyítja hogy az *ék*, a *fejsze* és a *hajkolás*, *hakkolás* szavunk finnugor eredetű.¹⁰

A *hajkolás*, *hakkolás* szavak jelentése némi magyarázatra szorul hiszen a köznyelvben ezek nem használatosak, az erdészeti műnyelv népnyelvi eredetű szakkifejezései.¹¹ A fa döntéséhez az ország legnagyobb részén úgy fognak hozzá, hogy a fa egyik oldalán fejszével egy vízszintes, majd egy rézsútos bevágást végeznek, ennek következtében a törzsből egy nagyobb darab kiesik. Az így keletkező cikkes bevágást, valamint a kieső darabot *haloknak*, *hajknak*, *hakknak* nevezik. Aki *hajkot* vág az *hajkol*, *hakkol*, magát az eljárást *hajkolásnak*, vagy *hakkolásnak* hívják.

A szó *hajk* alakja — ez a keleti nyelvjárás-területről és a székelység köréből ismert — került be az erdészeti műnyelvbe és a mesterségek szakkifejezései közé.¹² A mesterségek közül természetesen a fagegmunkálását végző, a fát alapanyagul használó tevékenységek-nél bukkan fel ez a szó az erdészettel azonos jelentésben. FRECSKA Y János a Mesterségek Szótárában az ácsok szakkifejezéseit ismertetve ezt írja: „A faragás könnyebbségére a tönköt legalább megcsaplálják, meghajkolják (ausstechen) vagyis rovásokat (Kerbe), hajkokat (Stiche) vágna bele”.¹³

A szó származékai közül a *hókács* alak az Ormánságban forgács jelentésben ismert.¹⁴ Egy másik alakváltozat a *hajkács* pedig szintén a fagegmunkáló mesterségek körében használatos, a népnyelvvel azonos jelentésben. A *hajkács* (die Schwarte) ácsműszó, illetve (Schmalbrett) asztalos műszó. E szavak cs elemében a népnyelvi alakban és

8. MÁDAI Gyula: Népi erdőgazdálkodás a Bükk hegységben. Miskolc, 1967. (kézirat); MÁDAI Gyula: Az erdő szerepe a bükki falvak népének életében. In: VIGA Gyula (szerk.): Nemzetiségi falvak a Bükk hegységben. Miskolc, 1980, 26–36.; KOLODZEY Zoltán: Az erdő szerepe Répás-huta népéletében. In: MÁDAI Gyula (szerk.) Népi kultúra Borsodban. Miskolc, 1970. 39–56.; D. TÓTH i. m.; BOZÓ i. m.

9. HEGYI i. m. 53.

10. HEGYI i. m. 198.

11. HORVÁTH Károly: Halok, hajk. Magyar Nyelv XXIII. 1947. 17–23.

12. DIWALD Adolf–WAGNER Károly: Magyar–német és német–magyar erdészeti műszótár. Pest, 1968. 38.

13. FRECSKA Y János: Mesterségek szótára. Budapest, 1912. 14.

14. KISS Géza: Ormánsági szótár. Sajtó alá rendezte: KERESZTES Kálmán Budapest, 1952. 236.

az ács-, illetve asztalos műszóban is nyilván az ismert kicsinyítőképzővel van dolgunk.¹⁵

A finnugor szavak után időrendben előrehaladva a korai szláv átvételből származó *pagony*¹⁶ (ez a vágásra kijelölt erdőrészt megnevezése) alkotja a következő nyelvtörténeti réteget. Ez az első idegen eredetű szó a fakitermelés szókincsében, a kulturális kölcsönhatás korai, ma már pontosan fel nem deríthető emléke.

A Bükk hegység falvaiban folyó fakitermelés szókincsében ezen túl számos idegen eredetű, szlovák és német átvételből származó szó található még. Minden ilyen esetben, amikor egy adott területen lejegyzett szókincsben több idegen eredetű elem található, vizsgálat alá kell vonni a terület településtörténetét, a lakosság eredetét, a nemzetiségi viszonyokat, az asszimilációt.¹⁷

Ennek megfelelően a szlovák és a német terminológiák esetében előtérbe kerülnek a telepítéssel kapcsolatos kérdések.

A XVIII. század előtt a Bükk hegység lakossága egységesen magyar volt. A diósgyőri koronauradalom ekkor szláv és német nyelvterületről szervezett telepítést hajt végre. A bükki huta és hármotelepülések ennek köszönhetik létüket. Ezenkívül az etnikai képen jelentős változást idézett elő a spontán népmozgás is.¹⁸

A fakitermeléssel kapcsolatos szlovák terminológiák csak azokon a területeken kerültek feljegyzésre, ahol a szlovák eredetű lakosság megléte bizonyított. Ezért ezeket az adatokat nem tekinthetjük az interetnikus kapcsolatok kifejezőinek. Azokban a falvakban pedig ahol a betelepült szláv népelem nem volt jelentős számú, az asszimiláció korán bekövetkezett és a fakitermeléssel kapcsolatos szókincsben nem maradt a szláv eredetre utaló kifejezés.

A szlovák telepesek egy régóta kialakult erdőgazdálkodást, fakitermelést találtak a Bükk hegységben, átvették az itt kialakult módszereket, munkaeszközöket. Ezért szlovák eredetű szavak csak kis számban találhatók a fakitermelés szókincsében.

Kimutathatóan hatással volt azonban a szlovák telepesek erdőkultúrája is az itt élő népesség erdőgazdálkodására. *MÁDAI Gyula* ilyen kulturális hatásnak tartja a kétrészes, a hosszú nehéz rönkök közelítéséhez használt lóval vontatott *csuklós szánkót*.¹⁹ Valószínű-

15. HORVÁTH i. m. 20.

16. BÁRCZI Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941. 232.; KNIEZSA István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1974. I. 371–372.; CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: A magyar nyelv szótára. Pest–Budapest, 1867–1874. V. 11.; HEGYI i. m. 37.; DIWALD–WAGNER i. m.

17. UJVÁRY Zoltán: Az interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrájának vizsgálatában. In: KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 37–53.; GUNDA Béla: Néhány megjegyzés a szláv eredetű magyar gombanevekhez. Ethnographia LXXXVII. 228.

18. VERES László: A Bükk hegység üvegghutái. Miskolc, 1978. 16.; VERES László: Adatok Borsod megye 18. század eleji újratelepítésének történetéhez. Herman Ottó Múzeum Közleményei 17. Miskolc, 1978–79.; VERES László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In: KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 30.

19. MÁDAI i. m. (1967). 70–71.

síthető, hogy ezt a szánt, — *lacsuha*²⁰ néven a zempléni hegyvidéken is ismert — szlovák ölfavágók terjesztették el a Bükk hegység falvaiban.

A német eredetű kifejezések esetében is joggal gondolhatunk arra, hogy a betelepült német eredetű lakosság szókincséből kerültek át a magyarba.

A Bükk hegység falvaiban a fadöntésnél fejszével kivájt befelé keskenyülő résznek — amivel a fa dőlését irányították — s ennek a munkafolyamatnak többféle elnevezése ismert: *hakkolás, hókácsolás, réhelés*.

Feltűnő, hogy ennek a műveletnek a megnevezésére szláv elnevezések azokban a falvakban sem ismertek, ahol a betelepült lakosság más műveletekkel és eszközökkel kapcsolatban megtartotta az anyanyelvi kifejezéseket.

Ezt a munkafolyamatot Kisgyőrben is a németes hangzású *réhelés* szóval jelölik.²¹ Magától értetődőnek tűnik itt is korábbi német telepítésre gondolni. A bükki üvegutak létesítésénél a szlovák népesség mellett német eredetű szakmunkások is letelepedtek itt.²² A hutatelepüléseken azonban a *réhelés* elnevezés egyáltalán nem ismert, csak Kisgyőrben, ahol néhány szlovák elemet ki tud mutatni a kutatás, de németet nem.²³

Ebben az esetben tehát az idegen eredetű terminológia fennmaradását nem tudjuk településtörténeti adatokkal alátámasztani.

Valószínűbbnek tűnik a *MÁDAI Gyula* által is felvetett megoldás,²⁴ miszerint a famegmunkálással kapcsolatos kismesterségek többnyire német eredetű műszókincséből kerülhetett át ez a kifejezés e munkafolyamat jelölésére is. Tájéztatóink közül csupán *SZINNYEI* közli munkájában a *réhel* szót bevág jelentésben a Hegyaljáról.²⁵

Feltételezésünket azonban nem támasztja alá *FRECSKAY János* Mesterségek Szótára című munkája sem, hiszen egyetlen mesterség szókincsében sem említi ezt a kifejezést.²⁶

A *réhel* szóhoz közel álló *sréh, srég* alakot a famegmunkálással kapcsolatos népi kismesterségek szókincsét vizsgáló tanulmányok és a tájzótárak is említik.²⁷

Valószínűleg a *schräg* = ferde jelentésű német szó többszöri változáson átment származéka lehet a *réhel* szó.

Kisgyőr esetében az is a mesterség szókincséből való átkerülés mellett szól, hogy a famegmunkások a falu életében a mai napig jelentős szerepet töltenek be. Kisgyőrben ott-

20. Vö.: TAGÁN Galidsám: Pusztafalu gazdálkodása. Néprajzi Értesítő XXXI. 155.; PETERCSÁK Tivadar: Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In: SZABADFALVI József (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Miskolc, 1981. 53.; BALASSA Iván: Földművelés a Hegyközben. Budapest, 1964. 50.; IKVAI Nándor: Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Debrecen, 1967. 46.

21. MÁDAI i. m. (1967) 24.

22. VERES i. m. (1978) 16.

23. VERES i. m. (1978–79) 63.

24. MÁDAI i. m. (1967) 24–25.

25. SZINNYEI József: Magyar tájzótár. Budapest, 1897–1901. 265.; Vö.: MAJOR Lajos: Tájzók. Más-más vidékek. Magyar Nyelvőr VI. 1877. 425.

26. FRECSKAY i. m.

27. Vö.: MOLNÁR Mária: Faragóspecialista műhely Faddon. Néprajzi Értesítő XLVII. 1965. 329–336.; BALÁZS Géza: A kazári népi erdőgazdálkodás munkamenete és szakszókincsé. Budapest, 1982. 39.; BURA László: A szatmári fafeldolgozó mesterség szakszókincsé. Budapest, 1981. 231.

hon a famegmunkálás közben fejszével gyakran *réhelnek*, azaz ferdén bevagdossák a fát, hasonlóan mint a fadöntés korábban ismertetett mozzanatánál.²⁸

A Gömör megyei szárazvölgyi falvakban azt a folyamatot, amikor a kidöntendő fa törzsén ék alakú bevágást képeznek szintén németes hangzású szóval jelölik meg, *srá-molás*nak nevezik.²⁹ Gömörszőlősön ugyanezt *bestáholás*nak mondják.³⁰

A *srámol* szó esetében feltételezhető, hogy a német eredetű bányászati műszókincs-ből kerülhetett jelentésszűküléssel a fakitermelés e munkafolyamatának megnevezésére.³¹

Összegzőképpen megállapítható tehát, hogy a Bükk hegység falvaiban a fakitermelés szókincse tükrözi a nyelvtörténeti többévszázados egymásra rétegződését. A finnugor és a korai szláv átvételből származó szavak mellett az újabb szlovák és német eredetűek utalhatnak interetnikus kapcsolatokra, az együtt élő népek kultúrájának kölcsönhatására.

A fadöntés terminológiáinak (*hajkolás, réhelés, srámolás*) vizsgálata pedig arra az érdekes összefüggésre irányítja rá a figyelmet, hogy a népnyelvi kifejezések és a mester-ségek műszavai kölcsönösen átmehetnek a másik csoportba. Népi kifejezés, a *hajkolás* meghonosodott a mester-ségek szakkifejezései között, illetve idegen eredetű tanult mes-terek által használt szó válhatott torzult formában népi kifejezéssé. E két nyelvi réteg között tehát állandó kölcsönhatást fedezhetünk fel, mely végül is a kulturális kölcsön-hatás tükrözője.

28. MÁDAI i. m. (1967) 25.

29. NAGY MOLNÁR Miklós: A Gömör megyei Szárazvölgy népi erdőgazdálkodása. Debrecen, 1984. (kézirat) 32.

30. É. KOVÁCS i. m. 146.

31. Vö.: ADELUNG JOHANN Cristoph: Grammatik kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten besonders aber Oberdeutschen. Wien, 1640. Dritter Theil. 1640.; GRIMM Jacob-GRIMM Wilhelm: Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1899. Neunter Band. 1626.

Egy gömöri szlovák telepítésű falu asszimilációja

A történeti Gömör-Kishont vármegye területe ma jórészt Csehszlovákiához tartozik, a dél-gömöri területnek 21 települése található Magyarország területén.¹ Ezek közé tartozik Serényfalva. Ezt a falut korábban Málénak nevezték. Az elnevezés személynévi eredetű, a szláv Malejs, Mali-mir stb. kicsinyített alakváltozata.² A település a Hanvák birtokába,³ majd királyi adományként – kb. a XIII. század elején – a Putnoky család tulajdonába került⁴ – ekkor indult nagyobb fejlődésnek.⁵ 1560. körül a vidék török pusztítások következtében hanyatlásnak indult. A török és tatár seregek 1566-ban felégették a falut. A lakosság elmenekült, majd egy része lassan visszaszivárgott, ám a gyakori harcok következtében a település az 1680–1690-es évek folyamán teljesen elnéptelenedett, a megmaradt lakosság Putnokra vagy távolabbi vidékekre költözött.⁶ Az újraterelítést 1710 után Serényi Farkas és Orlay Borbála végezte, Trencsén megyei birtokukról, Béláról és Csicsmányból hozattak szlovák telepeseket.⁷ Neveik egyértelműen bizonyítják szláv, illetve szlovák eredetüket: Smisko, Bacsinecz, Belanecz, Bridinszky, Kucsera, Noviszedlák, Placsko, Szma, Csicsmanyetz.⁸ Ezen nevek közül több még a közelmúltban is megtalálható volt, illetve napjainkban is él. Néhányan a Felvidék visszacsatolásakor magyarosították nevüket, így lett a Klenicsből Kassai valamint Kishonti, a Sisákból Serényfalvi stb.

A tervszerű telepítési akció eredményeként az 1840-es pestisjárvány pusztításai ellenére 1773-ra a lakosság valamelyes szaporodását jegyezték fel.⁹

A telepítés csak 1759-ben fejeződött be véglegesen.¹⁰ A máléi telepesek úrbéres parasztok lettek.¹¹ Málé lakossága részére a földesúr szlovák ispánt és intézőt rendelt Putnokra. Az uradalmi igazgatás és a számadások az 1730–40-es években szlovák nyelvek voltak, ugyanis így sokkal eredményesebben meg lehetett tartani az új telepeseket.

1. Ezek a következők: Aggtelek, Alsószuha, Bánréve, Hangony, Hét, Imola, Kánó, Kelemér, Pogonypusztá, Putnok, Ragály, Sajópuszpöki, Serényfalva, Susa, Szentsimon, Szuhaő, Trizs, Uraj, Zádorfalva, Zubogy és Zabar. Közigazgatásilag az első húsz Borsod-Abaúj-Zemplén megye részét képezi, Zabar Nógrád megyéhez tartozik.

2. ILA Bálint: Gömör megye. III. Budapest, 1946. 4.

3. ILA i. m. 4.

4. ILA i. m. 4.

5. ILA i. m. 5.

6. ILA i. m. 5.; ILA Bálint: Gömör megye. I. A megye története 1773-ig. Budapest, 1976. 453.

7. ILA i. m. (1946) 5.; ILA i. m. (1976) 453.

8. ILA i. m. (1946) 8.

9. ILA i. m. (1946) 5.

10. ILA i. m. (1976) 454.

11. ILA i. m. (1976) 453.

A siker nem is maradt el, Máléban 1773-ban 51 név közül 45, vagyis 88% szlovák eredetű.¹² Az 1773-as helységnévtár szerint köznyelvként a szlovák nyelv használatos.¹³

A falu lakossága túlnyomórészt római katolikus hitvallású volt. Részükre az uraság Szendrőből ferences atyát hozatott és mivel a helységben templom nem volt, maga adott épületet istentisztelet céljaira.¹⁴ Templomuk 1849-ben épült.¹⁵

A máléi gyerekek szlovák nyelvű iskolába jártak Putnokra.¹⁶

Fényes Elek 1837-ben és az 1847-ben megjelent munkájában azt írja, hogy a putnoki járást egészen magyarok lakják,¹⁷ s a fálvankénti felsorolásban is Málét magyar faluként említi.¹⁸ Az 1851-es művében már „tót–magyar” faluként szerepel, s azt is megjegyzi, hogy „bár eredetükre nézve tót ajkúak, mind a mellett mindnyájan magyarul jól beszélnek”.¹⁹ A XX. század első évtizedében megjelent vármegyei monográfia szerint a község már teljesen elmagyarosodott és szokásaiban, viseletében is alkalmazkodott a környező magyarsághoz.²⁰ Az 1937-es helységnévtár a lakosságot magyar anyanyelvűnek mondja.²¹ Az 1941-es népszámlálás szerint a falu anyanyelvét és nemzetiségét tekintve 100%-osan magyar.²² Az 1960-as népszámláláskor az egész putnoki járásban (közel 33 ezer fő) mindössze 20 ember vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, viszont anyanyelvén kívül szlovákul is beszél 192 ember (ebből 189 magyar).²³

A település hivatalos elnevezése *Málé* volt, egyházi névtárakban s más okiratokban a *Máló*, *Mali* elnevezések is előfordultak.²⁴ A Málé név sok csúfolódásra, tréfálkozásra adott okot, ezért a hagyomány szerint az 1914-es háborúból visszatért katonák szorgal-

12. ILA i. m. (1976) 454.

13. ILA i. m. (1976) 436.

14. ILA i. m. (1976) 455.

15. VENDE Aladár: Gömör-Kishont vármegye községei. In: BOROVSZKY Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Budapest, é. n. 70.; ILA Bálint tévesen azt írja, hogy a templom 1879-ben épült, ám a forrást is megjelöli (*Vm. monogr. 70.*), ahol azonban nem ez az év, hanem 1849 szerepel. [ILA i. m. (1946) 6.] ILA Bálintnál valószínűleg elírás történt.

16. ILA i. m. (1976) 437., 455.

17. FÉNYES Elek: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. III. Pest, 1837. 134.; FÉNYES Elek: Magyarország leírása. II. Pest, 1847. 253.

18. FÉNYES i. m. (1837) 173.

19. FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. III. Pest, 1851. 64.

20. KOMORÓCZY Miklós: Gömör-Kishont vármegye népe. In: BOROVSZKY Samu (szerk.) i. m. 164.

21. Magyarország helységnévtára 1937. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, é. n. 468.

22. Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947. 530–531.; illetve Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1976. 202–203.

23. 1960. évi népszámlálás. 3. g. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc személyi és családi adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1961. 150.

24. DVORZÁK János (szerk.): Magyarország helységnévtára tekintettel a közigazgatási, népességi és felekezeti viszonyokra. I. Budapest, é. n. 222.

mázták a név megváltoztatását.²⁵ Ekkor a telepítőről *Serényifalvának* nevezték el a községet. 1957-ben ezt *Serényifalvára* változtatták,²⁶ azóta is ez a hivatalos elnevezése.

A hagyomány szerint a századforduló táján és az 1910-es években „még tótul beszélt az egész falu”. Az iskolában ekkor már magyarul folyt az oktatás, de a ma 70–80 éves öregek visszaemlékezése szerint az ő nagyapjuk szlovákul tanult, tehát a múlt század közepe táján, harmadik negyedében még volt szlovák nyelvű iskola. Az egyik idős adatközlő²⁷ visszaemlékezése szerint az 1924-ben 80 éves korában elhunyt nagyapja csak idős korára tanult meg magyarul.

Az idős nemzedék tudatában még elevenen él szlovák eredettudatuk, de a nyelvet már nagyon kevesen beszélik. Akik ismerik is őseik nyelvét, azoknál is inkább csak passzív nyelvtudásról beszélhetünk, ugyanis a faluban már a legidősebbek sem beszélnek egymás között szlovákul. A középkorúak és a fiatalok már ilyen passzív nyelvtudással sem rendelkeznek.

A nyelvváltás valószínűleg a századforduló éveire tehető. A múlt században a két-nyelvűség lehetett a jellemző. Valószínűleg erre utalnak a korabeli statisztikák,²⁸ amelyek magyar, illetve magyar–tót településről beszélnek. A kétnyelvűség időszaka kb. 1910–1920. között ér véget, ekkor kerül sor a teljes nyelvváltásra. Az ekkor, illetve a két háború közötti időszakban született nemzedék már egynyelvű, nem beszél és nem is érti meg a szlovák nyelvet. A nyelvváltás természetesen nem egy-két év alatt lejátszódó gyors folyamat, hanem hosszú évtizedekre elhúzódó jelenség, valószínűleg lassan, fokozatosan ment végbe. A gyerekeket feltehetően már a századforduló kömyékén sem tanították meg minden családban a nagyszülők nyelvére (ezzel magyarázható, hogy ma csak a legidősebbek és közülük sem mindenki beszél a nyelvet), de az öregek egymás között még szlovákul beszéltek.

A betelepített lakosság pásztorkodással, juhtenyésztéssel foglalkozott. Nehezen adta fel korábbi életmódját, ami miatt a szomszéd községekkel gyakran került ellentétbe. Korabeli forrásokra hivatkozva *ILA Bálint* is megemlíti,²⁹ hogy a beilleszkedés szempontjából a juhászattal foglalkozó csicsmányiak okozták a legtöbb gondot. Nekik nagy legelőre volt szükségük és állataikat nemcsak saját határaikra, hanem a szomszéd községek legelőire is hajtották. Az ily módon károsult birtokosok és parasztok úgy védekeztek, hogy a nyájukat elfogták és behajtották. Ebből nagy viták és összeütközések támadtak,

25. Lásd MÉSZÁROS Ágnes: Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokások Serényifalván. Szakdolgozat. (Kézirat) Debrecen, 1982. KLTE Néprajzi Tanszékének Adattára (a továbbiakban DÉNIA) Gömöri Archivum 609. 22.

26. A községnev-változtatásokra vonatkozóan lásd: Magyarország helységnévtára 1967. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1967. 730. Az itt található táblázat szerint a *Málé* nevet 1928-ban *Serényimálra*, majd ezt egy évvel később *Serényifalvára* változtatták. A község 1957-ben kapta mai nevét. ILA Bálint csak megemlíti a névváltozást [ILA i. m. (1976) 465.], pontos évszám nála nem szerepel. MÉSZÁROS Ágnes szerint . . . a *Serényifalva* nevet 1948-ban adták a falunak. MÉSZÁROS i. m. 22.) Hivatkozást itt nem találunk, az évszám valószínűleg téves.

27. KISHONTI Béla, szül. 1895-ben.

28. FÉNYES i. m. (1837) 134.; FÉNYES i. m. (1847) 253.; VENDE i. m. 70.; FÉNYES i. m. (1851) 64.; A magyar korona országainak helységnévtára. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1873. 803.

29. ILA i. m. (1976) 457.

amelyeknek olykor emberélet is esett áldozatul. A környező falvak népe elzárkózott a máléiak elől, kerülte őket, semmi közösséget nem vállalt velük, míg a XVIII. század végén fel nem hagytak a juhászattal. FÉNYES Elek a XIX. század közepén megjelent munkájában azt írja, hogy „a lakosok úgy a férfiak, mint az asszonyok még a szomszéd vmegyékben is juhnyírásról ismeretesek.”³⁰ Ám a juhtenyésztést végleg feladták, ezt igazolja a XIX. század végéről származó adat, mely szerint a községben 12 juhot írtak össze 148 gazdaságban,³¹ s a szántóföld az összes földterületnek közel 50%-át teszi ki, míg a legelő területe 10% alatt marad.³²

Most tekintsük át a község jeles napi szokásainak egy részét, mégpedig a téli ünnepkör szokásait a karácsonyi ünnepkörrel bezárólag, párhuzamba állítva a környező magyar falvak³³ szokásaival.

A szakirodalom a téli ünnepkör kezdetét általában Márton napjával (nov. 11.) jelöli. E naphoz fűződő szokás nem került elő ebben a faluban, de a környező magyar falvakban sem.³⁴ Így a téli ünnepkör első jelentős napja Katalin (nov. 25.). Itt is ismeretes a széles körben elterjedt, teljesen általános időjósítás: „Ha Katalin kopog, karácsony pocsog”. Iskolás gyerekek ezen a napon zöld ágat törtek és vízbe tették. Ennek karácsonyig kellett kihajtania. Itt már csak a rítust tudták elmondani, a hozzá fűződő hiedelemre nem emlékeztek. Ez a szokás a környező magyar falvakban is ismeretes. Az ottani magyarázat szerint amelyik lánynak kivirított az ága, az a következő évben férjhez megy,³⁵ illetve a kivirított ág szerencsét jelent.³⁶

A zöld ág és a kivirított ág problémakörére és gazdag irodalmára itt nem kívánok kitémi, csupán azt jegyzem meg, hogy nemcsak Katalin-naphoz, de más napokhoz (pl. Borbála, Luca stb.) is kapcsolódhat.³⁷

András-napon (nov. 30.) kezdődött a sertésvágás. A lány az udvarlóját mindig elhívta a dísznőtoros vacsorára. A vacsora után a fiús házhoz mentek és ott reggelig mulattak.³⁸

Ám elsősorban nem emiatt tartjuk számon e napot a jeles napok között, hanem mert férjjeslő cselekedetek egész sora fűződött ehhez a naphoz.³⁹ Ezen a napon a lányok

30. FÉNYES i. m. (1851) 64.

31. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első rész. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam. XV. kötet. Budapest, 1897. 361.

32. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. i. m. 358.

33. KOTICS József gyűjtése alapján Alsószuha, Zádorfalva és Szuha-fő református, valamint MOLNÁR Mihály gyűjtése alapján Bánréve katolikus falu szokásaival áll módomban összevetni a serényfalvi adatokat. Itt jegyzem meg, hogy a serényfalvi gyűjtések egy részét BÓDI Erzsébettel közösen végeztük.

34. KOTICS József: Karácsonyi ünnepkör szokásai a Szuha-völgyben. Szemináriumi dolgozat. (Kézirat) Debrecen, 1981. DÉNIA Gömői Archivum 482. 2.

35. KOTICS i. m. 2.

36. MOLNÁR Mihály: Bánrévei jeles napok. Pályázat. (Kézirat) 1980. DÉNIA Gömői Archivum 244. 7.

37. Ezzel kapcsolatban lásd pl. NIEDERMÜLLER Péter: A Katalin-ág az abaúji nép szokásaiban. HOM Közl. 15. 1976. 69–73.; MANGA János: Ünnepi szokások a Nyitrai megyei Menyhén. Budapest, 1942.; MANGA János: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Budapest, 1968.

38. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömői Archivum 343. 53.

39. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömői Archivum 343. 53.

nem ettek, egész nap böjtöltek. Este gatyamadzagot fogtak a jobb kezükbe és úgy feküdtek le. Az éjszaka folyamán megálmodták, hogy ki lesz a férjük. Egy másik elmondás szerint a lány csak ciberelevest evett és este háttal ment be a házba. Megszámolta visszafelé a gerendát, majd lefeküdt és megálmodta a vőlegényét. Egy másik változat szerint András-napkor a lányok az olvasójukon kilenc szemet fogtak a markukba, háromszor körülfutották a házat, majd beszaladtak és a tükörbe nézve meglátták maguk mellett a jövőbeli férjüket. A következő variáns szerint a lány az András-napi miséről hazafelé menet megkérdezi a legelső kisfiúnak a nevét. Amilyen nevű a fiú, olyan nevű lesz a lány férje. Sokfelé elterjedt szokás az ólomöntés. Serényfalván András-nap estéjén lefekvés előtt a lány lopott kulcs fülén átfűzött egy hajszálat, majd ólmot öntött rajta keresztül, de vigyázva, hogy a hajszál megmaradjon. Ha elégett, a lány nem megy férjhez. Mások a lopott kulcs fülén vacsora előtt jobb szemmel úgy néztek át, hogy végigláttak a falun és így vőlegényüket is meglátták.

Ilyen és hasonló férjőslő cselekedetek azonos funkcióval gyakran más jeles napokhoz is kapcsolódnak. Erre a jelenségre *UJVÁRY Zoltán* is felhívta a figyelmet és hangsúlyozta, hogy az azonos szerepű és funkciójú szokásokat a gyakorlás alkalmától függetlenül azonos helyen kellene tárgyalni.⁴⁰ Jelen esetben ezt mégsem így teszem, ugyanis itt az egyes községek szokásainak, hagyományának párhuzamba állítása, egymás melletti bemutatása a célom. Ám természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy pl. a férjőslő szokások András-napról átmehettek más napokra is, mint ez valószínűleg (a későbbiekben majd látni fogjuk) esetünkben is előfordult. Különböző férjőslő cselekedetek a környező magyar falvakból is ismertek. Ismert az ólomöntés, szintén a kulcs fülén át – a kiformálódott alakból következettek a férj foglalkozására.⁴¹ Derelyefőzés – a lány minden derelyébe belegyűrt egy-egy cédulát, amelyre előzőleg egy-egy férfinevet írt. Olyan nevű lesz a férje, amilyen név az elsőként megfőtt derelyében volt található.⁴²

Borbálát (dec. 4.) sem Serényfalván, sem a környező falvakban nem tartották számon a jeles napok között.⁴³

Miklós (dec. 6.) estéjén az anya lefekvés előtt diót, almát tett a gyermek párnájára alá. Az ötvenes évek elején végzett gyűjtés szerint a gyerekek nem teszik ki az ablakba a cipőjüket, csizmájukat, „még ez a szokás nem jött divatba”.⁴⁴ Ám a maszkos, nagy-szakállú, kifordított ködmönt viselő Mikulás már régóta jutalmazza a jó gyerekeket cukorkával, míg a rosszakat virgáccsal fenyíti.

A Miklós-napi ajándékozás új keletű, városi eredetű szokás,⁴⁵ a környező falvak egyikében-másikában nem vált jelentőssé.⁴⁶

Luca napjához (dec. 13.) nagyon sok hiedelem, szokás kapcsolódik. Ezekből sokat Serényfalván is gyakoroltak. A századforduló táján még készítették lucanaptárt, ez ma

40. UJVÁRY Zoltán: *Varia Folkloristica*. Debrecen, 1975. 69. KOTICS József is hivatkozik rá. (KOTICS i. m. 13.)

41. KOTICS i. m. 5–6.; MOLNÁR i. m. 10.

42. KOTICS i. m. 6.

43. MOLNÁR i. m. 10.

44. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 9.

45. ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Budapest, 1980. 618.; HORVÁTHOVÁ, Emília: *Zykoslovie a poverý*. In: FILOVÁ, Božena–MJARTAN, Ján (szerk.): *Slovensko*. 3. Ľud. II. rész. Bratislava, 1975. 1008.

46. KOTICS i. m. 6.

már csak emlékezetben él. E napon kezdték el a lucaszék készítését is, amelyről meglátták a „bosorká”-t. A szék karácsonyra készült el. Karácsonykor a készítője elvitte a templomajtóba és ráült. Amikor a boszorkány belépett, nem volt szabad hátranéznie és amikor elment mellette, megtudta, hogy ki a boszorkány. Miután a templomból kijött, a széket ötfelé kellett elhajítania.⁴⁷ Más adat szerint mákot szórt szét hazafelé, hogy amíg azt a boszorkány összeszedi, addig ő elszaladjon. Utoljára a negyvenes évek elején készítették lucaszéket.

Luca a boszorkányok napja. Ezen a napon akiről úgy tudják, hogy boszorkány, annak a kerítéséből napfelkelte előtt egy darabot el kellett lopni és parázson el kellett füstölni, hogy a boszorkány ne tudjon a házhoz beférkőzni.⁴⁸ A boszorkányok a teheneket is megrontották. A megrontott teheneeknek csak a régi pásztoremberek tudták visszaadni a tejet. A rontás ellen úgy lehetett védekezni, hogy Luca napján egy vénasszony hajából leváltak egy darabot, de úgy, hogy ő ne tudja, s ezzel személtapáton parázs felett körülfüstölték az ólat.⁴⁹ Ezen a napon nem volt szabad az ajtókat és az ablakokat nyitva tartani, mert ilyenkor nagy volt a gonoszjárás.⁵⁰

Nagy jelentőséget tulajdonítottak a Luca-napi baromfietetésnek. Az asszonyok jobb lábuk sarkával egy kört írtak le a tyúkök előtt és ebbe a körbe vetették nekik az ételt, hogy mindig együvé járjanak.⁵¹ Luca napján bosszantó tréfákat is űztek a faluban. A suhancok lelopták a kiskaput, vagy lemorzsolts kukoricát szórtak az ablakokba. A terménynek az ablakba való szórása eredetileg a termékenység szimbóluma lehetett. Ez a szokás a szomszédos magyar falvakban is megvolt, s ott a rítus közben elhangzott mondokából erre következtethetünk.⁵²

A felsorolt Luca-napi szokások variánsai nagyrészt a környező magyar falvakban is megtalálhatók. Azokban is ismeretes volt a lucaszék.⁵³ A baromfiakra vonatkozó termékenységvárakozó rítusok sokasága élt ezekben a falvakban.⁵⁴ A Luca-napi tréfákat is gyakorolták.⁵⁵

Az európai paraszti társadalom egyik legjelentősebb ünnepe a karácsony. Serényfalván karácsony estéjét *karácsony böjtjének*, szlovákul *Štedrý večer*-nek nevezik. A pásztorok, a csordás járták a falut, *pattogtak, trombitáltak, csengöztek*. A kondás is megfújta a túlköt, szaggatott fúvásokkal ment végig a falun, ezáltal jelezte Jézus születését.⁵⁶ A gazda vagy a gazdasszony bort, kalácsot, lángost vitt ki nekik. Ilyenkor elmondták Jézus születésének történetét, a szálláskeresést:

„Szűz Mária elment a faluba szállást keresni Szent Józseffel. Először a kovácshoz

47. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 47.

48. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 46.

49. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 45.

50. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 43.

51. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 44.

52. KOTICS i. m. 7.; MOLNÁR i. m. 9. (Bánrévén a szokás nem Lucához, hanem András-naphoz kapcsolódott.)

53. A zömében református Alsószuhán, Zádorfalván és Szuha fön a keresztútra vitték ki a lucaszéket (KOTICS i. m. 6.), a katolikus Bánrévén szintén a templomba (MOLNÁR i. m. 12–13.).

54. KOTICS i. m. 9.

55. KOTICS i. m. 7.; MOLNÁR i. m. 15–17.

56. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archívum 343. 22.

mentek be, tőle kértek szállást. Itt a pásztorok elénekelték a következő éneket:
Chodela Mária po tom bielem svete,
nosela synáčka sem čistém životem.

Kováčo mōj milý, daj že mi nocl'ahy.
Kde by's tu ležala, mesta by nemala.

Čo kuješ, čo kuješ, kováčo mōj milý?
Kujem ja, kujem ja tri železné klíny
čím budú pribíjaj' pána Krista s nimi.

A kovács nem adott szállást, ezért húzódtak meg egy istállóban.”⁵⁷

Hasonló szokás a szomszédos magyar falvakban is volt, de ott nem a szálláskeresés motívuma került előtérbe, hanem a csendbontás, zajongás. Karácsony estéjén a csordás, a kondás és a pásztorok itt is csengővel, kolomppal járták a falut. Bementek minden házhoz és a pásztorok megkérdezték, hogy megfordíthatják-e a nyáját. Ha a gazda igenlő választ adott, akkor éktelen zajongásba kezdtek. Ezután borral, pálinkával, a gazdasszony kaláccsal ajándékozta meg őket.⁵⁸

Karácsonykor a házat szalmával hintették fel. Később a szénát vagy a szalmát csak az asztal alá tették.⁵⁹ A szalmával Jézus születésének körülményeire utaltak. Erre a szokásra sokan már a legidősebbek közül sem emlékeznek, pedig mind a magyar, mind a szlovák néphagyományban általánosan elterjedt jelenségről van szó.⁶⁰ Vacsorára mindig a tiszta szobában terítettek. Az asztalt háziszőttes fehér abrosszal takarták le. Pénzt is tettek rá, „hogymindég legyen belőle,”⁶¹ továbbá búza, szőlő, árpa és dió is került az asztalra. Amikor az első csillagot meglátták az égen és az utcáról eltűntek a pásztorok, kezdetét vette a vacsora. Az egyik asztalfőn a nagyapa ült, a másikat az apa foglalta el. A karácsonyi vacsora lefolyása kötött, nagyjából az egész faluban egységes volt. Mindenütt imával kezdődött. Az imát az apa kezdte, a család mondta utána. Aztán minden családtag kapott egy porció (kb. 0,5 dl) házi *szilvóriumot*. A pálinka után fogyasztották az ostyát, amit a kántortanító süített még karácsony előtt.⁶² Az ostyát mézzel kenték meg és egy gerezd fokhagymát is tettek rá. Az ostya után böjtös ételeket ettek, általában savanyúkáposzta-levest – ebben csipdelt tészta és szárított gomba volt. Ezután következett a mákos guba, vajjal leöntve. Ezt követték a kalácsok: túrós lángos, mákos, diós, lekváros kalács; majd alma, dió, aszalt szilva, vadkörte. Végére maradt a saját termésű bor.

„Amikor gyerek voltam, anyám főtt kukoricát szórt a gyerekekre ezekkel a szavakkal: Az aranycsikó szaladozik”.⁶³ Aki megszegte a böjtöt, az nem látta meg az aranycsikót.⁶⁴

57. Adatközlő KISHONTI Béla, szül. 1895-ben.

58. KOTICS i. m. 10., 11.

59. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 32.

60. Vö. ORTUTAY (főszerk.) i. m. 66–67.; HORVÁTHOVÁ i. m. 1012.

61. Adatközlő KOZÁR Zoltán, szül. 1900-ban.

62. A tanító a gyerekekkel küldte szét a házakhoz az ostyát. Nem volt megszabva az ára, mindenki tetszés szerint fizetett érte. A gyerekeknek 1–2 forintot, a kántortanítónak pedig búzát adtak. (UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 33.)

63. Adatközlő KISHONTI Béla, szül. 1895-ben.

64. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 35.

A karácsonyi asztalra a szomszédos községekben is bőven tettek mindenből, hogy a család a jövő esztendőben se lásson hiányt semmiből. A vacsora étrendje ezekben a falvakban is kötött volt. Szárított tinórú gombából savanyú gombalevest főztek, utána mákos bobájkat ettek.⁶⁵

Az ételmaradékot egy tálba gyűjtötték, ez volt a *karácsonyi maradék*, amit ünnepek után a marhának, disznónak adtak, vagy a tyúkokkal etettek meg, hogy sokat tojjanak. Más adat szerint az ételmaradékot a verebeknek hintették a szín vagy a csűr tetejére, vagy a csűr piacára, hogy azok megkíméljék a búzát.⁶⁶ Ám nemcsak a maradékot etették meg a jószággal. A gazda előbb az állatokat tartotta jól, csak azután ment be vacsorázni.⁶⁷ Bőségesen ellátta őket takarmánnyal, sőt a marhának kalácsot és ostyát is adott. Az ostyát a gazda szitára rakta, rá mézet és fokhagymát tett, aztán odaadta a jószágának. Előtte ezt mondta:

„Časčitujem vám tento Nový rok,
aby vám pán Boh dal zdravia, šťastia,
dišičkám polepšenie
a po smrti kráľovské nebeské.”⁶⁸
(Köszöntelek titeket az Újév alkalmából,
adjon az Úristen egészséget, szerencsét,
a lelkecskének javulást
és a halál után a mennyek országát.)

Karácsony estéjén minden szemes terményből – búzából, zabból, árpából, babból, kukoricából, borsóból stb. – szakajtóba tettek egy marékkal, s az ünnepek után ezt megetették a tyúkokkal, hogy jobban tojjanak.⁶⁹ A baromfivarázslás, termékenységarázslás fontos szerepet töltött be a karácsonyi ünnepekörben. Serényfalván karácsony estéjén megpiszkálták a tyúkólat. A gazdasszony a vállán kivitt egy zsákot a tyúkökhöz és fejszével megdöngötte az ólajtót, megrázta a zsákot, közben ezt mondta: Ezt tojjátok tele jövő évben.⁷⁰ A méheknek a gazda cukros vizet vitt és azt betette a kaptárba.⁷¹ A baromfivarázslás motívuma a szomszédos magyar falvakban is megtalálható. Abroncsból etették a tyúkokat, hogy jobban tojjanak; valamint, hogy a tyúkok jól üljenek, a karácsonyi vacsora után az egész családnak ülnie kellett.⁷²

Figyelmet érdemel a karácsonyi időjósítás. Karácsony estéjén, ha nagyon csillagos volt az ég, az hideget jelentett, márpedig ha nincs hó, elfagy a vetés.⁷³ Ha viszont az idő

65. KOTICS i. m. 10.; MOLNÁR i. m. 18–22.

66. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 23.

67. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 24.

68. Adatközlő KISHONTI Béla, szül. 1895-ben. Hasonló jókívánságok a szlovák néphagyományban újév napjához kötődnek (vö. HORVÁTHOVÁ i. m. 1013.) Eredetileg valószínűleg ezt is akkor mondták.

69. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 34.

70. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 36.

71. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 20.

72. KOTICS i. m. 10.

73. UJVÁRY Zoltán gyűjtése. 1952. DÉNIA Gömöri Archivum 343. 29.

evangélikusok körében fokozottan figyeljek. Így derült ki, hogy halvány emlékei valóban fellelhetők még itt-ott a több komapár választásának. Hozzávetőlegesen a múlt század 70–80-as éveitől általános a szlovákok körében is a magyarokéval azonos gyakorlat, vagyis egy keresztszülőpárt kértek fel.¹¹ Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy ez egybeesett az evangélikus egyház hivatalos törekvésével a keresztszülők számának leszorítását illetően.

A keresztszülő-választással kapcsolatos még egy részlet, ami a nógrádi telepes szlovákok szokásgyakorlatában sajátosnak mutatkozik. Ismét *GARÁDY* leírásából tudjuk, hogy elsőszülöttnél a komapárok között mindig volt egy legény és egy leány, tehát nem házaspár, akiknek a keresztelő alkalmával megkülönböztetett szerepe volt.¹² Jelenleg a szokáshoz szlovákiai párhuzamot hozni nem tudok, viszont a tótkomlói szlovákok múlt századi szokásgyakorlata őrzött ide kapcsolódó elemet.¹³ Gyűjtési tapasztalataim szerint a szokás maradványai, részben már csak formális elemei Csesztve községben mutathatók ki, hozzávetőlegesen az 1880-as évekig.¹⁴

Bemutatott példáim, s általában gyűjtési tapasztalataim alapján az alábbi következtetésekre jutottam. Alapos történeti, összehasonlító kutatások sok érdekes részletre vetethetnek fényt a megye kolonizált szlovákságának, avagy újratelepült magyarjainak korábbi szokásait illetően. Az újratelepülés helyi viszonyainak ismeretében azonban valószínű, hogy a szokásrendszernek a heterogén származáshelyű nemzetiségeken belül végbemenő, 18–19. századi integrálódását illetően be kell érünk hipotézisekkel. Nem bizonyított, pusztán feltételezés az is, hogy a betelepült szlovákság nyitottabb volt a környező magyarok szokásgyakorlatával szemben és viszont.¹⁵ A kulturálisan integrálódott nemzetiségek interetnikus kapcsolatának további alakulását, az átadás-átvételek mikéntjét sem lesz könnyű a recens anyag alapján feltárni. Meglehetősen elkéstünk már ezzel. A születés szokáskörét illetően legalábbis – századunkban, s különösen a két világháború között a differenciálódás elsőrendű mozgatója immár a falun belüli gazdasági-társadalmi rétegződés. Pl. a keresztelő szűken értelmezett szokáseggyüttesét tekintve, a balassagyarmati szlovák nagygazdák gyakorlata sokkal több közös vonást mutat a magyar Őrhalom legmódosabb rétegének gyakorlatával, mint az ugyancsak szlovák betelepülésű, illetve ugyancsak szomszédos volt zsellérfaluban, Ipolyszögön tapasztaltakkal.

Hozzászólásom további részében más megközelítésben utalnék a kutatott anyagomban rejlő interetnikus kapcsolatokra. Nevezetesen arra, hogy immár az egész gyűjtött anyag milyen nyomait mutatja a különböző szlovák érintkezéseknek, beleértve a nyelvhatár közelségét, s esetleg ezen téma szempontjából kevésbé jelentős, a táji munkamegosztásból fakadó kapcsolatokat is. Közelítésem egyoldalú, részint mert a mai országhatáron

11. KAPROS i. m. (1975) 138–139.

12. GARÁDY i. m. 30.

13. GAJDÁCS Pál: Tótkomlós története. Gyoma, 1896. 330–331. Idézi MANGA János: Szokások Tótkomlóson. Békés megyei múzeumok közleményei, 3. Békéscsaba, (1974) 10.

14. KAPROS i. m. (1975) 139.

15. A nyelvtani középfokot a kisszámú, megyei németiség körében szerzett tapasztalataimhoz viszonyítva használom.

túlról nincsenek saját gyűjtéseim. A recens anyag feldolgozása során tulajdonképpen az volt a kiindulópontom, hogy az Ipoly-völgyi tapasztalatokat vetettem össze a publikált magyar anyaggal, s eltérések esetén próbáltam tájékozódni a szlovák szakirodalomban. Tehát az egyoldalúság úgy is érvényes, hogy ismét a különbségekből és nem az azonosságokból indultam ki. E feladat során viszont előtérbe került az a probléma, hogy témánkból az összehasonlításra alkalmas publikáció kevés. Így egy-egy kevésbé közismert szokás, valamint a jelen aspektusból fontossá váló részletek hiánya a szakirodalomból, korántsem jelenti azok ismeretlen voltát a magyarság körében. Tehát inkább csak a legutóbbi időkig, széles körben gyakorolt szokásokból merek példát hozni.

Viszonylag szerencsésebb a helyzetünk azon, gyermekáldás biztosítását, első gyermek nemének befolyásolását célzó, mágikus szokások esetében, amelyek az akció időpontját tekintve a lakodalomhoz kapcsolódnak. A házasság szokásköre jóval feltártabb, s több ilyen szokás helyet kapott a palóc felderítő kérdőívben is, így gazdagabb az összehasonlító anyag. Az Ipoly-völgnél jóval szélesebb körben, de ismereteink szerint csak Nógrád megyében gyakorolt szokás, hogy a menyasszonygyűjtésekor egy kisleány beledobtak az ágyba.¹⁶ A szokás Szlovákiában általánosan elterjedt.¹⁷ Továbbgondolandó viszont, hogy a témánk szempontjából alaposan feltárt Tótkomlósról egyetlen kutató sem említi.¹⁸ Ugyancsak általános az Ipoly-völgyben, hogy a menyasszony a vőlegényes házba a küszöbre fekvő kisleánynak keresztül lépett be.¹⁹ A palóc felderítő gyűjtések – mint *BAKÓ Ferenc* feldolgozásából tudjuk – elsősorban Nógrád megyéből dokumentálják a szokást, ritkábban és elszórtan hevesi és borsodi községekben is feltűnik.²⁰ A magyar szakirodalomban több adatot nem találtam. Ismerik viszont ugyanezt Tótkomlóson, s általánosan elterjedt volt a Bars, Hont, Nógrád, Túróc megyei szlovákok körében.²¹

16. FARKAS i. m. 161.; BAKÓ Ferenc: Ágyvitel Örhalomban. *Ethnographia*. LIX. (1948) 148.; KAPROS Márta: A gyermekre vonatkozó preventív és produktív mágikus szokások az Ipoly menti néphagyományban. Nógrád megyei múzeumi közlemények, 20. Salgótarján, (1974) 80.; MANGA János: Palócföld. Budapest, 1979. 166.; PÓCS Éva: A falu hiedelmvilágának összetevői. SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. Budapest, 1980. 647.; ZÓLYOMI József: Az emberi élet fordulóihoz és a naptári ünnepekhez fűződő szokások a Mailáth-uradalom cselédeinél a két világháború között. Nógrád megyei múzeumok évkönyve, VI. Salgótarján, (1980) 273.

17. HORVÁTHOVÁ i. m. (1975) 996.; Ide kapcsolható párhuzamot ld. MJARTAN i. m. 57.

18. HORVÁTHOVÁ (ČAJÁNKOVÁ) Emilia: Zvyky pri narodení dieťaťa v Slovenskom Komlósi v Madarsku. *Slavistika-Národopis*. Bratislava, 1970. 110–138.; KRUPA András: Az emberrel kapcsolatos szlovák népi hiedelmek Békéscsabán, Tótkomlóson és Csanádalbertin. *Népi Kultúra–Népi Társadalom*, VII. (1973) 181–209.; KRUPA András: Hiedelmek–varázslatok–boszorkányok. (Békéscsaba, Tótkomlós és Csanádalberti szlovák lakói körében gyűjtött babonák, hiedelmi szokások). Békéscsaba, 1974.; DIÓSZEGI Vilmos: A tótkomlósiak hitvilága. A Békés megyei múzeumok közleményei, 3. Békéscsaba (1974). 63–116., MANGA i. m. (1974).

19. FARKAS i. m. 162.; KAPROS i. m. (1974). 80.; CSÁKY Károly: Jóslás és varázslás az Ipoly menti palócoknál. *Néprajzi közlések*, III. Bratislava, (1979) 51.; MANGA i. m. (1979) 175.; ZÓLYOMI i. m. (1980) 277.

20. BAKÓ Ferenc: A palóc lakodalom. A szokás szerepe a kultúra táji tagoltságának vizsgálatában. NOVÁK László–UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Lakodalom. Folklór és etnográfia*, 9. Debrecen, (1983) 103–110.

21. HORVÁTHOVÁ i. m. (1970) 113.

Végül egy terminológiai kérdés. Viszonylag jól dokumentált országos vonatkozásban a méhlepény népi elnevezése. Legáltalánosabb a *mása* ~ *másza*, helyenként használták a *pokla*, *szülep*, *matéria* neveket is. Ezek között a Nógrád megyei *ágya* ~ *gyerekágya*, sajátos helyi terminológiának tűnik. Az anyaországban, illetve a Magyarországra kolonizált szlovákok körében használatos *postielka*, *postedelnička*, *ložisko* stb. megnevezéseknek²² a 'placentán' kívül 'ágy', 'ágyacska', 'fekhely' jelentésük is van. Az összefüggés jelen esetben egyértelmű.

A további példák felsorolásától nemcsak a hozzászólás szabott időtartama miatt tekintek el, hanem azért is, mert – mint említettem – túl sok körülöttük a bizonytalanság. Az interetnikus kutatásokhoz tehát sok esetben először a magyarság körében lenne szükség alapos regionális feltárásokra.

Tisztában vagyok azzal, hogy amiről szoltam, nem interetnikus kutatás: a hasonlóságok, adategyezések, adathiányok révén mindössze kirajzolódnak azok a pontok, jobb esetben csomópontok, amelyek immár célirányos kutatás kiindulásánál – egyebek között – felhasználhatók. A következtetéseimben felvetett gondok is közismertek, mindössze ezeknek egy kevésbé kutatott témában jelentkező lecsapódását kívántam illusztrálni.

22. HORVÁTHOVÁ i. m. (1970) 120.; MJARTAN i. m. 68.; DIÓSZEGI i. m. 80.

**Családszervezet és rokonsági terminológiák
Északkelet-Magyarország különböző etnikumú csoportjainál**

1. 1968-ban publikáltam először azt a térképet, amely Magyarország Dunán inneni területének családtípusait az addigi irodalom, publikálatlan gyűjtések, s saját anyagom alapján felvázolta. Tíz évvel később ez a térkép kissé finomítva, a magyar népterület szinte egész északi részét is érintve (Érsekújvártól Sátoraljaújhelyig) ismét megjelent.¹ A térkép azóta ismét kiegészítésre szorul, mert részben saját palóc vidéki gyűjtéseim, részben mások által gyűjtött anyag (Medvesalja, Ung-vidék), részben *GUNDA Béla* legújabb szatmári publikációja,² s egyéb szórványanyagok, s felszínre került irodalom sűríti a beiktatható pontok számát. Elmondható azonban, hogy az 1968-ban még hiányosan felvázolt kép Észak-Magyarországot illetően lényegileg nem változott: az újabb adatok az akkor felismert rendszerbe illeszkedtek, s annak vázát erősítették.

E térkép lényege az volt, hogy az Ipolytól egészen a Bódva-völgyig tömbszerűen kirajzolódik egy hegyvidéki nagycsaládos övezet, amelyre a *MORVAY Judit* által leírt palóc típusú (mátraalji) nagycsalád jellemző a 19. század második felében, s nyomokban még fellelhető a 20. század első két évtizedében is. E területen belül természetesen a családtípus súlya, intenzitása változó, de meglétük mégis jellemző. A Miskolc környéki községekben (Kisgyőr, Parasznya, Varbó, Sajókeresztúr, Szirmabesenyő), s a Bódva völgyében Szögligetig a nagycsaládok már nem mutathatók ki, egyértelműen kiscsaládos övezet. A Cserehát középső részén – főként a Gagyokban – a nagycsaládok léte ismét igazolható, ám ez a típus erősen különbözik a palóc típusú nagycsaládtól: társadalmi súlya, falun belüli aránya nem olyan nagy, létszámában is kisebb, s úgy tűnik létrejöttének okai, társadalmi alapja más, mint a mátraalji nagycsaládé. A Hernád-völgyben, illetve attól keletre ismét kizárólagos a kiscsaládok uralma, s mint itt a történeti kutatások fel is tárták, a nagycsaládok már a 17. század folyamán is erősen bomlófélben voltak, a kiscsaládok kizárólagos megléte legalább kétévszázados múltra tekint vissza. A Bodrogközben ismét megjelennek az olyan társadalmi képződmények, amelyek közel állnak a nagycsaládhoz, ám attól lényegében mégis különböznek, s inkább rokoncsaládok egy telken élése, hadszerű együttműködése, s a rokonság jelenti a keretet, semmint a szorosan vett család. *GUNDA Béla* nemrég közölt szatmári adatai is hasonló hadszerű rokoni együttélést, s nem nagycsaládot rajzolnak ki valójában.

1. SZABÓ László: Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX–XX. században. Szolnok, 1968. 40.; SZABÓ László: Grossfamilie und Nachbarschaft. Etnologia Europea. 1977–78. 40–57.

2. GUNDA Béla: A szatmári hagyományos népi műveltség etnográfiai helyzete. 1984. 61–62. FAR-KAS József–ÚJVÁRY Zoltán (szerk.): Tanulmányok Szatmár néprajzához. Debrecen, 35–137.

Már ekkor felvetődött a kérdés, hogy a családtípusok ilyen megoszlása mögött nem áll-e valamiféle etnikus különbség? A válasz akkor, s azóta is egyértelműen nem lehetett. A palóc vidék magyar és szlovák eredetű falvaiban egyaránt megtalálható az azonos típusú nagycsalád (magyar települések, s pl. a szlovák eredetű Ipolydamásd, Ipolyszög, Ipolyvece nagycsaládjai). De ugyanez elmondható a kiscsaládos területről is, hiszen a magyar Fony, Korlát, Regéc, Nyíri, Pusztafalu, a szlovák Háromhuta, Vágáshuta, Füzér vagy a ruszin eredetű Mogyoróska, Baskó, a vegyes etnikumú Mikóháza egyazon családtípust mutatja. Egyedül a csereháti községekkel kapcsolatban merült fel bizonyos gyanú, hiszen legeleveníbbnek találtam ezt a családformát a ruszin eredetű Gagyapáti, Alsógagy, Abaújlak községekben, bár — ha kisebb intenzitással is — de feltűnt magyar falvakban is (Szemere, Litka, Csenyété). Azóta végzett gyűjtéseim megerősítették a ruszin eredetű Gadnán, Kéken és Irotán e családtípus elevevényebb voltát, ugyanakkor hiába kerestem a hasonló eredetű Abodon emlékét. Úgy tűnik, hogy e térségben a nagycsaládnak a nemzetiségekhez mégiscsak van némi köze, s *ZELENIN* leírásából ismerjük a ruszin nagycsaládok erőteljes voltát,³ s ugyanitt a szlovákokét. Tudjuk azt is *PALÁDI-KOVÁCS Attila* cikkéből, hogy eléggé nehéz meghatározni a különböző statisztikák alapján, hogy e térségben végül is melyek a ruszin eredetű falvak, s e tekintetben még a vallás sem igazít el mindig (pl. Büttös a Csereháton).⁴ Ennek ellenére merész feltevés lenne csak ezzel magyarázni a nagycsaládok meglétét, esetleg eltérő jellegét, bár 1968-ban inkább hajlottam erre, mint ma.⁵ Bizonyos összefüggés a nemzetiség és a családtípus között a Csereháton azért mégsem tagadható.

A családtípusok etnikumoktól független, nagy tömbökben való kirajzolódása a 19. század második felében mindenképpen azt bizonyítja, hogy létük mögött valamilyen olyan erőnek kell állnia, amely ezeket a területeket egységbe fogja, gyökereiben átjárja. Kell valami közös hatóerőnek, oknak lennie az egész palóc vidék nagycsaládi rendszere, vagy Abaúj keleti, Zemplén déli, Bereg déli, s Szatmár megye, s a Nyírség egységesen, s azonosan kiscsaládi rendszere mögött. Eddig e hatóerőket nem sikerült megismerni, tisztázni, csupán néhány a nagycsaládokat palóc vidéken életben tartó tényezőre sikerült rámutatnunk (pl. a hegyvidéki gazdálkodás sokoldalúsága; a feudális szolgáltatási rendszer jellege, s továbbélése: vagyoni és vagyoni jogi viszonyokból származó előnyök), s a kiscsaládos vidéken is alig néhány tényező, kiscsalád irányába ható erő létét valószínűsítettük (pl. hegyaljai szőlőművelés nyújtotta lehetőségek a tágabb táj számára, s az ezzel összefüggő munkaszervezeti viszonyok; a Rákóczi-birtokok bizonyos közös sajátosságai). Ezek azonban a kérdést nem oldják meg, s éppen azt bizonyítják, hogy az igazi okok még ezek mögött húzódnak meg, s elmélyültebb vizsgálatokra van szükség: a kutatások jóformán jelenségrögzítés szintjén állanak. Az életben tartó efféle részokok közé sorolható a Cserehát nagycsaládjainak nemzetiséggel való bizonyos összefüggése is.

3. *ZELENIN, D.*: Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin und Leipzig. 1927. 68–75.; *NAHODIL, O.*: Die Überreste der Grossfamilie bei den Ukrainern in der Ostslowakei. Zeitschrift für Slavistik. 1958. 93–105.

4. *PALÁDI-KOVÁCS Attila*: Ukrán szórványok a XVIII–XIX. században a mai Magyarország észak-keleti részén. Népi Kultúra – Népi Társadalom. VII. (1973). 342–349.

5. *SZABÓ i. m.* (1968). 50.

Mindez egyben azt is bizonyítja, hogy a családszervezet az egyes közösségek kultúrájának olyan része, amely egészen mélyen gyökerezik a kultúra irányát, jellegét megszabó alapvető tényezőkben. Maga is meghatározó eleme egy kultúrának, s mint ilyen nehezen, lassan változik. Csupán a kultúra egészét meghatározó tényezők változása vagy belső fejlődését mozgató erők készíthetik átalakulásra. Az egymással érintkező kultúrák cseréjében nem vesz részt, így az interetnikus viszonylatban működő erők hatókörén lényegében kívül esik. A családszervezet, a rokonsági rendszer, s a munkaszervezet belső hatóerőkkel való kapcsolatára, érintkező kultúrák viszonylatában ható erőknél való kívülrekedésére már Jászdózsai vizsgálataink során utaltunk.⁶

2. Mi indokolja akkor azt, hogy e kérdést éppen az interetnikus tanácskozáson vetjük fel ismét?

Annak belátása, hogy egy jelenségcsoportnak nem minden eleme, egy strukturálisan felépülő kulturális komplexum nem minden építőköve alkot zárt, bonthatatlan, s a fő tényezők által meghatározott és determinált egységet. A családszervezet, a rokonsági rendszer, illetve a családi viszonyokat és rokonsági kapcsolatokat nyelvi formába öntő terminológiai rendszer bár szorosan összetartozik, mégsem azonos hatóerők mozgatják. A tényleges vérségi kapcsolatok, a ráépülő intézmények viszonylag stabilak és állandóak, ezt a rokonsági terminológiai rendszer mindenkor hűen tükrözi is, mégis a terminusok egyenként más törvényszerűségeknek is ki vannak téve, mozgékonyabbak, s olyan erők is változásokat idéznek elő bennük, amilyenek magát a tényleges rokoni és családi kapcsolatokat érintetlenül hagyják. Nem véletlen az, hogy a rokonsági terminológiákat eleinte a tényleges rendszertől független kövületeknek tekintették, majd túlértékelték mozgékonyágát és mindig a tényleges állapottal való egyes összefüggését, szinkronitását hangsúlyozták. Külön mozgásuk, időleges elcsúszásukra azóta számos adat gyűlt össze, de ezt a tudomány a mai napig nem értékelte, s csak egyik vagy másik álláspont mellett tört lándzsát.⁷

Az egymás mellett élő zárt, integrált kultúrák családszervezeti felépítése, rokonsági rendszere nem hat, mert nem hathat egymásra. Ugyanakkor e viszonyokat hűen kifejező rokonsági terminológiai rendszerük között csere indulhat meg, átvehetnek egymástól – ha ennek belső feltételei is adottak – bizonyos érintkező pontokon terminusokat, s tehetik ezt olyan esetekben is, amikor a mögöttük álló valóságos intézmény, tényleges rendszer bizonyos különbözőségeket is mutat. Magyarán szólva a rokonsági terminológiai rendszerek anélkül hathatnak egymásra, hogy a családi és rokonsági viszonyok követnék ezt a mozgást. Az eltérés persze nem lehet nagy, mert a terminológiai rendszer lényege valójában az, hogy a mindenkori viszonyokat ténylegesen is kifejezésre juttassa. De ezt az együttmozgást – mint fentebb láthattuk – biztosítja az, hogy a családszervezet, rokonsági rendszer, munka- és üzemszervezet egészét egy egész tájat, régiót átfogó hatóók hoz egy nívóra, egységesíti a különböző etnikumok belső rendszerét olyan nagy területen mint a palóc vidék vagy az északkeleti kiscsaládok terület vegyes nemzetiségű, eltérő geográfiai meghatározottságú területe.

6. SZABÓ László (szerk.): Jászdózsa és a palócság. Szolnok, 1973. 236–238.; 318–323.

7. BODROGI Tibor: A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése. Műveltség és Hagyomány III. (1961). 129–147.; BODROGI Tibor: Társadalmak születése. Budapest, 1961.

Ugyanakkor az eltérő eredetű, más-más nyelvcsaládhoz tartozó népek rokonsági terminológiai rendszere, úgymond kövületként is megőrizhet bizonyos sajátosságokat, egy korábbi rendszer maradványát, s életben tarthatja e terminusokat még akkor is, amikor a valóságos társadalmi viszonyok kihaltak már mögüle. ŠVECOVÁ, S. szerint a szlovák terminológiai rendszer helyenként megőrizte azt a patriarchális társadalomban gyökerező indoeurópai terminológiai sajátosságot, hogy az apa és anya rokonait párhuzamos, de eltérő alakú terminusokkal jelölik, s ez a házastársi rokonságra és a vérrokonságra egyaránt kiterjed. Ugyanakkor az is világos, hogy ez a sajátosság már csak helyenként él, s tájnyelvi változatként, s nem jellemzi az egész szlovákságot, kihalóban lévő sajátossága a nyelvnek, mert a tényleges társadalmi viszonyok is eltűntek mögüle.⁸ Közölt térképein az apai és anyai nagybácsit elkülönítő két terminus (*stryko* és *újo*) már csak Szlovákia északi és keleti, illetve nyugati részén van meg, ott sem mindig következetesen, ugyanakkor a magyarokkal érintkező déli részekben vagy következetlenül él vagy kiszorította – csakúgy, mint a magyaroknál – a kettőt egybemosó *báči* terminus.⁹ Ugyanez vonatkozik a férfi és a nő testvéreit jelölő *dever* és *zolja* alakokra is, amelyet a német eredetű *švavor* és *švagrína* csakúgy kiszorított, mint a magyarból az *ángyot*, *ángyomasszonyt* vagy a *kisebbik uramat*, *nagyobbik* vagy *idősebbik uramat*, *uramat*, s összemosta a *nagybácsit*, *testvért*, kor szerinti megkülönböztetés nélkül a *sógor* megnevezésben.¹⁰

A magyar rokonsági terminológia egyik legszembeötlőbb sajátossága az, s ez ma is jellemzi nyelvünket, hogy a rokonsági rendszer 0 fokán, sőt korábban +1 fokán is következetesen elkülönítették a különböző korúakat (*báty*, *öcs* – *néne*, *húg*). Ma ezek az általános terminusok, de tudjuk, hogy korábban mások álltak némelyik helyett.¹¹ Ez a terminológiai rendszerbeli sajátosság kapcsolja az ural-altáji rendszerbe a magyar terminológiai rendszert leginkább.¹²

Mind a szlovákban, mind a magyarban vannak tehát olyan sajátosságok, amelyek köthetők a szláv, tágabb értelemben az indoeurópai, illetve a magyar, s tágabb értelemben a finnugor, illetve ural-altáji terminológiai rendszerhez. Az is bizonyos, hogy ezek mögött – származván ezek egy, már rég elmúlt társadalmi viszonyrendszerből – ma tényleges társadalmi tartalom nincsen, csupán erősebb és gyengébb, esetleg elhalóban lévő szóhasználat gyakorlata.

8. ŠVECOVÁ, S.: Pribuzenská terminológia na Slovensku. Slovensky Národopis. 1980. 457–465.

9. ŠVECOVÁ i. m. 457.

10. LŐRINCZI Réka: Az *ángy* és *meny* rokonsági elnevezés jelentésének kérdéséhez. Klny. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XVI. Kolozsvár (1972). 109.; LŐRINCZI Réka: A kisebbik asszonyom, öregebbik asszonyom típusú rokonsági elnevezések kérdéséhez. Klny. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XVII. Kolozsvár (1973). 232–235.; LŐRINCZI i. m. (1973). 54–58.; SZABÓ László: A magyar rokonsági rendszer. Debrecen, 1980. 54.

11. LŐRINCZI Réka: Magyar rokonsági elnevezések. Klny. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXIII. Kolozsvár (1979). 57–58.; LŐRINCZI Réka: A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai. Bukarest, 1980. 26–41.

12. BODROGI Tibor: Die Gesellschaftsorganisation der finnisch-ugrischen Völker. Congressus quartus internationalis fenno-ugristarum. Budapest, 1975. 119–120.; BODROGI Tibor: A magyar és az „uráli rokonsági rendszer” viszonyának kérdéséhez. Népi Kultúra – Népi Társadalom. X. (1977). 30–41.; LÁNG József: Az őstársadalmak. Budapest, 1978. 229–232.; LŐRINCZI i. m. (1980). 26–41.; SZÍJ Enikő: A permi rokonságnevek rendszeréről. II. Nyelvtudományi Közlemények 1980. 150–151.

Észak-Magyarországon több településen vizsgáltam meg elmagyarosodó szlovákok rokonsági terminológiai rendszerét: Ipolydamásd, Répáshuta, Vágáshuta, Hollóháza, s adatokat gyűjtöttem a szlovákiai elmagyarosodott szlovák településen Garamkövesden is.

A teljes magyar és szlovák terminológiai rendszert egyazon adatközlőtől vettem fel, s szembesítettem más falubeliek anyagával. Megállapítható, hogy vizsgált falvainkban az elmagyarosodás előtti végállapotban, kétnyelvűség idején nem lehetett fel az a *ŠVECOVÁ*, *S.* által megjelölt szlovák sajátosság, amely szerint a terminológiai rendszerben más-más terminusok jelölik az apa és anya párhuzamos rokonait. Hollóházán és Vágáshután a *báči* és *nína* szolgál a nagybácsi és nagynéni jelölésére a vérrokonoknál, de az affiniális rokonság +1 és +2 fokán is ez a mindent egybeemlő terminus jelenik meg, de ugyanígy nevezik az idősebbik édes fiútestvért (báty) és nőtestvért (néne) is. Répáshután a konszangvinikus oldalág +1 és +2 fokán a *báči* és *néni* áll a szlovák terminológiai rendszerben, de itt mellette még használatos +1 fokon (nagybácsira) a *batò*, (nagynénire) a *nevička*, *nenika* is. Az affiniális rokonság +1 és +2 fokán is ezek a terminusok állanak.

A házastársi rokonság esetében a szlovák klasszikus terminológiában a *svokor* és a *test'* áll párban, míg vizsgált községeinkben *sveker* és *svekrá* alakok állanak párban, mint hím- és nőnemű alak, amely apóst és anyóst jelent.

Az affiniális rokonság 0 fokán már a szlovákban is a mindent egybeemlő *sógor* szó szlovák alakja áll *šveger* és *švegerina*, de érdekes módon Répáshután ugyanilyen intenzitással használják az *andī*, *and'o* (ágy) alakot is a sógornőre még a szlovák nyelvben. Hollóházán és Vágáshután ez nem épült úgy be a terminológiák közé.

Ezek után egyáltalán nem meglepő, hogy a magyar rokonsági terminológiai rendszerben, a nyelvváltás után szláv sajátosságok egyáltalán nem öröklődtek át, hanem átvették a magyar községek teljes szóhasználatát, annál is inkább, mert mint láttuk a család formája (kiscsalád) is tökéletesen megegyezett a magyar kiscsaláddal.

A nyelvváltás után megjelent a terminológiai rendszerben egy újabb vonás a szlovákoknál, az a finnugor, ural-altái sajátosság, hogy kor szerint különítik el a testvéreket, s párhuzamos terminusokkal illetik. Répáshután már a szlovák szóhasználatban megjelent az ilyen törekvés, mert a szlovákban különben gyakran nem használt elválasztást itt meglehetősen következetességgel képviselték: *starši brat*, *mladši brat*, *staršia sestra*, *mladšia sestra*. Vágáshután ez abban nyilvánult meg, hogy az idősebb testvéreket kettős terminussal illették: *brat*, illetve *bači s sestra*, illetve *nína*. Hollóházán a *starij brat*, *mládšij brat*, s a *stara sestra*, *mladša sestra* alakok szlovák használata nem volt következetes, a *sestra* és a *brat* volt általánosan használatban. A magyar terminológiai rendszerben azonban mindhárom helyen a *néne*, *báty* és *húg* és *öcs* megvan, de megfigyelhetően a használatuk kevésbé következetes, mint a magyar falvakban. Inkább a *testvér* szó vagy *nővér* szó használatos, illetve a *báty* következetesen az idősebb testvérré.

Megállapítható hát, hogy a nyelvváltás előtt már alapvető változások következtek be a rokonsági terminológiai rendszerben, s ez nem tette lehetővé, hogy a szláv sajátosságok tükröződjének tükröfordításként az átvett nyelvben. Nem állott már a szlovák nyelvi sajátosságok mögött sem tényleges társadalmi viszony, s nem volt ami életben tartsa a sajátosságokat, s tovább örökítse. A magyar és szlovák terminológiai rendszert ugyanakkor azonos hatás is érte: a *sógor*, német eredetű szó betörése mindkét nyelvbe, s olyan

hatása, amely az eredeti terminusok kiszorításához, a sajátosságok megváltozásához vezetett.¹³

Nem tartozik vizsgált területünkhöz, de mégis tanulságos Garamkövesd (Kamenica nad Hronom) anyagának vizsgálata.¹⁴ Ez a település ugyanis nem a kiscsaládos, hanem a nagycsaládos területhez tartozik. A település lakói a múlt század utolsó harmadában még tisztán szlovák nyelvűek voltak. A templomban is csak szlovákul prédikáltak az emlékezet szerint, ez volt az előjáróság hivatalos nyelve is az iratok szerint. Az elmagyarosodás folyamata az 1870-es években indult meg. Ezt tanúsítják a sírkövek is. Az ebből az időből származó sírkereeszteken már magyaros névszerkezet olvasható (vezeték + keresztnév). A nevek egyértelműen szlovákok (Hrdlicska, Hapka, Zatyik, Stydera), de magyar helyesírással. A korábbi fellelhető köveken a nevek még szlovák névszerkezetet mutatnak. A mai 80 év körüli emberek (a gyűjtés időpontja 1974) már egyáltalán nem tudtak szlovákul. A nyelvváltás ezek nagyszüleinek az életében ment végbe. Emlékeznek, hogy nagyszüleik a maguk korabeli emberekkel még szlovákul beszéltek és szüleikkel, nagyszüleikkel is így érintkeztek. Magyarul igen rosszul beszéltek, de unokáikkal már így társalogtak, s néhány szóra korlátozódott szókincsük. A mai 80 év körüli emberek szüleikkel mindig magyarul beszéltek, s a szülők is generációjukban már a magyar nyelvet használták inkább. Jobban tudtak magyarul, mint szlovákul. Így az a generáció, amelyik a századforduló első két évtizedében lépett házasságra már magyar nyelvű volt. Az elmagyarosodás visszafordíthatatlanul végbement, noha Csehszlovákia része lett időközben a Garam mente, ma sem tudnak szlovákul a falu lakói, csak az iskolai oktatás útján megtanultakig terjed tudásuk, s nem különb, mint a tiszta magyar nyelvű és eredetű falvaké e térségben. A környező magyar településeken az elmagyarosodás idején még voltak nagycsaládi közösségekben élők, noha a nagycsaládi rendszer is felbomlásnak indult már. Garamkövesden, Muzslán, Helembán, Kémenden, Kőhidgyarmaton, de az Ipoly mentén is, még éltek azok a terminusok – 1974-ben könnyen gyűjthetők voltak –, amelyek a nagycsaládi viszonyokat hűen kifejezték: *kisebbik uram*, *őrebik uram*, *idesapámuram*, *bátyámuram*, *asszonyom*, *ángyom*, *ángyomasszony*, s kifejezték a nagycsaládba bekerült nő helyzetét, koordinátáit férje családjában.¹⁵ A garamkövesdi rokonsági rendszerben az emlékezet szerint a nagycsaládnak ekkor még nagyobb súlya volt, mint a környező falvakban. A magyar közösségek nagycsaládjai előbb indultak bomlásnak. Az emlékezeten túl tanúskodik erről a temetkezés rendje is, amely a neveket konzerváló sírkereesztek miatt jól rekonstruálható: jelentősebb arányú és népesebb a nagycsaládi, nemzetségi sírok száma Garamkövesden, mint a szomszédos Ipoly és Garam menti településeken. Ennek ellenére az elmagyarosodó szlovák lakosság nem vette át a fentebb említett nagycsaládi viszonyokat kifejező terminusokat, noha azok vagy egy kettős (nagy- és kiscsaládi) terminológiai rendszer az ő viszonyait hívebben kifejezte volna, s még élt a napi szóhasználatban is – ha kisebb intenzitással is – a nagycsaládi viszonyokat kifejező terminusok sora. Hogy az ekkor újabbnak és elevenebbnek számító terminusokat vették át az elmagyarosodó szlovákok elsősorban,

13. SZABÓ i. m. (1980). 54.; LŐRINCZI i. m. (1980). 70–75.; ŠVECOVÁ i. m. 455.

14. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. II. Bratislava (1977). 14.

15. BODROGI i. m. (1961/a). 139–141.; FÉL Edit: A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. Érsekújvár, 1944. 5–15.

annak kitűnő bizonyítéka az is, hogy a magyar nyelvben elavulóban lévő régies alakok (*szüle, szüλέke, ipam, napam, máskapám*) sem került át nyelvükbe. Csupán értik ezeket, de határozottan állítják, hogy ők soha nem használták, csak a szomszéd falvak (Ebed, Ipolyszalka, Helemba, Kiskeszi).

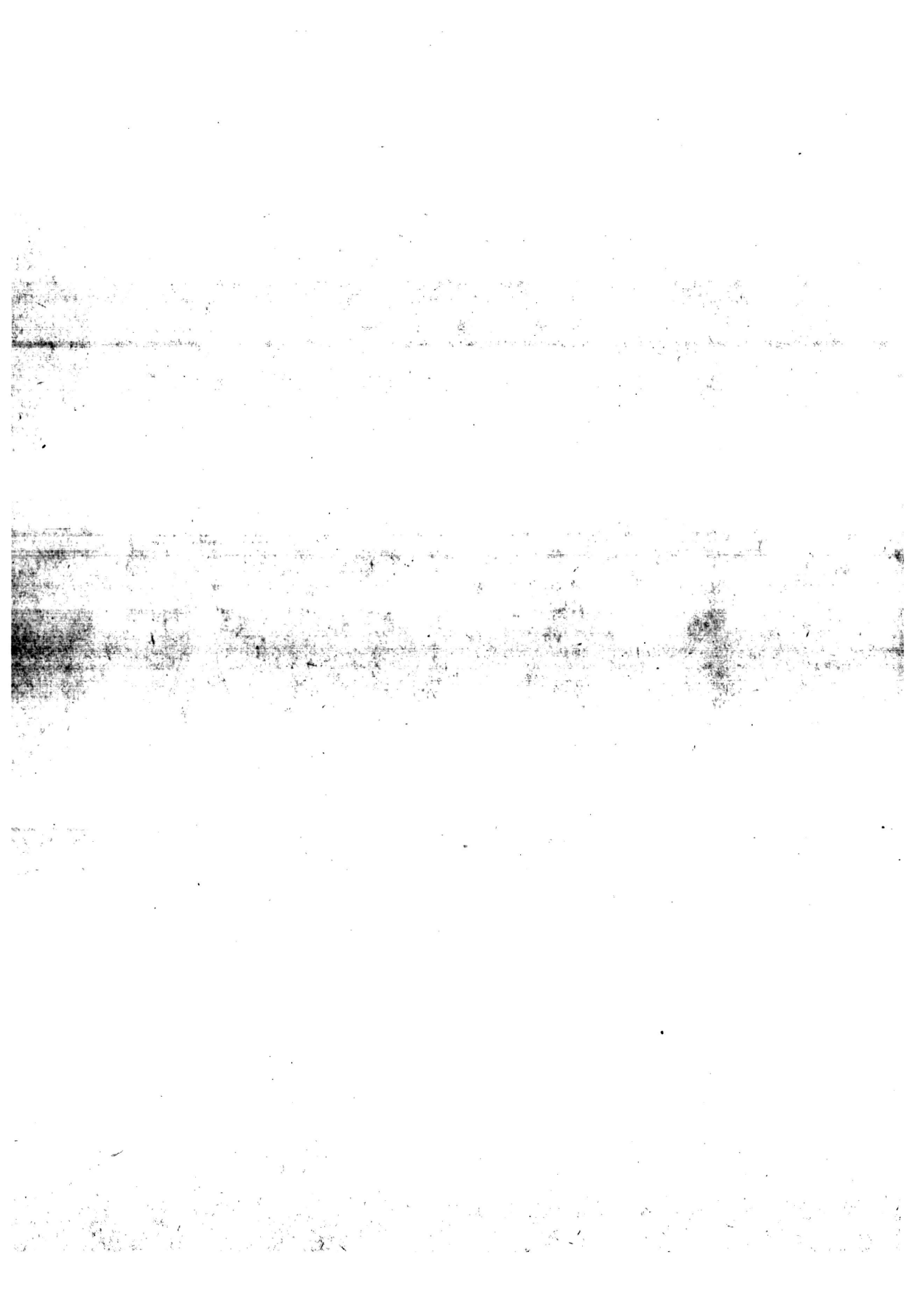
Kitűnik az elmondottakból, hogy ott ahol volt ugyan még alapja egy másik terminológiai rendszernek, s megvolt az átvétel lehetősége is a környezetből egy ezt tükröző kettős rendszer átvételének, ez mégsem történt meg, mert az elevenebb, intenzívebb szóhasználat, az erősebben ható új tendencia győzött, s a korábbi tényleges viszonyokat elmosta. Sem a szlovák párhuzamos terminusrendszer, sem a magyar nagycsaládi sajátosságok nem kerültek bele a szóhasználatba. A nyelv váltás mind a szlovák, mind a magyar terminológiai rendszer alapjait elmosta, s szinte kitörölte az emlékezetből a nagycsaládok meglétét terminológiai vonatkozásban. Tudjuk, hogy a szlovákról magyar nyelvre való áttérésnél számolnunk kell az iskola hatásával is, s itt nyilván a köznyelvi alakokat sajátították el, azaz az általánosan használt kiscsaládi terminusokat. Magyarul azonban mégis a környezettől tanultak.

4. Befejezésül elmondhatjuk, hogy akár a kiscsaládos területen, akár a nagycsaládos vidéken vizsgáljuk a nyelvet váltó falvakat, kitűnik, hogy a családok, családi viszonyok mozgásának egésze más törvényszerűségeknek van kitéve, mint a rokonsági terminológiai rendszer. Bármennyire is igazodjék a tényleges társadalmi viszonyokhoz a rokonsági terminológia rendszere, bármennyire hűen is tükrözze ezt,¹⁶ mégis más törvényű mozgásra is képes, főleg akkor, ha a mögötte meghúzódó társadalmi viszonyok (lásd a garamkövesdi nagycsaládot) már nem eléggé erősek. Amíg a családszervezet egésze két közösség érintkezésekor nem hat egymásra, mert más tényezők határozzák meg mozgását, addig a tényleges viszonyokat tükröző rokonsági terminológiai rendszer olyan tényezők hatására is mozgásba lendül, alakul, amely interetnikus érintkezésben játszik csak szerepet.

S hadd utaljak itt GUNDA Béla legutóbb megjelent szatmári kulturális sajátosságokat összegző nagy tanulmányára, amelyben éppen az apró kulturális javak cseréjét, ezek egy tájhoz kötődését vizsgálva megállapítja, hogy „a kisebb vagy nagyobb tájon belül az azonos funkciójú, de eltérő formájú tárgyakkak, jelenségeknek különböző a története . . . Nem valószínű, hogy egy szervezet (pl. az aratópár) ugyanabba a néprajzi koordináta-rendszerbe tartozik, mint eszközei (kasza, karkesztyű, kötözőbot, aratóbocskor) . . .”¹⁷ Azaz még összetartozó, egy egységet mutató kulturális komplexumok is egészükben és elemeikben más-más tényező hatására alakulnak, alakulhatnak, s nem bizonyos, hogy egy alapvető változás egy struktúra minden elemét átjárja. Ezt tapasztalhattuk a családszervezet, rokonsági rendszer és az ezt tükröző terminológiák, terminológiai rendszerek esetében is. S ez a mozgás különösen értékelhető, lemérhető olyan esetekben, amikor egy egész kultúra, nyelv, illetve közösség kényszerül néhány generáció alatt átalakulásra a környezet és alapvető történeti, táji tényezők hatására.

16. OLDEROGGE, D. A.: Nekatorüe voproszű izucsenija szisztem rodsztva. Szovjetszkaja Etnográfija. 1960. 3–10. OLDEROGGE, D. A.: Osznovűe csertű razvitija szisztem rodsztva. Szovjetszkaja Etnográfija. 1960. 24–30. OLDEROGGE, D. A.: Traits essentiels de l'évolution de paranté. Communications de la délégation soviétique VI. e Congrès International des Sciens Anthropologiques et Ethnographiques. Moszkva, 1960.

17. GUNDA i. m. 44.

Exogám házasságok mint az asszimilálódás mutatói

Borsod megyei falvak házassági kapcsolatai

Az interetnikus kapcsolatok kutatóinak a récents kultúra elemeinek vagy egészének vizsgálata mellett a történeti forrásokat is szükséges tanulmányozniuk. A településtörténeti adatok és a házassági kapcsolatok feltárása nemcsak egy-egy település lakosságának eredetére, de a faluközösség stabilitására, a különböző etnikumok összeolvadási folyamatára is fényt derítenek. A lakosság eredete, összetétele és asszimilálódási foka befolyásolja kultúráját. Felismerve azt, hogy a demográfiai adatok feltárása milyen fontos a néprajzi vizsgálatok számára kezdtem bele az anyakönyvi kutatásokba immár egy évtizede.¹ Jelenleg a palóckutatás keretében Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megye 25 településének házassági kapcsolatait vizsgálom. Néhány fontos tanulmány már eddig is megjelent e területről. TÖRÖK Gábor a Börzsöny falvait vizsgálta, NEMESKÉRI János–WALTER Hubert a Bodrogház településeit.² Ugyancsak NEMESKÉRI János Ivádról közölt tanulmányt.³ LUKÁCS Ágnes Eger és Mezőtárkány, jomagam Mátradercske adatait publikáltam.⁴ MIZSER Lajos Cserépfalun, BAKÓ Ferenc a Tarna-völgyben végzett ilyen irányú kutatásokat.⁵

A jelenleg folyó kutatásomból itt most három Borsod megyei falu – Sajóvamos, Sajóvelezd és Tardona – református házassági anyakönyvéből lesűrhető tanulságokat mutatom be. Bár a kiválasztás véletlenszerű, de a vizsgálat több felvetődő kérdésre választ ad. E települések ugyanis azon a területen fekszenek (Sajó-völgy), amely kulturális határnak látszik.⁶ A felekezeti-vallási határ is itt húzódik. PALÁDI-KOVÁCS Attila az északi

1. E téma eddigi eredményeit, kutatási szintjét külön tanulmányban összegeztem. ÖRSI Julianna: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XX. században. *Demográfia*, 1983. 572–597.
2. TÖRÖK Gábor: A Börzsöny-vidék nyelvjárástörténetének települési háttere. *Nyelvtudományi Értekezések* 45. Budapest, (1964).; NEMESKÉRI János–WALTER Hubert: Demográfiai és populációgenetikai kutatások a Bodrogházban. *Demográfia*, 1966. 336–365.
3. NEMESKÉRI János: Az ivádi népesség rokonházasságairól. *Demográfia*, 1965. 163–175.
4. LUKÁCS Ágnes: A XIX. századi egyházi anyakönyvek reprezentatív felvétele és néhány Heves megyei vonatkozása *Archívum* 4. Eger, (1975). 24–42.; ÖRSI Julianna: Házassági kapcsolatok szerepe az etnikai jegyek meghatározásában. Mátradercske. *Néprajzi Tanulmányok*. Eger, 1978. 88–107.
5. MIZSER Lajos: A ragadványnevek néprajzi vonatkozásai Herman Ottó Múzeum Közleményei 15. Miskolc, (1976). 82–89; BAKÓ Ferenc: Az etnikai alcsoport kutatásának kérdései. Esettanulmány a keleti Tarna-völgy falvairól. *Agria XVIII*. Eger, (1981). 243–289.
6. Itt most csak SZABÓ L. családsszervezetre vonatkozó adataira és DOBROSSY I.–FÜGEDI M. kenderfeldolgozást bemutató munkájára utalok. SZABÓ László: Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál. Szolnok, 1968.; DOBROSSY István–FÜGEDI Márta: Etnikai határok és nemzetiségi hatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a kenderfeldolgozás rostelőkészítő munkafolyamatában. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI. Miskolc, (1977). 269–293.

magyar népterület belső tagolódásában a római katolikus valláson lévő palóc—barkó nép-tömb és a túlnyomóan protestáns borsod—gömöri tömb határvonalát a Rima-, a Sajó- és a Bán-patak völgyében húzza meg.⁷ Tardona és Sajóvelezd vizsgálata tehát alkalmas arra, hogy megállapítsuk, hogy a felekezeti határ mennyiben szab gátat a néprajzi csoportok keveredésének. Bár mindhárom település a református tömbhöz tartozott a 19. században, de más vallásúak is éltek ott. Tardonán *FÉNYES Elek* 495 reformátust, 34 római katolikust, 22 zsidót, Sajóvelezden 587 reformátust, 76 római katolikust, 91 evangélikust, 9 zsidót, Sajóvamoson 883 reformátust, 477 görög katolikust, 295 római katolikust, 28 evangélikust, 21 zsidót jegyzett fel.⁸ *VERES László* kutatásaiból tudjuk, hogy az 1718-ban benépesült Vámos 1746-ban 200 lakóházból állt, amelyből 85-ben ruszinok éltek.⁹ A magyar és a ruszin lakosság tartós egymás közelében élését, egymásra hatását vizsgálhatjuk e település esetén. A különböző etnikumhoz tartozást jól mutatja a felekezeti megoszlás. Így a vegyes vallású házasságok jelzései az etnikumok keveredésének. Sajóvelezd és Sajóvamos reformátussága döntő többségében kisnemes volt. Így házassági kapcsolataik e szempontból is érdekesek. Közigazgatásilag a múlt században e három Borsod megyei falu közül Tardona és Sajóvelezd a szentpéteri járásba, Sajóvamos pedig a szendrői járásba tartozott. Megvizsgáljuk azt is, hogy a közigazgatási egységek mennyiben estek egybe a házassági körzetekkel. A továbbiakban e kérdésekre keresve a választ a három település református lakosságának házassági kapcsolatait mutatom be röviden.

SAJÓVAMOS. Az anyakönyveit 1765-től 1890-ig vizsgáltam. Az endogámia 32–39% között ingadozott. A legkisebb ez az érték a 18. században (1765–1800: 32,65%). A 19. században valamivel nőtt a helybeli házasságok száma (1801–1825: 39,06%, 1841–1850: 34,65%, 1881–1890: 38,89%), de ez még mindig kevesebb, mint az exogám (más falubelivel kötött) házasságoké. Tízéves időszakot nézve 23–36 településsel kerültek házassági kapcsolatba a vámosiak.

A házassági körzetüket röviden úgy jellemezhetjük, hogy a legszorosabb kapcsolatban a környező magyar falvakkal voltak, amelyek Borsod, illetve Abaúj vármegyében feküdtek (1. kép). Sajóvamos társközsége Sajókeresztúr és Alsóvadász volt. Az első a miskolci járásba, a második a szikszói járásba tartozott. Mindkettő lakosságának döntő többsége református vallású volt, de kevés római katolikus, görög katolikus és zsidó lakossal is számolhatunk. Erős exogám kapcsolatok fűzték Szikszóhoz (Abaúj megye), Ecseghez (Borsod megye miskolci járás). Megemlíthetjük még Bódva, Onga, Sajóbábony, Ziliz, Aszaló magyar falvakat, melyek Borsod megye szendrői és miskolci, valamint Abaúj megye szikszói járásában találhatók. Ide sorolhatjuk még a szendrői járás szlovák faluját Arnótot, mellyel a 19. század végén lett rendszeresebb a házassági kapcsolat.

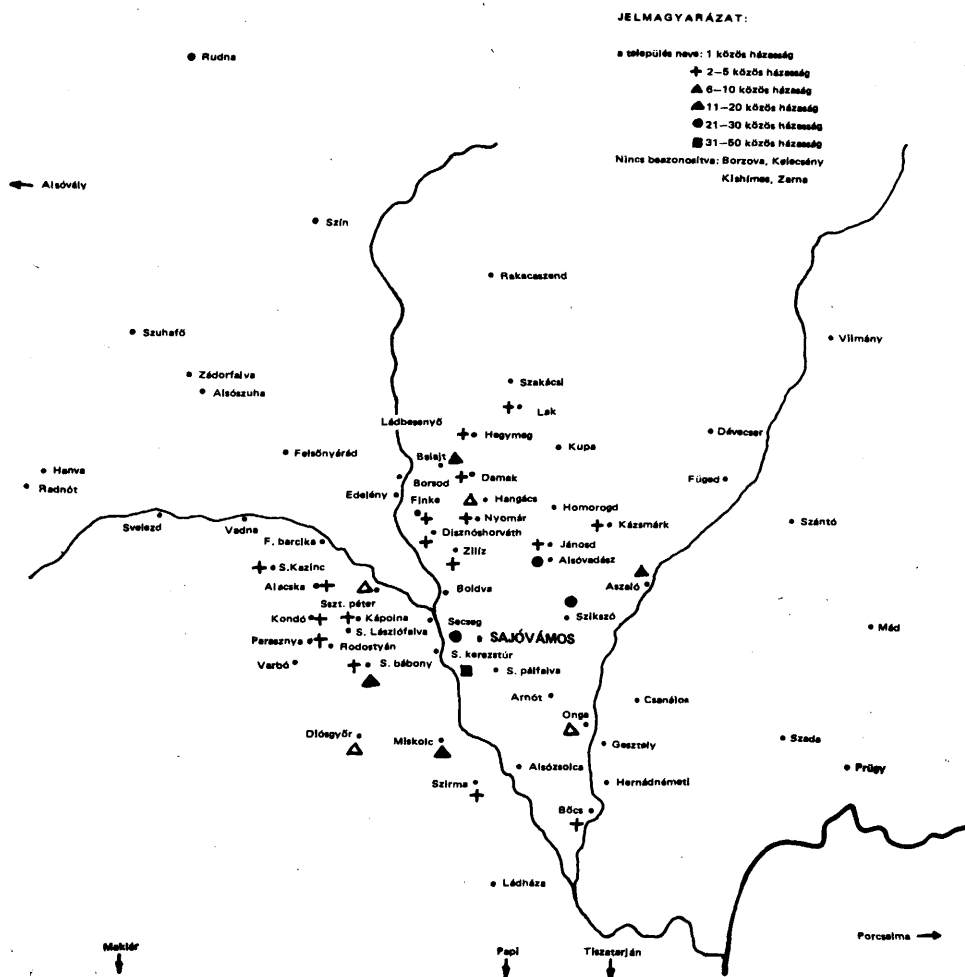
A vallási endogámiát is megnézttem. 1881–1890 között 21,11% volt a vegyes vallású házasság. E magas arány jelzi a falu két etnikumának összeolvadási folyamatát.

SAJÓVELEZD. E település a szentpéteri járás magyar faluja. Az anyakönyveket 1781-től 1890-ig vizsgáltam. Sajóvelezd népe valamivel zártabbnak tűnik, mint Vámosé.

7. PALÁDI-KOVÁCS Attila: Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 66. p.

8. FÉNYES Elek: Magyar országnak mostani állapota . . . Pest, 1837.

9. VERES László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 29. p.

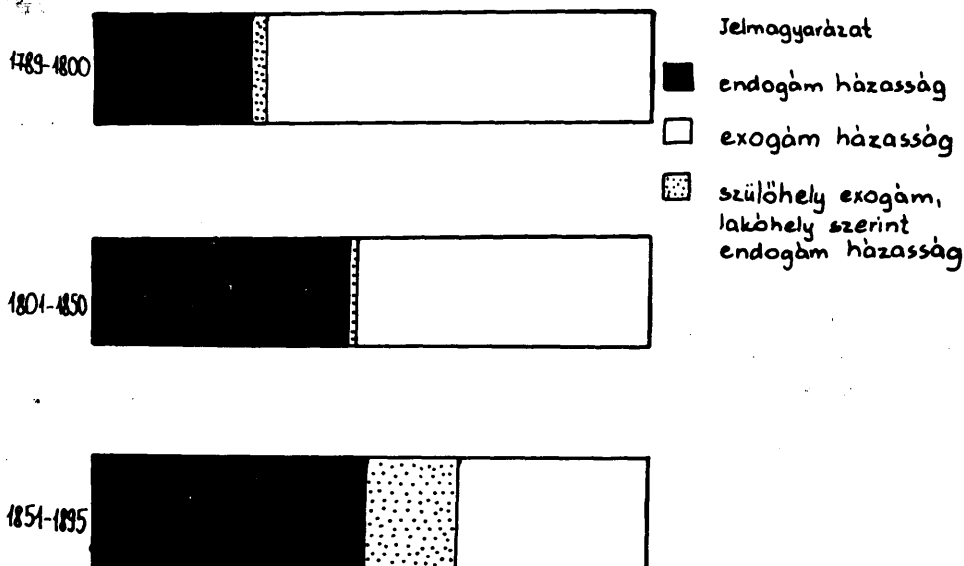
A 18. század végén (1781–1800) 33,14% az endogámiája, a 19. század elején (1801–1820) 55,56%. A 19. század közepétől egyre inkább a nyitottság a jellemző a településre (1841–1850: 36,36%, 1881–1890: 25,93%). Némileg módosítja a képet, hogy ebben az időszakban megnő azoknak az aránya, akik nem helyben születtek, de házasságkötésükkor velezdi lakosok. E beköltözők a 19. század közepén 5,2%-ot, néhány évtizeddel később 22,22%-ot jelentettek a házasságot kötők között. A lakóhely szerinti endogámia értéke tehát ennyivel magasabb a tiszta (szülőhely szerinti) endogámiánál.

Sajóvelezd házassodási körzetébe szintén magyar református falvak tartoztak. Kivétel ez alól Dubicsány, melynek a múlt században magyar–ruszin népessége volt. E falu azonban csak a 19. század közepétől került szorosabb kapcsolatba Velezddel. A 18–19.

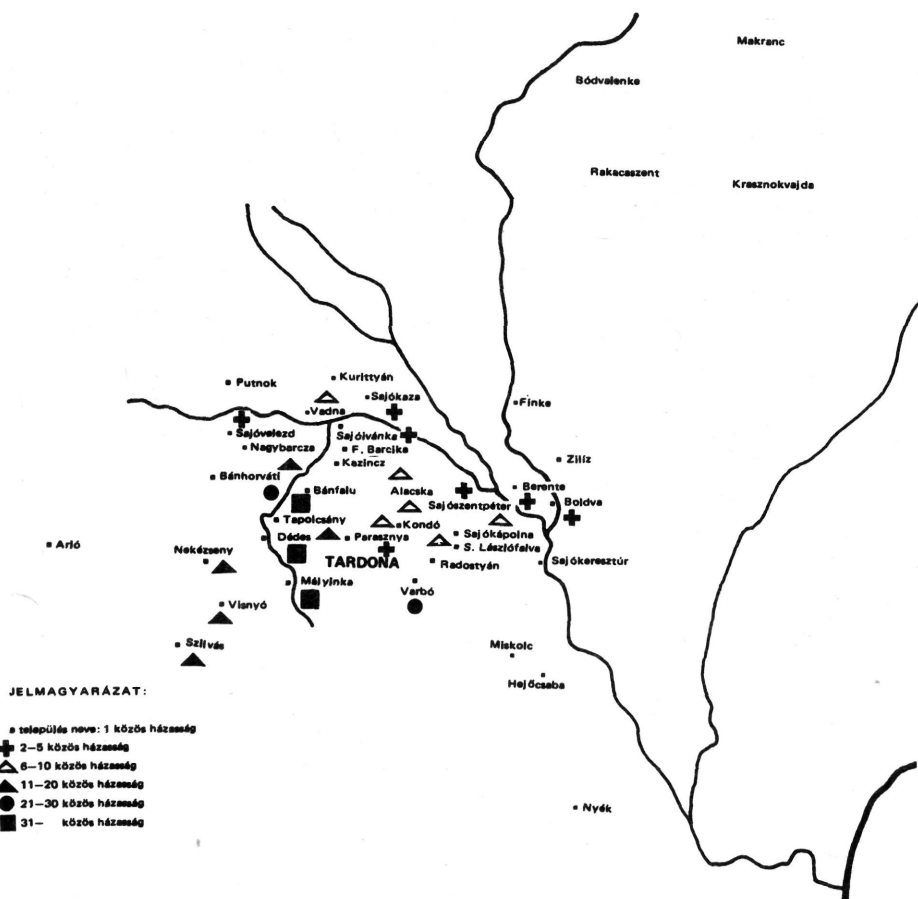
században Sajóvelezd házassodási társközsége Bánhorváth volt. Jelentősebb még az exogámia Putnokkal, Kazinccal, Bánfalvával, Barczával. Ide sorolhatjuk még Zádorfalvát, Vadnát, Kazát, Alsó-Szuhát, Lénárdfalut, Tapolcsányt. E falvak Borsod megye szentpéterei, szendrői és Gömör megye putnoki járásában találhatók. A közigazgatási egység határa ez esetben kevésbé esett egybe az exogámia határával. E ténnyel a megyehatárok szélén található települések esetében számolnunk kell.

A vallási exogámia itt 1885–1890 között 12,9%-os volt. Ez valamivel kisebb, mint az előző településen. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy Velezden sokkal kisebb a más vallásúak aránya, mint Vámoson.

TARDONA. Az ugyancsak szentpéterei járásba tartozó falu házassági anyakönyvét 1789–1895-ig vizsgáltam meg. Ezen időszak alatt 718 házasságot kötöttek a faluban, amelyből 326 esetben volt mindkét fiatal tardonai születésű. Az endogámia tehát 45,4%-os volt. Ezt az arányt a máshol születettek, de tardonai lakosok 7,52%-a emeli. Itt tehát kevesebb a beköltözők száma, mint Sajóvelezden. E település a 18. században a legnyitottabb (1789–1800: 28,24%-os az endogámia) és a 19. század második felében a legzártabb [1801–1850: 46,15%, 1851–1895: 49,6% az endogámia (2. kép)]. A vizsgált időszakban csak magyar településekkel kerültek házassági kapcsolatba a tardonaiak (3. kép). Társközségei Mályinka, Dédes, Bánfalva voltak. Ide sorolhatjuk még Bánhorvátit, Visnyót, Szilvást, Varbót. E vonzáskörzet igen egységesnek mondható, ugyanis a két vagy annál több közös házasság másik érintett települése (Sajókaza és Boldva kivételével, melyek a szendrői járás falvai) ugyanabba a szentpéterei járásba tartozott, mint Tardona. Megvizsgáltam a járás valamennyi településének múlt századi felekezeti összetételét. Csak azokból a falvakból nem szerepeltek a tardonai házasságkötők között, amelyek lakossága döntő többségében római katolikus.

2. kép. Exogámia és endogámia Tardonán

3. kép. Tardona házassági kapcsolatai 1789–1895 között

A vegyes vallású házasságok aránya itt a legkisebb. 1789–1850 között a házasságok 1,6%-át, 1851–1895 között 4,47%-át kötötték különböző felekezetű fiatalok. Az első időperiódusban csak református–római katolikus (7 házasság), a későbbiben református–római katolikus (10 házasság), református–evangélikus (2 házasság), római katolikus–evangélikus (2 házasság) vegyes házasság fordult elő.

Összegzés. A három település konkrét adatainak értékelése után összegzőként a korábban felvetett kérdésekre a következőket válaszolhatjuk:

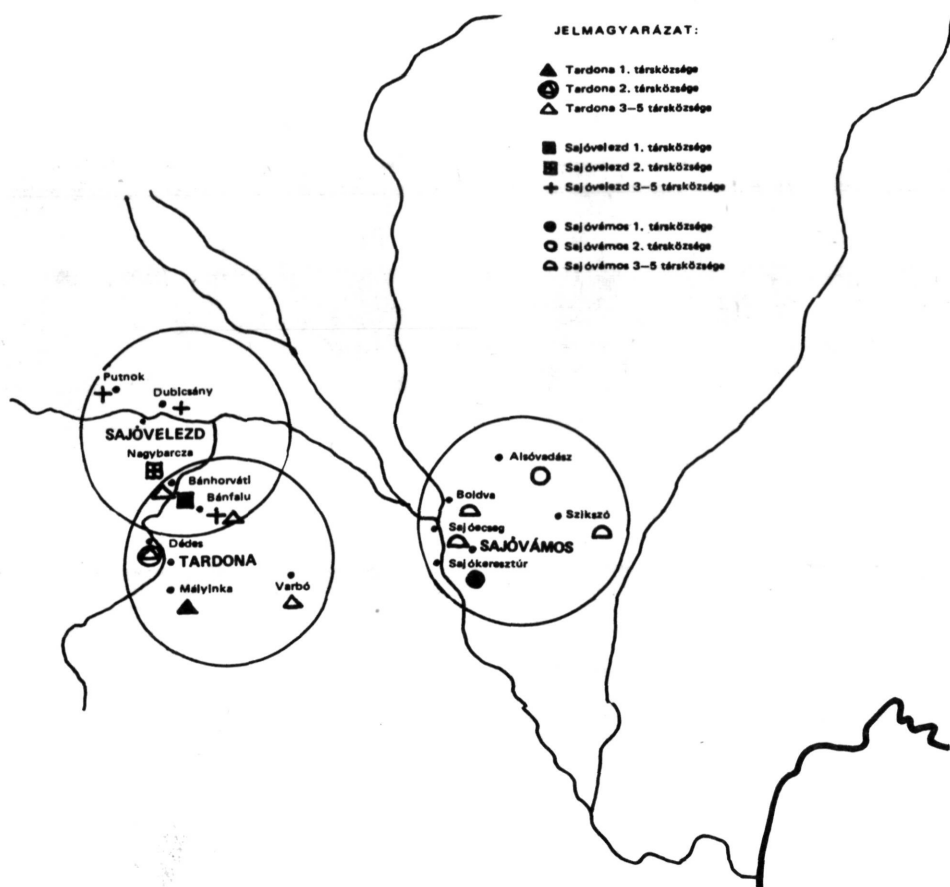
Mindhárom településre az exogámia a jellemzőbb (34–53%-os az endogámia). A 19. században zártabbak a települések, mint egy évszázaddal korábban. Hasonló nyitottságú településnek találta NEMESKÉRI János–WALTER Hubert a Bodroghözben Karost, Kisrozvágyot, Nagyrozvágyot.¹⁰ A palóckutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy

10. NEMESKÉRI–HUBERT i. m. 342.

a palóc falvak a 19. század végére 60–80%-os endogámiát értek el. E szempontból peremvidéknek számító Ipolymentét (Letkés, Ipolytölgyes, Vámosmikola, Kiskeszi) szintén nyitottabbnak találtam (17–53%-os az endogámia). Leszögezhetjük, hogy a Sajó-völgy vizsgált falvai esetében nem annyira egy-egy település zártágáról, hanem egy-egy kistáji csoport egységéről beszélhetünk.

Sajóvelezd, Tardona és Sajóvamos házassági körzetének közös jellemzője: nincsenek házassági kapcsolatban a barkókkal, a palóccal. Házassodási társközségeik az azonos vallású legközelebb fekvő magyar falvak. Igazolja ezt például Sajóvamos református népe, amely legszorosabb kapcsolatban a szomszédos Sajókeresztúrral, Szikszóval, Ecseggel és a távolabbi Alsóvadással volt, míg az ugyancsak szomszédos Sajópálfala és Szirmabesenyő más eredetű népével nem volt számos kapcsolata. Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le Sajóvelezd esetében is. Hiába van a közelében Sajóalgócs, Sajónémeti, Királd, Sajómercse. Házassági kapcsolatokat e településekkel nem épített ki.

A különböző etnikumok asszimilálódása házasságok révén rendkívül lassú folyamat. Ezt a felekezeti különbözőség is gátolta. A nyelvi asszimilálódás, az egy–másfél évszáz-

4. kép. Tardona, Sajóvelezd és Sajóvamos házassodási társközségei

zados együttélés a vegyes vallású házasságok létrejöttében is megnyilvánult. Míg a palóc falvakban nem, vagy alig fordult elő vegyes vallású házasság, a vizsgált Borsod megyei falvak esetében arányuk jelentős. Különösen kiemelkedik Sajóvámos vallási exogámiája (21,11%).

Az egyezések mellett legfontosabb különbség, hogy különböző házasodási körzetbe tartoznak (4. kép). Sajóvámos házasodási társközégei a Sajótól balra fekszenek. Sajóvelezd és Tardona házasodási körzete egymást metszi. (Bánhorváth, Bánfalva neve mindkét település anyakönyvében gyakran előfordul. Az első erősebb szálakkal Sajóvelezdhez, a második Tardonához kötődik.) A vizsgált három település lakói azonban egymással alig házasodtak. (Vámos és Velezd között egy, Tardona és Velezd között öt, Vámos és Tardona között nem volt közös házasság.)

Kisnemesi házasságok aránya a lokális exogámián belül

Sajóvámos

Év	1771–1780	1781–1790	1791–1800	1801–1810
exogám házasságok száma	85	75	45	79
ebből kisnemesi házasság	21	34	23	31
	24,7%	45,33%	48,9%	39,24%

Sajóvelezd

Év	1801–1810	1811–1820	1840–1850	1880–1884
exogám házasságok száma	37	26	53	26
ebből kisnemesi házasság	7	9	15	7
	18,92%	34,62%	28,28%	26,94%

Sajóvámos és Sajóvelezd reformátusai között jelentős volt a kisnemesség aránya. Ez a házasságokban is érzékelhető. Megállapítottuk, hogy a kisnemesek elsősorban helybeli kisnemes család leányát vették feleségül. Jelentős azonban a számuk az exogám házasságot kötők között is. Sajóvámoson 1771–1810 között 109 kisnemes hozott létre exogám házasságot. Ez az exogám házasságok 38,38%-a. Sajóvelezden a 19. században (1801–1820, 1840–1850, 1880–1884 években) 38 ilyen házasságot jegyeztek be az anyakönyvbe. Ez 26,76%-ot jelent. E házasságokat a vámosi kisnemesek elsősorban a

keresztúri, ecsegi, alsóvadászi, balajti, miskolci, aszalói kismesek leányaival kötötték. A legtöbb sajtóvezetési nemes Alsószuháról, Zádorfalváról és Hétfől választott párt.

E települések vizsgálata összevetve a tiszta magyar közegben található települések adataival arra enged következtetni, hogy a különböző etnikumú, különböző felekezeti települések zónájában a lokális endogámiához való ragaszkodást megelőzi a vallási endogámia és az etnikai csoporthoz való tartozás. E falvak nyitottsága azonban nagyobb lehetőséget is kínál a népesség etnikai és felekezeti keveredésére, amely végső soron a kisebbség asszimilálódásához vezet.

Német telepések az egykori Északkelet-Magyarországon

Rövid hozzászólásra a magyarországi német nemzetiség vonatkozásában az kész-tetett, hogy a konferencia előadásai közül csupán *BALASSA Iván* referátuma foglalkozik velük, holott az egykori országterületnek ezen az északkeleti részén jelentős csoportjaik éltek és élnek. A Trianon utáni Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Szabolcs-Szatmár me-gyék területén is megtalálhatók településeik. E német népcsoportok egy része a középkor-ban költözött mai lakóhelyére, más részüket királyi és magánföldesúri telepítések hozták különböző, főleg délnémet területről a 18. század folyamán.

Már rövid említésük is jelzi, hogy az egykori országterületnek ezen a részén számot-tevőek, a kulturális kölcsönhatásokat tekintve is jelentősek voltak. Gondoljunk csak a sze-pesi városokra, a Kassa környéki német telepítésekre. Egész vizsgált területünkön egykor a mánta Mecenzéfről származó szerszámokkal, vaseszközökkel dolgoztak, hogy csak a legismertebbet említsem. Vagy ott vannak a mai Kárpátalja, az egykori Máramaros só-bányáira telepített koronavárosok.

E középkori telepítés után a 18. század első felében alakultak ki Bereg megye német falvai Munkács környékén, ekkor alapították a hegyaljai német falvakat – amelyekről előadásában *BALASSA Iván* is szólt –, s ekkor települtek a Szabolcs megyei, Tisza menti német községek is: Rakamaz környékén. Ez az időszak hozta el pl. Heves megye német telepeseit is óhazájukból, akikről – más Heves megyei nemzetiségekkel együtt – *BAKÓ Ferenc* írásában olvashatunk. S a 18. században telepítették a Károlyiak Szatmár megyei birtokukra a létszámban is legjelentősebb német népcsoportot. Lakóterületükből a mai magyar országterületen csupán három községet találunk (Zajta, Mérek és Vállaj), míg a többi a jelenlegi romániai Szatmár megyében fekszik Nagybányáig, Erdődig húzódóan. Vizsgált területünkre későbbi, 19. századi német telepítések már ritkák. Ilyenként említ-hetjük meg a tiszántúli Fegyvernek községet, amelynek annaházi német részét 1846-tól kezdődően alapították. Fegyvernek azonban már másodlagos német telepítésű falu, hiszen lakosai nem közvetlenül Németország különböző vidékeiről költöztek új helyükre, hanem a telepéseket elsősorban Bácska, ma jórészt Jugoszláviához tartozó, 18. századi eredetű német falvaiból toborozták.

Fegyvernek (Szolnok m.) esete alátámasztja *BALASSA Ivánnak* azt a megállapí-tását, miszerint a különböző helyről összeköltöző, egymás német nyelvjárását nem, vagy alig értő telepések gyorsabban és hamarabb asszimilálódtak nyelvileg a magyarságba, hiszen közvetítő nyelvként a magyart voltak kénytelenek használni. Fegyvernek esetében ezt a folyamatot meggyorsította az a körülmény is, hogy a múlt század közepén a közsé-get alapító német családok már általában kétnyelvűek voltak. A kulturális hasonulást ez is meggyorsította, valamint az is, hogy Fegyvernek másik fele magyar telepítésű, s jórészt

azonos vallású, katolikus lakosokból áll. A környező magyar falvaktól azonban sok vonatkozásban mind a mai napig különböznek.

Templomukat Szent Vendel tiszteletére emelték, Szent Vendel kultusza a közel-múltig erős volt, napjainkban pedig a templombúcsú, a község egyik legnagyobb ünnepe élteti. Erkölcsei rendjükből környezetük szorgalmasságukat és gyarapodásukat emeli ki. Ezt ők is vállalják. Öröklési rendjüknek, valamint a földszükének hatására Fegyverneken is jelentős ács és kőműves réteg alakult ki, amely a környékben és a századelőn gyarapodó-épülő Szolnokon talált munkát magának. Ebben a vonatkozásban hasonlóságot mutat a szatmári Vállajjal, amelynek sváb munkásairól legutóbb *DÁM László* emlékezett meg. A nyelvében már teljesen magyarra vált fegyverneki németiség egykori kultúrájának legtöbb hagyományos elemét az ételkészítés, a táplálkozás és a konyha műszókincsében őrizte meg. Ma is *smaörnít*, *zwekedlít*, *krumplisniccét*, *krumplipretset* esznek. Folklorjukból kevés maradt, jóformán csak néhány kötött szokásszövegre emlékeznek, amit már nem mindenki ért. Ilyen pl. az aprószenteki vesszőzés szövege: *Frisch ung gsund, frisch ung gsund, neujahr kommt, wieder gsund*.

Bár néprajzi kutatások már folytak Fegyverneken, az ottani németiség részletes vizsgálata még a jövő feladata.

Ugyanezt mondhatjuk el a történeti Abaúj néhány német telepítésű falváról is. Szinte semmit sem tudunk az elszlovákosodott, vagy legalábbis két- (sőt) háromnyelvű alsóismisiei, koksómindszenti, herlányi németekről. A Hernád völgyéből legjobban a nyelvet részben még ma is őrző Rátkát ismerjük elsősorban *BALASSA Iván* és *LENGYEL Imre* kutatásai alapján. A rátkai nyelvi és kulturális helyzetet is bonyolítja, hogy német telepesei két hullámban, más-más vidékről kerültek mai lakóhelyükre. A domináns az első telepítés, a sváb volt, akikhez egy frank csoport költözött. Így alakult ki Rátka keverék sváb-frank tájszólása. E két csoport társadalmilag, vagyoniilag is erősen különbözött egymástól. Szokásaik közül említenék egy-két példát, amely részben hagyományőrzésükre világít rá, részben pedig jelzi kulturális asszimilációjukat is a környék, a táj életébe.

Figyelemre méltó, hogy egyik legfontosabb jeles napi szokásuk a betlehemezés, már emberemlékezet óta magyar nyelvű mind énekeiben, mind szövegében. A sokszereplős karácsonyi játék teljesen beilleszkedik a vidék betlehemes játéktípusába, annak egyik változata. A karácsonyi világi étrend is ugyanaz, mint a nagyobb táj magyar és nem magyar más csoportjainál, amelynek legjellemzőbb étele a bobájka. Vallásos életükben is találunk néhány jellegzetes vonást, amelyek ugyan nem feltétlenül etnikus jelenségek, bár részletes elemző vizsgálatuk még nem történt meg. A rozs aratását Keresztelő Szent János napján kezdték meg. Az ekkor levágott termés neve a *Johannesfrucht*, s a belőle sült kenyér a *Johannesbrot*. A kicsévelt gabonának Rátkán még a halottkultuszban jut szerep. A ravatal mellé tett szenteltvíztartóba három szál kicsévelt gabonaszálát tesznek, s a halotthoz búcsúzni érkezők ezzel szentelik meg a ravatalt. Sajátságosan Rátkára jellemző liturgikus hagyomány az *aprószentek napi gyermekáldás*. Ugyanakkor nem találjuk a rátkai hagyományban a hegyaljai német települések közül pl. Károlyfalván ismert tűzgyújtás és tüzeskarika-hajítás szokását.

Károlyfalván — *BALASSA Iván* leírása szerint — erre nagybőjt első vasárnapján kerítették sort a fiatal legények a tűzgyújtásra, amelynél a boszorkányokat égették. Ferde deszkalapon pedig megtűzesített tölgyfakarikákat hajítottak el rigmus kíséretében. A napot a kocsmában a legényavatás zárta.

Ennek a szokásnak a párhuzamait megtaláljuk a szatmári német települések egy részében is, az eredet szálai pedig meghatározott délnémet területek felé mutatnak.

Összefoglalójában *BALASSA Iván* külön is hiányolja a szatmári német települések bemutatását, ezért néhány szóban kitérek erre. Marcsak azért is, mert a közelmúltban megjelent Tanulmányok Szatmár néprajzához című gyűjteményes kötet összefoglaló jellegű írásaiban sem találjuk meg a szatmári németiségre vonatkozó gyér irodalmat. Ebben *VONHÁZ István* településtörténeti összefoglalója mellett más összegező igényű írást ugyan nem találunk, de több kisebb cikk szól a németiség sajátos kultúrájáról. Közülük különösen fontos *CSALLÁNY Géza*nak a vallási hiedelemalakokat bemutató és elemző tanulmánya. Néhány rövid közlésben én is hírt adtam a kaplonyi és környéki svábok sajbózásáról, állattartásáról, mágikus eljárásairól, gyógy módjairól, zenei életük egy részéről. Sem ezek az írások, sem pedig a romániai németiség kutatóinak legújabb, Szatmárra vonatkozó eredményei nem épültek be a magyar szakmai köztudatba. A romániai eredmények közül néhány fontosabb irodalmat említek ezért:

Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen. Hrsg. von Hans Gehl. Temeswar, 1975.

Schwäbischer Jahreslauf, Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen und der Sathmarer Schwaben. Hrsg. Hans Gehl. Temeswar, 1978.

Schwäbische Familie. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen. Temeswar, 1981.

Ezek közül a címükben Szatmárra nem utaló két munkában is találunk vidékünk népéletére vonatkozó adatokat. Itt most csupán mozaikok ismertetésére van mód, amelyeket saját kutatásainkból merítettünk. Előre kell bocsátanunk, hogy adataink főleg a nyugati szatmári német falucsoportból származnak, amelyek népe századunkban már kétnyelvű (német és magyar) vagy pedig teljesen elmagyarosodott. Vannak nyelvüket szívósabban őrző csoportjaik is, bár német anyanyelvű iskolával pl. — szlovákiai társaikhoz hasonlóan — nem rendelkeznek.

E kétnyelvű, erősen magyarosodó falvakban Fegyvernekhez hasonlóan német az ételkészítés, a táplálkozás, a konyha, valamint a kendertermesztés és kenderfeldolgozás szakszókincse. Ez utóbbiban sajátos formájú eszközök is megmaradtak napjainkig, bár a termesztéssel a szövetkezés óta felhagytak. E falucsoport életét nagymértékben befolyásolta az ecsedi láp közelsége, ám ennek részletes vizsgálatával még adós a kutatás.

Az eddigi kutatások sokkal inkább foglalkoztak sajátos kulturális jegyeikkel, semmint asszimilációjuk, kulturális integrálódásuk vizsgálatával. E sajátosságok pedig — a *BALASSA Iván* által ismertetett Hercegkúthoz hasonlóan — vallásos népéletük területén is szembetűnőek. Megemlíthetjük itt is a *Vendel*-kultusz hangsúlyos voltát, amelynek részeként Vállaj Vendel-napi búcsúja révén az itteni német falvak egyik kultuszközpontja lett. A hegyaljai német falvakhoz hasonlóan itt is jelentős *Ágota-nap* szerepe, amelyet a nem német csoportok nem is tartanak, a sváb falvakban viszont fohagymát és sót szenteltetnek. Szent Cecília novemberi emléknapja Kaplonyban a helyi *fűvősbanda*, parasztbanda fontos ünnepe, tisztújítási napja. Ezt nagy mulatság keretében ülik meg. A banda egy-egy évben több mint 30 alkalommal játszik egyházi ünnepek nagymiséin, de messze környékbe is elhívják őket lakodalmakba, temetésekre. Repertoárjuk is ennek megfelelően széles, sokrétű.

Jeles napi szokásaik közül a *sájbózást* emelhetjük ki. Ennek falvanként eltérő változatait találtam meg. Többnyire — Károlyfalvához hasonlóan — nagybőjt első vasárnapján gyűjtják meg a tüzet, amelyben pl. Mérken és Vállajon a boszorkányt égetik, míg Kaplonyban a tüzes karika hajigálása közben lányokat és legényeket párosítanak össze. Az évközi tűzgyújtásnak számos változata él másutt is hazai németségünk körében.

További példák szaporítása helyett csupán a szatmári német falvak etnikai tudatára, csoporttudatára utalok röviden. Jellemző, hogy a szatmári svábok önmaguk és környezetük között felekezeti és nem nemzetiségi alapon tesznek különbséget. Ők a *katolikusok*, a magyarok pedig a *reformátusok*. Csupán az Alföldre köztük 1920 után telepített románokat jelzik *oláh* néven, s nem vallási alapon.

Hozzászólásomban csupán arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy bizonyos kutatások folytak és folynak a tiszántúli, szatmári német településeken is, amelyek még sok hasznos és értékes tapasztalattal szolgálhatnak.

Nemzetiségi jelenkutatás
a budapesti Állami Gorkij Könyvtárban

Bár a mostani tanácskozás elsősorban Északkelet-Magyarországra összpontosít és főként tárgyi-szellemi néprajzi, valamint történeti szempontból, a körlevelek tanúsága szerint a szervezők nem titkolt célja a komplex szemlélet, a tudományközi megközelítés érvényre juttatása is volt. Ez bátorított fel arra, hogy e helyen megkíséreljem főbb vonalaiban áttekinteni a budapesti Gorkij Könyvtár nemzetiségi kutatócsoportjának a tevékenységét.

A Művelődési Minisztérium irányítása alatt működő közgyűjtemény 1956-ban alakult. 1978-tól országos feladatkörű szakkönyvtár, s egyben a hazai nemzetiségi könyvtárhálózat koordinációs központja. Kutatóhellyé két, tudományos könyvtárrá három évvel később minősítették. Elsődleges *feladata* a világirodalom és az irodalomtudomány könyvtári dokumentumainak a gyűjtése, feltárása, oktatási és kutatási célú hasznosítása, különös tekintettel a Szovjetunió és az európai szocialista országok népeinek nyelvét, irodalmát és humán kultúráját reprezentáló művekre.¹ Zeneműtárunk szakkönyv-, kotta-, folyóirat-állománya és közel hatezer órányi hangzóanyaga a környező országok nép- és műzenéjéből, valamint az ennek hallgatására szolgáló korszerű elektroakusztikai berendezés nagy népszerűségnek örvend.

A Gorkij Könyvtárban található *Magyarország központi világirodalmi katalógusa*, tehát az ország bibliotékáiban fellelhető valamennyi idegennyelvű szépirodalmi alkotás nyilvántartása. Munkatársaink több mint egyharmada felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezik – különösen sokan beszélnek a szomszéd népek nyelveit. A könyvtár tudományos munkáját a magyar tudományos és kulturális élet kiemelkedő képviselőiből álló tizen-négy tagú *tudományos tanács* hangolja össze és véleményezi.

Mint a tizenhat magyarországi regionális nemzetiségi báziskönyvtár egyik gazdája, a közel ötödfélszáz hazai kisebbségek lakta település közművelődési könyvtárait irányítja módszertanilag, és szervezi meg az ellátásukat. Itt szerkesztik a négy nyelven megjelenő „Nemzetiségi Új Könyvek” című időszakos kiadványt, s néhány éve a nemzetiségi olvasótáborok előkészítéséből, lebonyolításából, pályázatok kiírásából is kiveszi részét az intézmény.

A következőkben engedjenek meg néhány mondatot a *dokumentációs tevékenységünk*ről. 1981-ben az ELTE Szlav Filológiai Tanszékén működött kelet-európai kutatócsoport megszűntével könyvtárunkhoz került egy bibliográfiai munkacsoport és egy több százezer tételes kartotékrendszer. Ez a hazai nemzetiségek, illetve részint a határon túli magyar nemzeti kisebbségek könyvészeti anyagát gyűjtötte az 1945–1975 közötti idő-

1. KOVÁCS Béla: Az Állami Gorkij Könyvtár. Könyvtári Hírlevél 4. (1983) 2–3.

szakra. Az egykor *KEMÉNY G. Gábor* vezette csoport azóta *KÁFER István* irányításával eddig két-két kötetet állított össze a magyarországi németek, illetve románok harminc évének a könyvészetét bemutató, mintegy százötven ív terjedelemben. A hazai szlovák és délszláv bibliográfia is várhatóan 1985. év folyamán megjelenik. A repertórium – tartalmi, módszertani és egyéb nehézségeivel együtt – úttörő vállalkozás, amely a nemzeti-ségi sajtón kívül a magyar sajtónak a tárgyalt időszakra vonatkozó közleményeit is felleli. A feldolgozott periodikumok az anyanyelv, a kétnyelvűség problémájától a nemzetiségi tudatig, a szociális és életkörülményektől kezdve az oktatáson, művelődésen keresztül az anyanemzettel való és interetnikus kapcsolatokig a kisebbségi lét számos kérdéskörére kiterjednek.

A dokumentációs részleg folyamatosan mintegy hetven időszakos kiadványt tár fel. Ezt az utóbbi két évben százötven nemzetiségi tematikájú periodikum szemlézése és cédulázása egészíti ki. A hazai magyar, idegen nyelvű és kisebbségi sajtó mellett feldolgozunk minden számottevő magyar nyelvű időszakos kiadványt a szomszéd országokból, az illető országok egy-egy központi napilapját, néhány folyóiratát, több nyugat-európai magyar és idegen nyelvű folyóiratot. A dokumentációs munkának a nemzetiségi köz-művelődés, oktatási intézmények, báziskönyvtárak, a nemzetiségi szövetségek és a nép-front tevékenységének a támogatása mellett természetesen a tudományos kutatást is elő kell segítenie.

Az Állami Gorkij Könyvtárban 1979 óta folynak rendszeres kutatások a hazai nemzetiségek művelődéséről. 1982-től a *nemzetiségi kutatócsoport* létrehozásával kutatásaink köre jelentősen kibővült. Vizsgálódásainkat – Magyarországnak a kisebbségi kérdés vonatkozásában kialakult sajátos érdekelttségét és helyzetét figyelembe véve – főként *három területen* kívánjuk szorgalmazni, éspedig: a) a nemzetiségi kérdés Magyarországon; b) a magyar nemzeti kisebbségek és a középkelet-európai kisebbségi problematika; végül c) a nemzetiségi kérdés elmélete. Mindhárom témakör tanulmányozása *komplex társadalomtudományi módszereket* igényel. Tekintve, hogy hazánkban 1949 – a Kelet-Európai Intézet (korábban Teleki Pál Tudományos Intézet) bezárása – óta gyakorlatilag az intézményes nemzetiségi kutatás szünetelt, pontosan három évtizedes lemaradást kell „behoznunk”. Így érthető módon alakult ki az az állásfoglalás, miszerint a kutatásoknak döntően a *nemzetiségi kérdés jelenére és közelmúltjára* kell összpontosítaniuk.

Bár általában a nemzetiségkutatással a könyvtár tíznél több fő- és másodállású munkatársa áll kapcsolatban,² jelenkutatást gyakorlatilag egy fő- és három mellékfoglalkozású szakember végez (1985-től valamelyest személyi bővítés várható). Keretintézményként működve a kutatás és szervezés egy részét szerződéses munkatársakkal, illetve konkrét munkákra szóló egyedi megbízás alapján kell ellátnunk. Létérdekünk, hogy együttműködést alakítsunk ki olyan más kutatóhelyekkel, ahol már korábban is folytak nemzetiségi érdekelttségű kutatások. Az akadémiai kutatóintézetek közül elsősorban a Történettudományi, az Irodalomtudományi, a Nyelvtudományi Intézetre, a Néprajzi Kutatócsoportra és a Dunántúli Tudományos Intézetre gondoltunk, mellettük pedig e tudományágak egyetemi, főiskolai tanszékeire.

2. MARAFKÓ László: Az azonosságtudat jegyében. Nemzetiségkutatás Magyarországon. Magyar Nemzet 1984. február 10.

A Művelődéskutató Intézet koordinálásával folyó *közművelődési kutatási főirány nemzetiségi témaköreit* intézményünk gondolja. 1982–84. évben zajlik ennek keretében középtávú kutatásunk a *hazai nemzetiségek kulturális tudati jellemzőinek az alakulásáról*. A közművelődési ellátás szempontjából kívánjuk elemezni az itt élő nemzeti kisebbségek sajátosságainak, típusainak és meghatározásának a kérdését, s ebben az összefüggésben tartjuk feladatunknak a „kit tekinthetünk nemzetiséginek ma Magyarországon?” probléma megválaszolását. *Kiindulási feltételezésünk* az, hogy a társadalmi korszerűsödés hazánkban sem kizárólag a nemzetiségi egyneműsödés irányába hat – bár valószínűleg a kis létszámból és a szórványtelepülésből következően itt inkább erősíti, mint fékezi ezt a folyamatot –, hanem elsősorban az egyes nemzetiségi jegyekre, illetve azok egymáshoz való viszonyára van befolyással, hol csökkenti, hol növeli egy-egy nemzetiségi ismerv-jelentőségét.

Szem előtt tartva a hazai nemzetiségi jelenkutatásban eddig háttérbe szorult *empirikus szociológiai vizsgálatok* szükségességét, e keretben *három nagyobb kutatási feladatot* tűztünk magunk elé, nevezetesen:

1. A vizsgálat első körébe egy-egy szlovén, román, német és szlovák nemzetiségi községet vontunk be, hogy feltárjuk e kisebbségek népi kultúrájának beépülési folyamatát mai, élő kultúrájukba. A nemzetiségi jellemzők változását és az interetnikus folyamatokat komplex módon, a községek nemzetiségi lakosságának valamennyi rétegét átfogóan, s a települések helyzetét általánosan meghatározó fejlődési irányzatokba és motivációs rendszerekbe ágyazva vizsgálták munkatársaink. *GYIVICSÁN Anna* Kiskőrös, *KOZMA Mihály* Méhkerék, *GYÖRI-NAGY Sándor* Brennbergbánya, *SZÁZ János András* pedig a Szlovén-vidék integrációs, illetve asszimilációs folyamatait tanulmányozta.³

2. Az elmúlt év tavaszán folytattuk le a maga nemében előzményeket nélkülöző szociológiai felmérésünket öt nemzetiségi középiskola, illetve tagozat végzősei között a kisebbségi nyelv és tudat állapotát feltérképezendő. A felvétel előkészítésében, lebonyolításában és kiértékelésében *JOÓ Rudolf*, *MATKOVITS Kornél* és *jómagam* vettünk részt, az egyes nyelvi tesztek összeállításához, végigkérdezéséhez és elemzéséhez nemzetiségi értelmiségiek segítségét is igénybe vettük. Figyelmünket elsősorban a következő kérdésekre irányítottuk:

- milyen fokú az érettségi előtt álló kisebbségi fiatalok kétnyelvűsége, melyek az összetevői;
- nemzetiségi szempontból miként jellemzik saját magukat;
- milyen a beállítódásuk a kisebbségi és többségi nyelvvel, kultúrával kapcsolatban;
- hogyan ítélik meg anyanyelvi oktatásuk magyarországi helyzetét;
- (a már felsorolt témakörök tükrén át is) milyen szinten áll nemzetiségi azonosság-tudatuk; végül
- milyen szálak fűzik a tanulókat nyelvi nemzetükhöz?⁴

3. Vizsgálataik összefoglalását ld. Tiszatáj 1984. 11. sz. 42–64.

4. JOÓ Rudolf: Induljatok el az anyanyelv ösvényein. Magyar Ifjúság 1984/35. 32–33.; JOÓ Rudolf: A nemzetiségi tudat (értékkrend, orientáció) vizsgálata a magyarországi nemzetiségi gimnáziumok végzős osztályaiban. Tiszatáj 1984/11. 36–42.

3. A vizsgálat harmadik területe a nemzetiségi közművelődési intézményrendszer néhány elemét fogja át. Itt mindenekelőtt a nemzetiségi könyvtárügy és hírközlés hatókörét, szerepét, funkcióit szembesítjük a sajátosságokból leszűrt s az interjúkból összegzett közművelődési igényekkel. Az intézményrendszer vizsgálatában többnyire az adott területeken működő szakembereket kértük fel a résztémák kidolgozására, ezek összesítését, esetenkénti szembesítését, a döntés előkészítését szolgáló következtetések levonását pedig a szervezetszociológiában, politológiában jártas munkatársra szeretnénk bízni.

A kutatás eredménye várhatóan egyrészt a nemzetiségi művelődésügy iránt érdeklődő személyek körének pontosabb meghatározása lesz. E gyakorlati jelentőségen túl a vizsgálódás a kisebbség-nemzetiség meghatározás és típusalkotás hazai, elméleti munkálataiban is hasznosítható lehet; az esettanulmányok tapasztalatainak a nemzetiségi ismérvek pontosításában lehet szerepük.

Végezetül hadd szóljak tervezett, s részben már megvalósult *külkapcsolatainkról*. Kutatási témáink nemzetközi jellege miatt természetes együttműködésre törekszünk külföldi társintézményekkel. Gondolunk itt mindenekelőtt a kelet-közép-európai kérdések, a magyar nemzeti kisebbségek problémáinak helyszíni tanulmányozására, külhoni szakemberek meghívására, hogy egy-egy tárgykörből tartsanak előadást. Egyes tanulmányok, résztémák megírására határon túli szakembereknek adnánk megbízást. Tájékozódunk kell, hogy hol, mely külföldi intézményekben folynak a miénkhez hasonló nemzetiségi kutatások (pl. Inštitut za narodnostna vprašanja – Ljubljana; Slezský ústav ČSAV – Opava; Österreichische Ost- und Südosteuropa Institut – Bécs), s azokkal kapcsolatot létesíteni. A nem túl távoli jövőben elképzelhetőnek tartjuk nemzetiségi nemzetközi tudományos értekezlet megrendezését is.

1983 nyarán egy kutatónk ösztöndíjasként hosszabb időt töltött a ljubljanoi Nemzetiségi Kérdések Intézetében, és nagy készséget érzékelt közös kutatás megszervezésére. A kialakult koncepció szerint egy *magyarországi szlovén és egy szlovéniai magyar* település gazdaságát, helyi társadalmát, demográfiai jellemzőit, nyelvi és kulturális állapotát kívánjuk feltárni kétszer kéthetes szociológiai terepmunkával. A közös kutatás elősegíteni hivatott mindkét ország politikai döntéshozóinak és nemzetiségi érdekképviselői szerveinek a tájékoztatását a nemzetiségpolitika szocialista elveinek a gyakorlati megvalósulásáról, a vizsgált területeken meglévő esetleges hiányosságokról. Módszereinkben a komplexitást (kérdőív, interjú, kétnyelvűségi kompetenciavizsgálat, dokumentumelemzés stb.), a munkacsoportok személyi összetételében pedig a tudományközi megközelítést (közgazdász-demográfus, szociológus, történész, politológus, nyelvész, geográfus) tartjuk szem előtt.

Közel egyéves előkészítés után ez év szeptemberében lefolytattuk a helyszíni munka első felét a magyarországi Felsőszölnön.⁵ A terepen öt csoportot alkottunk, melyek

5. Munkánkról a Vas megyei, a hazai délszláv és a szlovéniai magyar sajtó is tudósított: TREIBER Mária: Magyar–jugoszláv közös kutatás. Felsőszölnök–Dobronak: Vas Népe 1984. szeptember 22. 6.; Mukuc, Francek: Zgledno sodelovanje slovenskih in madzarskih raziskovalcev és Sukic, Majrana – Hírnök, Katarina: Spomini na Gornji Senik: Narodne Novine 1984/41. 8.; SZÚNYOGH Sándor: Megkezdődött a kutatás. Népújság (Muraszombat). 1984/43. 3.; SZÚNYOGH Sándor: A kutatás a nemzetiségi fejlődés szolgálatában. Népújság (Muraszombat), 1984/44. 2.

mindegyikébe egy budapesti, egy ljubljanoi kutató, s egy tolmács került. Valamennyi tolmácsunk a környékről származó szlovén értelmiségi volt. Együtt látogattuk meg a családokat, a kérdésekre adott válaszokat egyidejűleg rögzítettük a szlovén és a magyar nyelvű kérdőíven. Felsőszölnökön jugoszláv kollégáink voltak a kérdezők, novemberben a muravidéki Dobronakon szerepet cserélünk. Tolmácsaink egy része a jugoszláviai terepmunka során a szlovéniai magyar értelmiség köréből kerül majd ki. Harminchárom százalékos, véletlenszerűen kiválasztott mintával dolgozunk, amelyben minden társadalmi réteg képviselteti magát.

Kutatásunk — melyhez hasonló kontinensünkön még nem folyt — a gyakorlatba átültetett közép-kelet-európaiság, a felismert sorsközösség ékes példája. Szellemi hídépítés, amelynek reményeink szerint kisugárzása lesz más égtájak felé is.

TARTALOM

SZABOLCSI Miklós	
Köszöntő	5
PORKOLÁB Albert	
Köszöntő	7
Ján SIRÁČZKY	
Az Északkelet-Magyarországra való szlovák települések problematikájához	9
DANKÓ Imre	
Az árucseré szerepe az északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokban	13
NÁDASI Éva	
A gazdálkodás és az etnikum viszonya	23
GYIVICSÁN Anna	
A kulturális kölcsönhatások külső és belső mozgásáról	27
Michal MARKUŠ	
Répáshuta nevének interetnikus vonatkozásai	31
KOTICS József	
Interetnikus kapcsolatok a fakitermelés szókincsében	35
BODNÁR Mónika	
Egy gömöri szlovák telepítésű falu asszimilációja	41
B. KOVÁCS István	
Gömöri adalékok a szlovák–magyar interetnikus kapcsolatokhoz	53
SZABÓ József	
Adalékok a nemzetiségi iskolák történetéhez	59
KAPROS Márta	
Szlovák kapcsolatok a születés szokáskörének nógrádi hagyományaiban	63
SZABÓ László	
Családszervezet és rokonsági terminológiák Északkelet-Magyarország különböző etnikumú csoportjainál	69
ÖRSI Julianna	
Exogám házasságok mint az asszimilálódás mutatói	77
BARNA Gábor	
Német telepések az egykori Északkelet-Magyarországon	85
SZÉKELY András Bertalan	
Nemzetiségi jelenkutatás a budapesti Állami Gorkij Könyvtárban	89

INHALT

Miklós SZABOLCSI	
Begrüßung	5
Albert PORKOLÁB	
Begrüßung	7

Ján SIRÁČZKY	
Zur Problematik der slowakischen Siedlungen in Nordostungarn	9
Imre DANKÓ	
Rolle des Warenaustausches in den interethnischen Beziehungen Nordostungarns	13
Éva NÁDASI	
Verhältnis zwischen Wirtschaft und Ethnik	23
Anna GYIVICSÁN	
Über die äussere und innere Bewegung der kulturellen Wechselwirkungen	27
Michal MARKUŠ	
Interethnische Beziehungen im Namen von Répáshuta	31
József KOTICS	
Interethnische Beziehungen im Wortschatz der Holzgewinnung	35
Mónika BODNÁR	
Assimilation eines Dorfes Gömör-slowakischer Siedlung	41
István B. KOVÁCS	
Beitrag von Gömör zu den slowakisch-ungarischen interethnischen Beziehungen	53
József SZABÓ	
Beitrag zur Geschichte der Nationalitäten-Schulen	59
Márta KAPROS	
Slowakische Beziehungen in den Nógráder Traditionen der Bräuche und Sittenkreise zur Geburt	63
László SZABÓ	
Familienorganisation und Verwandtschaftsterminologien bei den unterschiedlichen ethnischen Gruppen Nordostungarns	69
Julianna ÖRSI	
Exogene Ehen als Kennziffer für die Assimilation	77
Gábor BARNA	
Deutsche Ansiedler im ehemaligen Nordostungarn	85
András Bertalan SZÉKELY	
Nationalitäten-Gegenwartsforschung in der Staatlichen Gorkij-Bibliothek Budapest	89

CONTENTS

Miklós SZABOLCSI	
Words of welcome	5
Albert PORKOLÁB	
Words of welcome	7
Ján SIRÁČZKY	
Some aspects of the problematic of Slovak settlements to be found in North-East Hungary	9
Imre DANKÓ	
The role of goods exchange in the interethnic relations in North-East Hungary	13
Éva NÁDASI	
Interrelation of the economy and ethnic groups	23
Anna GYIVICSÁN	
Some concerns of the internal and external movement of cultural relations	27
Michal MARKUŠ	
Interethnic relations of the settlement name „Répáshuta”	31
József KOTICS	
Interethnic relations in the vocabulary of woodfelling and cutting	35
Mónika BODNÁR	
Assimilation of a Slovak village in Gömör county	41

B. István KOVÁCS	
Contribution to the Slovak–Hungarian interethnic relations in the light of data gathered in Gömör county	53
József SZABÓ	
Some aspects of the history of nationalities' schooling education	59
Márta KAPROS	
Slovak relations of the folk custom developed in Nógrád county concerning the childbirth	63
László SZABÓ	
Family organization and terminology originating from the diverse ethnic groups to be found in North-East Hungary	69
Julianna ÖRSI	
Exogamy as indices of the assimilation	77
Gábor BARNÁ	
German settler in the past North-East Hungary	85
Bertalan András SZÉKELY	
The nationalities in the light of research work carried on recently in the Gorkij State Library in Budapest	89

TENEUR

SZABOLCSI, Miklós	
Compliment	5
PORKOLÁB, Albert	
Compliment	7
SIRÁCKY, Ján	
Au problème des établissements slovaques à l'Hongrie du Nord-Est	9
DANKÓ, Imre	
Le rôle de l'échange dans les connections interethniques dans l'Hongrie du Nord-Est	13
NÁDASI, Éva	
La relation de l'économie et de l'éthnie	23
GYIVICSÁN, Anna	
Sur le mouvement extérieur et intérieur des interactions culturelles	27
MARKUS, Michal	
Les relations interethniques du nom du village Répáshuta	31
KOTICS, József	
Connections interethniques dans le vocabulaire de l'exploitation forestière	35
BODNÁR, Mónika	
Assimilation d'un village du colonisation slovaque dans le comitat Gömör	41
B. KOVÁCS, István	
Contributions du comitat Gömör aux connections interethniques slovaque-hongrois	53
SZABÓ, József	
Contributions à l'histoire des écoles nationalitaires	59
KAPROS, Márta	
Connections slovaques dans les traditions de la sphère de l'habitude de la naissance	63
SZABÓ, László	
Le mécanisme de la famille et les terminologies de parenté chez les groupes de l'éthnie différente de l'Hongrie du Nord-Est	69
ÖRSI, Julianna	
Les mariages exogames comme les indices de l'assimilation	77
BARNÁ, Gábor	
Colons allemands dans l'Hongrie du Nord-Est d'autrefois	85

SZÉKELY, András Bertalan	
Recherche du présent nationalitaire dans la Bibliothèque Nationale „Gorkij” à Budapest	89

OBSAH

SZABOLCSI Miklós	
Pozdrav	5
PORKOLÁB Albert	
Pozdrav	7
Ján SIRÁČKY	
K problematike slovenských kolónii na severovýchode Maďarska	9
DANKÓ Imre	
Role výmeny zboží v styku interetnických v severovýchodnom Maďarsku	13
NÁDASI Éva	
Vzťah hospodárenia a etnikuma	23
GYIVICSÁN Anna	
O vonkajších a vnútorných pohybov kultúrnych vzájomných účinkov	27
Michal MARKUS	
Interetnické vzťahy mena Répáshuta	31
KOTICS József	
Interetnické vzťahy v zásobe slov dobývania dreva	35
BODNÁR Mónika	
Asimilácia jednej gemerskej dediny osídľovanej Slovákmi	41
B. KOVÁCS István	
Gemerské príspevky k slovensko-maďarskému interetnickému vzťahu	53
SZABÓ József	
Príspevky dejepisu národnostných škôl	59
KAPROS Márta	
Slovenské styky pri tradícií kruhu narodenín v Nógrade	63
SZABÓ László	
Terminologie rodinnej organizácie a príbuzenstva pri rôznych skupin etnikume severovýchodného Maďarska	69
ŐRSI Julianna	
Exogám manželstva ako ukazatelia asimilácie	77
BARNA Gábor	
Nemeckí osadníci v niekdajšom severovýchodnom Maďarsku	85
SZÉKELY, András Bertalan	
Prieskum prítomnosti v Štátnej knižnici Gorkij v Budapešti	89

TRESC

Miklós SZABOLCSI	
Powitanie	5
Albert PORKOLÁB	
Powitanie	7
Jan SIRACKY	
Do problematyki slowackich osadów na terenie Północno-Wschodnim Wegier	9

Imre DANKÓ	
Rola wymiany towarowej w związkach międzyetnicznych na terenie Północno-Wschodnim Węgier	13
Éva NÁDASI	
Stosunek między gospodarką i etnyki	23
Anna GYIVICSÁN	
O wewnętrznym i zewnętrznym ruchu wzajemnego oddziaływania kultury	27
Michał MARKUS	
Mieędzyetniczne odnoszenie się do nazwy osady „Répáshuta”	31
József KOTICS	
Związki międzyetniczne w słownictwie wyrabę lasu	35
Mónika BODNÁR	
Asymilacja jednej wsi gömöri, osiedlone przez Słowację	41
István B. KOVÁCS	
Dodatki gömörskie do słowacko-węgierskich stosunków międzyetnicznych	53
József SZABÓ	
Dodatki do historii szkół narodowych	59
Márta KAPROS	
Słowackie związki w nógradskich obyczajach urodzeniowych	63
László SZABÓ	
Związki rodzinne i terminologie rodziny etnicznie różnych grup, na terenie Północno-Wschodnim Węgier	69
Julianna ÖRSI	
Eksogeniczne związki małżeńskie jako wskaźniki asymilacji	77
Gábor BARNA	
Niemieckie osiedlenci na dawniejszym terenie Północno-Wschodnim Węgier	85
András Bertalan SZÉKELY	
Pracy badawcze obecnej narodowości w budapestańskiej Bibliotece Narodowej im. Gorkija	89

СОДЕРЖАНИЕ

Миклош САБОЛЧИ	
Вступительное слово	5
Алберт ПОРКОЛАБ	
Вступительное слово	7
Ян ШИРАЦКИ	
К проблематике поселений словаков в Северовосточной Венгрии	9
Имре ДАНКО	
Роль обмена товаров в интерэтнических связях Северо-восточной Венгрии	13
Ева НАДАШИ	
Взаимоотношение хозяйства и этники	23
Анна ДИВИЧАН	
О внутреннем и внешнем движении культурных взаимодействий	27
Михал МАРКУШ	
Интерэтнические отношения в имени Рипашхуты	31
Йожеф КОТИЧ	
Интерэтнические связи в лексике вырубки леса	35
Моника БОДНАР	
Ассимиляция деревни в одном из гёмёрских словацких поселений	41

Иштван Б. КОВАЧ	
Гёмёрские вклады в интерэтнические венгро—словацкие отношения	53
Йожеф САБО	
Вклады в историю национальных школ	59
Марта КАПРОШ	
Зарождения связей в нogradских традициях	63
Ласло САБО	
Семейное общество и родственные терминологии в различных этнических группах	
Северо-восточной Венгрии	69
Юлианна ЮРШИ	
Экзогамные браки, как показатели ассимиляции	77
Габор БАРНА	
Немецкие поселения в старой Северо-восточной Венгрии	85
Андрaш Берталан СИКЕЙ	
Теперешние национальные поиски в Будапешской национальной библиотеке имени Горького	89

A sorozatban eddig megjelent:

- I. *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma I. (1958) (Elfogyott)
- II. *Istvánffy Gyula*: Palóc népköltési gyűjtemény (1963) (Elfogyott)
- III. *Lajos Árpád*: Borsodi fonó (1965) (Elfogyott)
- IV. *Bodgál Ferenc* (szerk.): Borsod megye népi hagyományai (1966) (Elfogyott)
- V. *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma II. (1970)
- VI. *C. Nagy Béla–Sztareczky Zoltán*: A cekeházi Sivák család népdalművészete (1972)
- VII. *Dobrossy István* (szerk.): Foglalkozások és életmódok (1976) (Elfogyott)
- VIII. *Ujváry Zoltán*: Gömöri népdalok és népballadák (1977)
- IX. *Fügedi Márta–Viga Gyula*: Borsod megye néprajzi irodalma III. (1979)
- X. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a zempléni hegyvidékről (1981)
- XI. *Bakonyi Béla*: A szántói széles utca. 77 abaujszántói és sárazsadányi népdal (1981)
- XII. *Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (1981)
- XIII. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben (1984)
- XIV. *Kiss József*: Matyó népdalok (1984)
- XV. *Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon (1984)
- XVI. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. Kiegészítő kötet (1985)

30,— Ft

HERMAN OTTÓ MÚZEUM
MISKOLC

